

*Strategiczny Plan
Terytorialno - Funkcjonalny
w ramach inicjatywy
„Aktywne Roztocze” do 2023 r.*

Lublin - Tomaszów Lubelski, grudzień 2015 r.

Spis treści

1. Wprowadzenie	4
1.1. Założenia metodologiczne.....	4
2. Zdefiniowanie obszaru.....	6
3. Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej w kontekście rozwoju turystyki obszaru funkcjonalnego	8
3.1. Tendencje rozwoju turystyki.....	8
3.2. Położenie, powierzchnia, przestrzeń i środowisko przyrodnicze	11
3.3. Potencjał demograficzny.....	23
3.4. Problemy społeczne analizowanego obszaru	27
3.5. Gospodarka obszaru.....	30
3.6. Jakość rządzenia.....	38
4. Zagospodarowanie turystyczne obszaru funkcjonalnego.....	43
4.1. Baza noclegowa.....	43
4.2. Baza gastronomiczna.....	48
4.4. Baza komunikacyjna.....	51
4.5. Baza towarzysząca.....	59
4.5.1. Urządzenia turystyczne.....	59
4.5.2. Urządzenia paraturystyczne	75
5. Bilans uwarunkowań rozwojowych turystyki na terenie „Aktywnego Roztocza”	88
5.1. Waloryzacja przestrzeni obszaru pod kątem pełnionej funkcji turystycznej.....	88
5.2. Analiza SWOT.....	97
5.3. Główne kierunki rozwoju turystyki.....	98
6. Część strategiczna	101
6.1. Misja i wizja	101
6.2. Priorytetowe obszary rozwoju i kierunki działań.....	102
6.2.1. Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska.....	106
6.2.2. Zintegrowany rozwój turystyki.....	109
6.2.3. Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia.....	114
6.3. Spójność z dokumentami strategicznymi	116
6.3.1. Poziom wspólnotowy	116
6.3.2. Poziom krajowy	117
6.3.3. Poziom regionalny	119
7. System wdrażania strategii.....	123
7.1. Partnerskie zarządzanie obszarem.....	123
7.2. System monitorowania i ewaluacji.....	126
8. Strategiczna Ocena Oddziaływania na Środowisko – podsumowanie	129

9. Konsultacje społeczne – podsumowanie	130
10. Załączniki	131
10.1. Indykatorywny wykaz wstępnie zidentyfikowanych projektów inwestycyjnych i nieinwestycyjnych gmin partnerskich	131

1. Wprowadzenie

Niniejszy *Strategiczny Plan Terytorialno- Funkcjonalny* jest wynikiem wspólnych ustaleń samorządów skupionych wokół inicjatywy „Aktywne Roztocze”, która jest odpowiedzią na integralność działań rozwojowych postulowanych w Polityce Spójności Unii Europejskiej. Spójność terytorialną stanowi sieć wzajemnych powiązań wielu aspektów współczesnej przestrzeni życiowej (m.in. spójność gospodarcza, transportowa, ekologiczna, rozwojowa, społeczna). Spójność terytorialna nie polega jednak na dążeniu do unifikacji i znoszeniu charakterystycznych cech regionów ale na ich wykorzystaniu w budowaniu sieci wzajemnych powiązań. Dlatego też wyznaczona misja samorządów „Aktywnego Roztocza” buduje aktywność władz gminnych, przedstawicieli innych instytucji oraz społeczności lokalnej, wokół specjalizacji gospodarczej związanej z turystyką. Takie podejście jest spójne z ideą obszarów funkcjonalnych wyznaczonych w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* jako tereny wskazane do integrowania działań przestrzennych zapewniających ich właściwe funkcjonowanie oraz możliwości rozwoju w dłuższej perspektywie. Odpowiedzią na zdiagnozowane dla Roztoczańsko - Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego wspólne problemy oraz uwarunkowania rozwojowe są przewidywane i jednolite cele rozwojowe obejmujące samorzady skupione w partnerstwie.

1.1. Założenia metodologiczne

Podstawowym założeniem metodycznym zastosowanym przez zespół ekspercki była identyfikacja wszystkich potencjałów rozwojowych z jednoczesnym wskazaniem barier oraz określeniem celów rozwojowych prowadzących do specjalizacji gospodarczej obszaru w zakresie turystyki. W tym celu jako podstawę prowadzonych analiz przyjęto ustalenie tendencji w zakresie popytu turystycznego, które odnoszą się do następujących aspektów: demografia, zdrowie, świadomość i edukacja, technologie informatyczne, transport, zrównoważony rozwój, bezpieczeństwo, czas wypoczynku, styl życia, doznania. Następnie w oparciu o zidentyfikowane nowe trendy konsumenckie przystąpiono do diagnozy obszaru oraz stworzenia bilansu uwarunkowań rozwojowych turystyki. Podczas formułowania tej części dokumentu autorzy opierali się na materiałach udostępnionych przez partnerów inicjatywy „Aktywne Roztocze”, wykorzystano również inne źródła wtórne o charakterze strategicznym i planistycznym w szczególności: *Program rozwoju turystyki do 2020 r.*¹, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego* oraz *Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego*, a także ekspertyzy naukowe i dane pochodzące głównie ze statystyki publicznej GUS. W dobie informatyzacji procesów planowania istotne znaczenie odgrywa umiejętność zarządzania danymi przestrzennymi. Zespół autorski w procesach pozyskiwania, analizowania i wizualizacji danych wykorzystał programy z grupy Systemów Informacji Przestrzennej (GIS). Oprogramowanie to pozwoliło na efektywne przetwarzanie i analizowanie - badania współzależności z procesami opisywanymi w sposób ilościowy (dane statystyczne i pomiarowe) oraz jakościowy, które służyły uzyskaniu informacji

¹ Jest to program wykonawczy do Strategii Innowacyjności i Efektywności Rozwoju „Dynamiczna Polska 2020”, przyjęty przez rząd w styczniu 2015 r.

w zakresie ocen wartości i potencjałów przyrodniczych i turystycznych, ich rozkładu przestrzennego oraz tworzenia wizualizacji w postaci zestawień, map lub baz danych cyfrowych.

Przyjętej koncepcji prac nad dokumentem towarzyszyły następujące założenia:

- uwzględnienie problematyki zrównoważonego rozwoju oferty turystycznej, rozciągnięcie oraz powiązanie oferty turystycznej na cały Roztoczańsko - Puszczański Obszar Funkcjonalny,
- planowanie rozwoju infrastruktury w oparciu o wyznaczone kierunki rozwoju turystyki wynikające z już przyjętych założeń w innych dokumentach, a także dążenie do zintegrowania oferty poprzez sieciowy produkt turystyczny,
- uwzględnienie aspektu transgranicznego,
- planowanie rozwoju turystyki z punktu widzenia turysty (odbiorcy),
- nowe podejście do planowania poprzez uwzględnienie aspektu komercyjnego jako oddziaływanie inwestycji prowadzonych przez samorządy (działania stwarzające warunki do rozwoju komercyjnych projektów).

Podczas dalszych prac nad dokumentem, w części strategicznej, uwzględnienie wymiaru terytorialnego oznaczało konieczność sformułowania misji samorządów, wizji rozwoju obszaru oraz wyznaczania celów rozwojowych. Podstawowym elementem odgrywającym decydującą rolę w spełnieniu misji jest określenie zasad koordynacji i współpracy, a także dobór odpowiednich instrumentów w taki sposób, aby wykorzystać specyficzne uwarunkowania i zróżnicowane potencjały rozwojowe zidentyfikowane w części diagnostycznej. Dlatego też podczas prac nad strategią, a w szczególności przy definiowaniu wizji i celów strategicznych kierowano się również następującymi założeniami:

- ograniczenie problemów rozwojowych oraz wzmocnienie i lepsze wykorzystanie potencjałów obszaru,
- większa koncentracja i specjalizacja, zarówno w wymiarze tematycznym, jak i terytorialnym, przy wykorzystaniu potencjałów decydujących o przewadze konkurencyjnej obszaru,
- programowanie rozwoju, a nie zaspokajanie bieżących potrzeb.

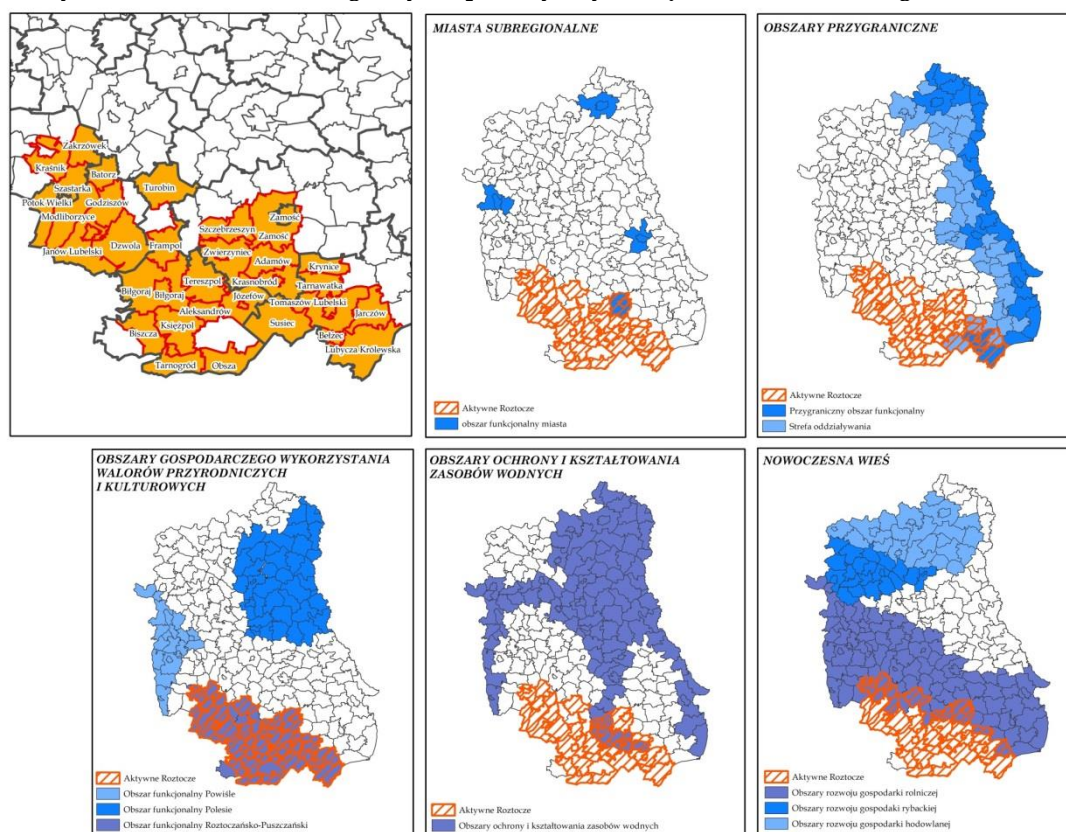
Przyjęta metodyka pozwoliła na właściwe wyznaczenie kierunków rozwojowych obszaru bazujących na integracji funkcjonalnej oraz kierunków wykorzystujących unikatowe wewnętrzne zasoby przyrodnicze i kulturowe sprzyjające specjalizacji terytorialnej w zakresie turystyki.

2. Zdefiniowanie obszaru

Strategiczny Plan Terytorialno – Funkcjonalny w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” wpisuje się w nowy model polityki regionalnej, którą na szczeblu krajowym opisuje m.in. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* oraz *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego (KSRR) 2010 – 2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie*, natomiast na poziomie regionu *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (PZPWL)* oraz *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SRWL)*.

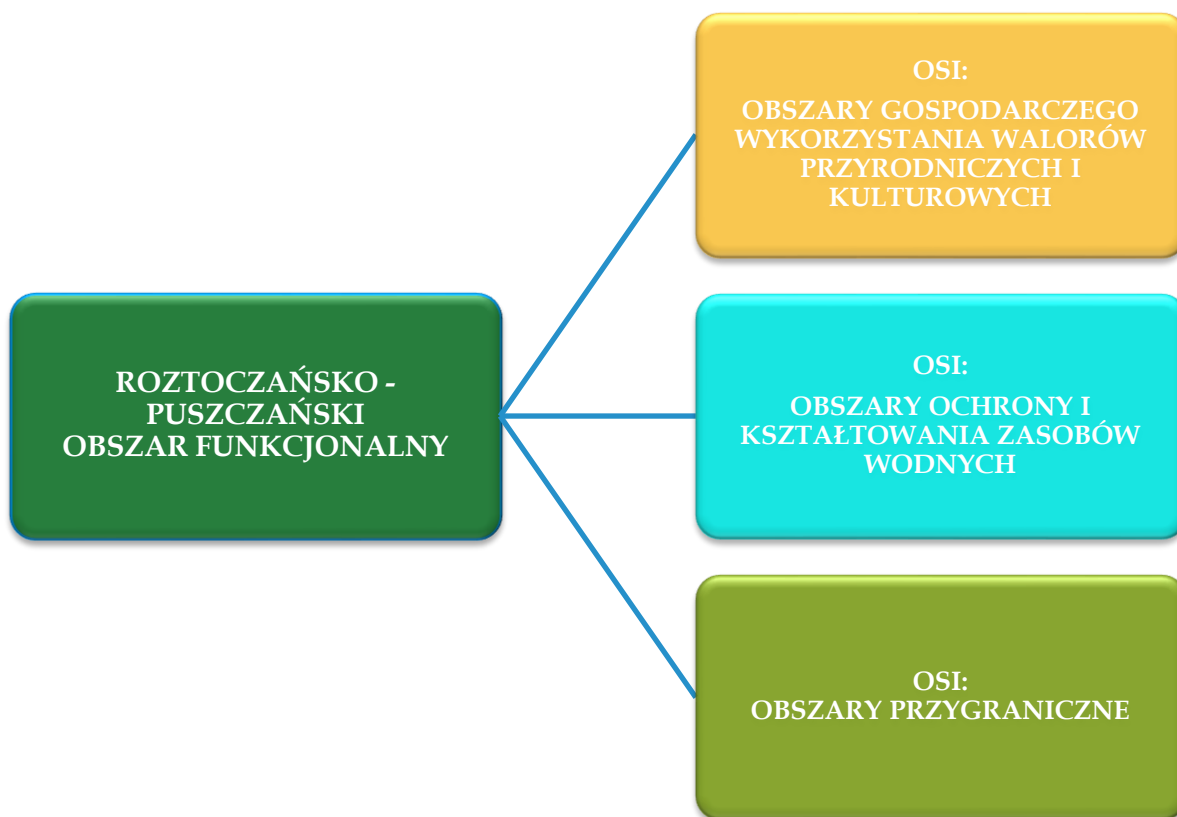
Zgodnie z PZPWL obszary funkcjonalne traktuje się jako zwarte układy przestrzenne składające się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwojowymi. Natomiast obszary strategicznej interwencji (OSI) wg SRWL, stanowią przestrzenne odzwierciedlenie potencjałów i problemów rozwojowych zidentyfikowanych na obszarze województwa lubelskiego. Wyznaczenie obszarów strategicznej interwencji zostało poprzedzone delimitacją obszarów funkcjonalnych w PZPWL.

Ryc. 1 „Aktywne Roztocze” na tle obszarów funkcjonalnych oraz obszarów strategicznej interwencji wyznaczonych w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa lubelskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*

Powierzchnia administracyjna gmin wchodzących w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze” pokrywa się z następującą delimitacją wyznaczoną w PZPWL obszarów funkcjonalnych: Roztoczańsko – Puszczański Obszar Funkcjonalny oraz w części Obszar Ochrony i Kształtowania Zasobów Wodnych i Przygraniczny Obszar Funkcjonalny.

Zdefiniowanie obszaru „Aktywnego Roztocza” w kontekście obszarów funkcjonalnych oraz strategicznej interwencji, przy uwzględnieniu zidentyfikowanych cech obszaru, zjawisk problemowych, a także proponowanej interwencji, wyznacza ramy do określenia priorytetów i funkcji rozwojowych.

3. Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej w kontekście rozwoju turystyki obszaru funkcjonalnego

3.1. Tendencje rozwoju turystyki

Z uwagi na fakt, iż motyw i potrzeby turystów są bardzo różne, wśród czynników kształtujących trendy w turystyce najczęściej wymienia się:

- czynniki demograficzne – spadek liczby urodzin, starzenie się społeczeństwa, mniejsze gospodarstwa domowe (zwiększająca się liczba jednoosobowych gospodarstw, czyli wzrastająca liczba osób samotnych, potocznie dziś nazywanych „singlami”), rozwój procesów migracyjnych. W zakresie czynnika jakim jest demografia przewidziano następujące tendencje:
 - wzrost popytu na jakość, wygodę i bezpieczeństwo oraz łatwy transport,
 - większy popyt w miesiącach przed i po sezonie oraz na wyjazdy z miast i inne krótkie wyjazdy w okresach, które wcześniej nie były preferowane,
 - wyższy poziom zainteresowania imprezami zimowymi („zimowe wakacje w słońcu”),
 - turystyka dzieci i młodzieży najczęściej przejawia się w uczestnictwie tej grupy w obozach i koloniach. Ze względu na to, że nie wszystkich rodziców/opiekunów stać na wspólny, rodzinny wyjazd turystyczny, popularność: wycieczek szkolnych, kolonii i obozów nie będzie maleć,
 - turystyka osób starszych; senior to konsument nastawiony na jakość, wygodę i bezpieczeństwo, najczęściej oferty turystyczne przeznaczone dla osób starszych dotyczą form turystyki zdrowotnej (w tym uzdrowiskowej), pielgrzymkowej, religijnej, sentymentalnej, krajoznawczej, aktywnej oraz wypoczynkowej; w najbliższym okresie seniorzy będą coraz starsi wiekiem i ciałem, ale jednocześnie coraz młodszy duchem,
 - turystyka osób samotnych/„singli” charakteryzuje się tym, że segmentem docelowym dla branży turystycznej jest samotna część społeczeństwa; wśród perspektyw rozwoju polskiej turystyki widoczna jest tendencja do wzmożonej aktywności samotnych turystów; podróżować będą indywidualnie z nastawieniem na wysiłek i aktywność ruchową;
- czynniki ekonomiczne – im wyższy poziom PKB, tym społeczeństwo ma więcej czasu wolnego, wzrost poziomu wynagrodzeń, z tym czynnikiem istotny jest więc czas wypoczynku;
- styl i jakość życia – zwiększająca się mobilność społeczeństwa, bardziej elastyczny model pracy, podążanie w kierunku społeczeństwa „czasu wolnego” (skracanie czasu pracy), emancypacja kobiet (dotychczas kobiety miały mniej czasu wolnego, jednak jest tendencja do wyrównywania tych różnic wobec mężczyzn; posiadanie sprzętu AGD i RTV w gospodarstwie domowym sprzyja tej sytuacji) oraz zmiana modelu rodziny (2+1, 2+0, 1+1); w zakresie czynnika jakim jest styl i jakość życia przewidziano następujące tendencje:
 - turystyka wypoczynkowa (wczasowa, w tym weekendowa) jest wciąż dość popularną formą turystyki, krótkoterminowej, w niezbyt dużej odległości od

miejsca zamieszkania; najbardziej natężony ruch turystyki weekendowej przypada na wiosnę i jesień, głównie na maj, czerwiec oraz wrzesień i październik, czyli poza ścisłym sezonem wakacyjnym; rozwijać się będzie tendencja korzystania z kilku wyjazdów weekendowych zamiast jednego urlopu długoterminowego,

- ponieważ „status” jest mniej ważny, niż dawniej, zachowanie urlopowiczów staje się bardziej zindywidualizowane i prowadzi do większego popytu na mniejsze jednostki zakwaterowania,
 - zmiana w percepcji życia i stylu życia skutkuje spadkiem popytu na w pełni zorganizowane wycieczki,
 - usługodawcy skorzystają więcej, jeżeli będą w stanie stworzyć zupełnie nowe produkty, koncepcje i usługi, które odróżniają się od innych dzięki wartości dodanej,
 - rosnąca specjalizacja wśród usługodawców nastawiona na poszczególne zainteresowania i hobby stanie się ważniejsza i będzie częściej powiązana ze spędzeniem urlopu przez turystów;
- świadomość i edukacja – zwiększająca się liczba osób posiadających wszechstronne wykształcenie na poziomie wyższym i średnim; w zakresie czynnika jakim jest świadomość i edukacja przewidziano następujące tendencje:
- wzrost popytu na produkty specjalistyczne,
 - bardziej widoczne włączenie elementów sztuki, kultury i historii do imprez zorganizowanych i wakacji indywidualnych,
 - potrzeba lepszego i bardziej kreatywnego przekazywania informacji,
 - w turystyce kulturowej podstawowym motywem wyjazdu jest chęć zwiedzania obiektów kulturowych i uczestnictwo w różnego rodzaju imprezach; z badań wynika, iż turystyka kulturowa jest modna i jest określona mianem „hitowy produkt przyszłości”; Europejska Komisja Turystyki wskazała także, iż w świetle współczesnych trendów widoczny będzie wzrost uczestnictwa Europejczyków w turystyce kulturowej; współcześni turyści będą wybierać takie oferty, które będą zaspokajały – jednocześnie – potrzeby kulturowe, relaksu i rozrywki konsumentów;
- rozwój techniki i szybkość zastosowań innowacji (na przykład w transporcie, informatyce), w zakresie tego czynnika przewidziano następujące tendencje:
- dzięki bezpośrednim połączeniom kolejowym i lotniczym popyt na krótkie pobyty na terenach wiejskich zmaleje na rzecz miast i regionów miejskich oraz innych atrakcyjnych miejsc,
 - zatory na drogach negatywnie wpłyną na transport samochodami prywatnymi,
 - bariery wynikające z niedostosowanych rozkładów podróży będą mieć silniejszy, negatywny wpływ na wybór destynacji,
 - dostępność informacji turystycznej o kierunkach podróży i produktach będzie sprzyjać porównaniu ofert (portale specjalistyczne, wyszukiwarki) i w ten sposób będzie intensywniej wpływać na konkurencję,

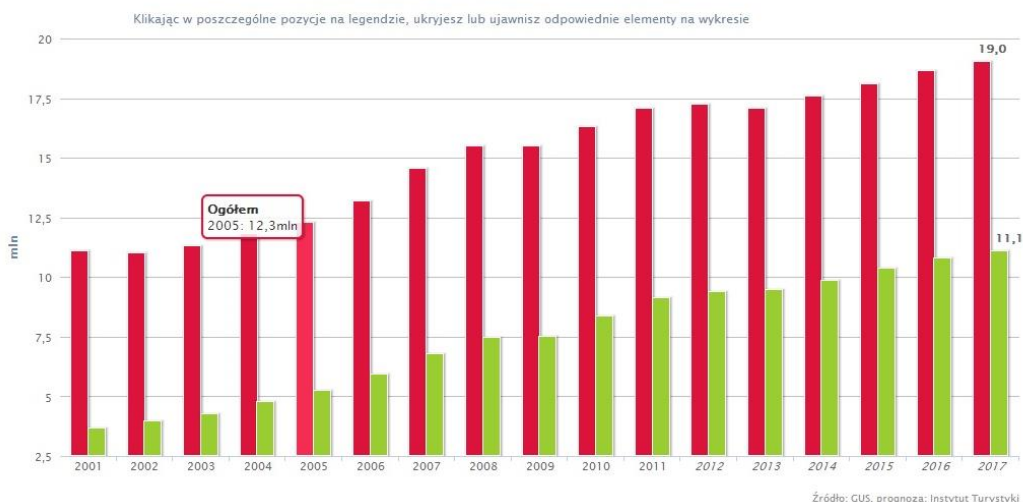
- rola biur podróży będzie malała, gdyż zakup imprez coraz częściej odbywa się przez Internet,
- coraz większe znaczenie zjawiska zwanego Travel 2.0 w świadomości branży turystycznej;
- zdrowie, bezpieczeństwo, zrównoważony rozwój i inne, w zakresie tego czynnika przewidziano następujące tendencje:
 - jakość wody (w jeziorach basenach, lecz również wody pitnej) będzie odgrywać coraz większą rolę przy wyborze destynacji, dlatego też wymaga ona większej ochrony,
 - kierunki podróży postrzegane jako mniej zdrowe będą rzadziej wybierane niż dotychczas,
 - popyt na wakacje oferujące wyłącznie kąpiele słoneczne będzie nadal malał; obecnie turyści zaczynają uprawiać turystykę z nastawieniem na rozrywkę, emocje i edukację tzw. 3E (*entertainment, excitement, education*), co zastępuje ideę biernego wypoczynku w stylu 3S (*sun, sand, see*),
 - popyt na produkty związane z odnową biologiczną (sanatoria i ośrodki rekreacyjne) będzie wzrastał,
 - turystyka zdrowotna jest jednym z istotnych trendów rozwoju współczesnej turystyki, bowiem związana jest ze wzrostem świadomości człowieka w kwestii dbałości o własne zdrowie i sylwetkę oraz z modą na aktywne spędzanie czasu wolnego.

Jednym z ważniejszych aspektów, bezpośrednio przekładających się na obszar Roztocza jest zrównoważony rozwój, nie należy jednak tego pojęcia mylić z ekoturystyką. Według prognoz, konsekwencje dla turystyki w aspekcie zrównoważonego rozwoju będą następujące:

- zyska na znaczeniu regionalny charakter destynacji,
- turyści będą bardziej preferować miejsca, w których miejscowa ludność chętnie przyjmuje rosnącą liczbę gości,
- w celu zmniejszenia kosztów zrównoważonego rozwoju, jego koszty będą w coraz większym stopniu ponosić sami turyści,
- należy wspierać projekty łączące jednocześnie rolnictwo i turystykę wiejską poprzez promowanie zrównoważonej i odpowiedzialnej turystyki na obszarach wiejskich oraz dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe, a także promować inwestycje w energię odnawialną.

Ryc. 2. Prognoza liczby turystów w Polsce do 2017 roku

Turyści polscy w obiektach zakwaterowania zbiorowego
Rok 2012: wstępne oszacowanie; lata 2013–2017: prognoza

Źródło: <http://www.intur.com.pl/images/wykresy/high/polwobazie.htm>

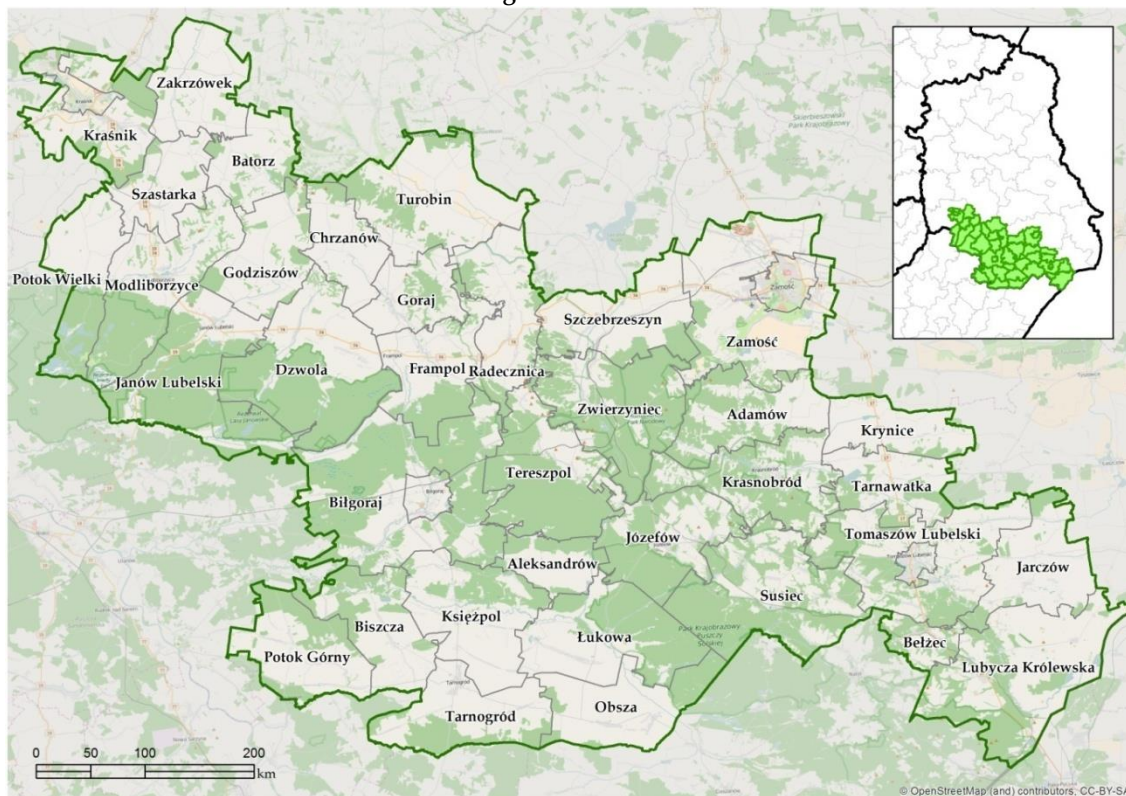
3.2. Położenie, powierzchnia, przestrzeń i środowisko przyrodnicze

Obszar funkcjonalny Roztoczański-Puszczański leży w południowej części województwa lubelskiego na terenie 6 powiatów: kraśnicki, janowski, biłgorajski, zamojski, tomaszowski i powiat grodzki Zamość. W skład obszaru funkcjonalnego wchodzi 40 gmin:

- 4 gminy powiatu kraśnickiego: miasto Kraśnik i 3 gminy wiejskie – Kraśnik, Zakrzówek i Szastarka;
- wszystkie gminy powiatu janowskiego: 2 gminy miejsko-wiejskie – Janów Lubelski i Modliborzyce oraz 5 gmin wiejskich – Batorz, Chrzanów, Dzwola, Godziszów, Potok Wielki;
- wszystkie gminy powiatu biłgorajskiego: miasto Biłgoraj, 3 gminy miejsko-wiejskie – Frampol, Józefów, Tarnogród oraz 10 gmin wiejskich – Aleksandrów, Biłgoraj, Biszczka, Goraj, Księżpol, Łukowa, Obsza, Potok Górny, Tereszpol, Turobin;
- miasto Zamość (powiat Zamość);
- 6 gmin powiatu zamojskiego: 3 gminy miejsko-wiejskie – Zwierzyniec, Szczepieszyn, Krasnobród oraz 3 gminy wiejskie – Radecznicza, Adamów, Zamość;
- 8 gmin powiatu tomaszowskiego: miasto Tomaszów Lubelski oraz 7 gmin wiejskich – Bełzec, Jarczów, Krynice, Lubycza Królewska, Susiec, Tarnawatka i Tomaszów Lubelski.

Obszar zajmuje w sumie 459 018 ha i stanowi 18% powierzchni województwa lubelskiego.

Ryc. 3 Położenie OF Roztoczańsko - Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne

Obszar funkcjonalny znajduje się na terenie 5 makroregionów, dzięki czemu wyróżnia się na tle województwa lubelskiego zróżnicowaną oraz unikatową rzeźbą terenu i walorami krajobrazowymi:

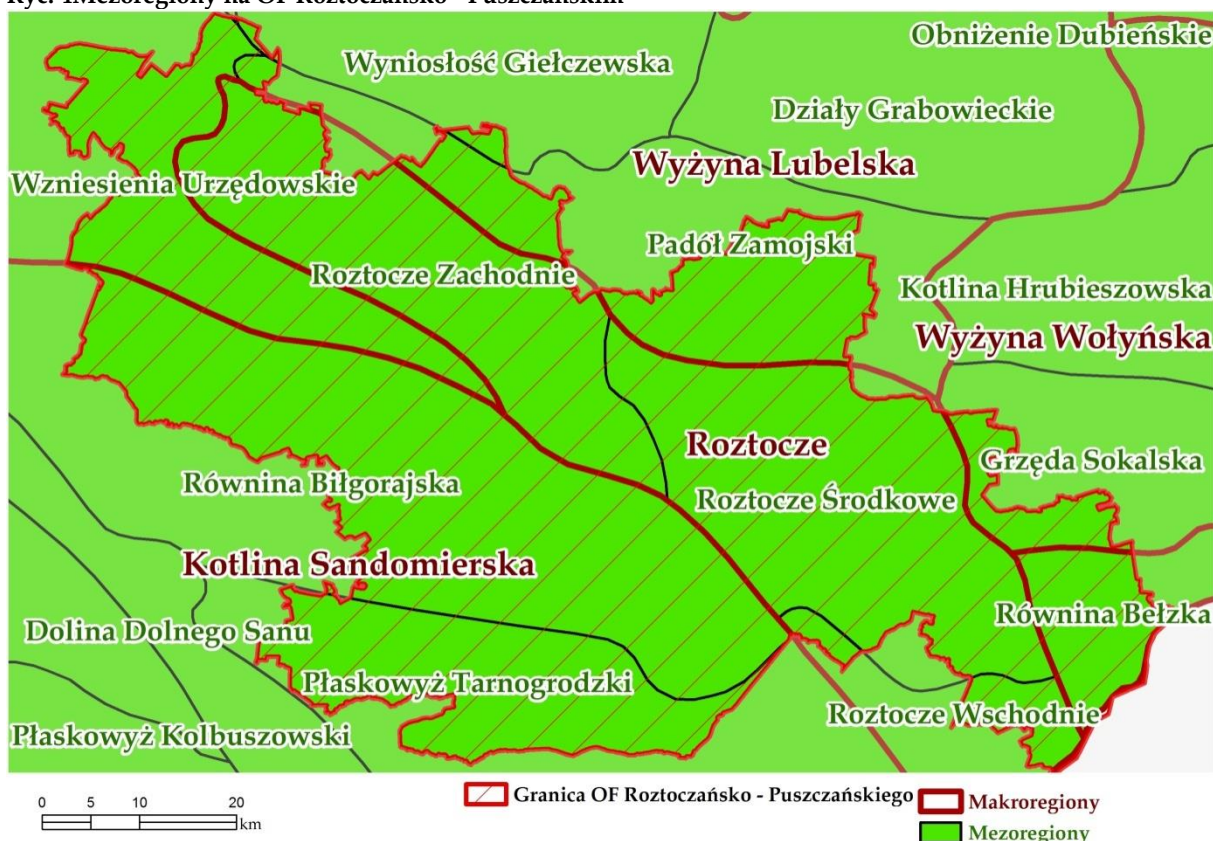
- Wyżyna Lubelska (północy teren obszaru funkcjonalnego) - wyżyna jest lekko pofałdowana, niemal bezleśna i równina, pocięta wąwozami lessowymi i dolinami rzecznyymi o łagodnych zboczach, na terenie obszaru funkcjonalnego znajdują się 2 mezoregiony:
 - Padół Zamojski: region jest padolem (rozległym obniżeniem) osiągającym wysokość od 180 do 220 m n.p.m., utworzonym w mało odpornych marglach górnokredowych, gleby regionu są bardzo zróżnicowane, występują tu bielice, rędziny, mady i gleby brunatnoziemne jest to region rolniczy o niewielkim zalesieniu;
 - Wzniesienia Urzędowskie: obszar zbudowany jest z wapieni jurajskich i piaskowców kredowych (znanych z występowania fosforytów), przykrytych utworami miocenijskimi i lessem, charakterystyczną cechą tego obszaru są wąwozy lessowe;
- Kotlina Sandomierska (południowo-zachodni teren obszaru funkcjonalnego) - rozległe obniżenie denudacyjne o założeniu tektonicznym, wyrzeźbionym w mało odpornych utworach miocenijskich, wypełniających zapadlisko przedkarpackie, w większości jest regionem równinnym lub lekko pofałdowanym, gleby Kotliny Sandomierskiej są w większości mało urodzajne - bielcowe utworzone na piaskach czwartorzędowych, na terenie obszaru funkcjonalnego znajdują się dwa z 11 mezoregionów:

- Równina Biłgorajska: region jest płaskowyżem osiągającym na wschodzie wysokość od 220 do 280 m n.p.m. (maksymalnie 284 m), opadającym ku zachodowi poniżej 150 m n.p.m., zbudowany jest z czwartorzędowych piasków i glin morenowych, przez co tutejsze gleby są mało wartościowe pod względem rolniczym, większość mezoregionu pokryta jest mało wymagającymi pod względem glebowym borami sosnowymi, tworzącymi kompleks Puszczy Solskiej (Puszcze w większości tworzą drzewa iglaste, głównie sosna i jodła - cenne dla obszaru są właśnie między innymi drzewostany jodłowe porastające lessy, występują także rozległe torfowiska, porośnięte przez żurawinę, głóg, leszczynę, jałowcami, dereniem, bzem i czarną jagodą, występuje tu także rosiczka okrągłolistna i długolistna, widłak torfowy i kosaciec syberyjski);
- Płaskowyż Tarnogrodzki: region jest płaskowyżem ukształtowanym pofałdowanymi wysoczyznami, osiągającym wysokość od 220 do 280 m n.p.m. (maksymalnie 284 m) a względnie od 30 do 60 m., rzeźba terenu jest głównie monotonna, urozmaicona wałami piaszczystymi i pagórami wydmyowymi (głównie wydmy paraboliczne), zbudowany jest z ilów mioceńskich, na których zalegają przykryte lessem gliny i piaski czwartorzędowe, co daje regionowi charakter rolniczy;
- Roztocze (centralny teren obszaru funkcjonalnego) - wyraźnie wypiętrzony wał wzniesień, szerokości 12-32 km i długości około 180 km, przebiegający z północnego zachodu, od Kraśnika, na południowy wschód do Lwowa, zbudowane jest ze skał powstałych w kredzie - margli, opok i wapieni, na nich zalegają utwory młodsze - osadzone w warunkach płytkiego morza piaski, piaskowce wapniste i wapienie, w epoce lodowcowej na region nasunął się lądolód skandynawski - wskazują na to gliny morenowe, głązy narzutowe; Roztocze ze względu na zróżnicowaną rzeźbę terenu i budowę geologiczną podzielono na 3 mezoregiony, które obejmują teren obszaru funkcjonalnego, tj.:
 - Roztocze Zachodnie: zbudowane jest ze skał górnokredowych, głównie opoki i lessów, lekko sfałdowane wierzchowiny i kontrastujące z nimi zbocza są silnie porozcinane dolinami i wąwozami, ciągnącymi się nawet do kilku kilometrów i głębokości powyżej 20 m;
 - Roztocze Środkowe: region jest wyżyną zbudowaną z piaskowców mioceńskich i wapieni litotamniowych, zwykle bez pokrywy lessowej, wyróżnia się dużym zróżnicowaniem krajobrazowym; w przełomach rzek występują skalne progi (szypoty); wewnętrzne partie wzgórz są płaskimi monotonnymi wierzchowinami urozmaiconymi izolowanymi wzgórzami ostańcowymi, obszar ten jest silnie zalesiony i przez unikatowe walory jest on regionem o silnej atrakcyjności turystycznej;
 - Roztocze Wschodnie: charakteryzuje się rozległymi wierzchowinami, wzniesionymi 100-150 m ponad dna otaczających je kotlin, są one pozostałościami większych równin, uformowanymi w końcu trzeciorzędu i na początku czwartorzędu, wierzchowiny pocięte są gęstą i skomplikowaną siecią dolin i wąwozów na odosobnione pagóry i płaskowyże, występują tu

liczne ostańce, które urozmaicają krajobraz tego terenu; obszar jest silnie zalesiony;

- Wyżyna Wołyńska (południowy-wschód obszaru funkcjonalnego) - zbudowana ze skał krystalicznych prekambriu, przykrytych płytowo zalegającym kompleksem skał mezozoicznych i kenozoicznych, powierzchnia terenu jest pagórkowata rozcięta licznymi dolinami rzek, na terenie obszaru funkcjonalnego znajduje się jeden z siedmiu mezoregionów:
 - Grzęda Sokalska: region jest grzędą osiagającą wysokość od 240 do 260 m n.p.m., zbudowaną z utworów górnej kredy pokrytych sporą warstwą lessów, ze względu na obfite występowanie czarnoziemów Grzędę Sokalską charakteryzuje rozwinięte rolnictwo, są tu też niewielkie obszary leśne;
- Kotlina Pobuża (południowy-wschód obszaru funkcjonalnego) - kotlina ma charakter denudacyjny, została wypreparowana w mało odpornych marglach kredowych; szerokie dna dolin są płaskie i często zabagnione, pomiędzy dolinami wznoszą się wyższe garby i wysoczyzny, na terenie obszaru funkcjonalnego znajduje się jej niewielki fragment w postaci mezoregionu:
 - Równina Bełzka: region jest równiną o falistej powierzchni denudacyjnej, rozwiniętej na marglach górnokredowych, ku południu przechodzi on w płaskie równiny akumulacyjne tarasów nadzalewowych i zalewowych.

Ryc. 4 Mezoregiony na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Regionalizacja_fizycznogeograficzna_Polski

Województwo lubelskie znajduje się w dorzeczu Wisły. Obszar funkcjonalny znajduje się w dwóch regionach wodnych: część południowo-zachodnia należy do regionu wodnego

Górnej Wisły, a północno-wschodnia do regionu wodnego Środkowej Wisły. Największą rzeką tego obszaru jest Tanew.

Teren obszaru funkcjonalnego leży w klimacie umiarkowanym przejściowym, który charakteryzuje się dużymi amplitudami temperatury rocznej z przewagą opadów letnich nad zimowymi, krótszym okresem wegetacji w porównaniu do zachodniej części kraju oraz przewagą wiatrów zachodnich w lecie (niosących chłodniejsze powietrze), a w okresie zimowym wiatrów wschodnich – zimniejszych.

W 2014r., według danych GUS, na terenie obszaru funkcjonalnego znajdowało się w sumie 132 532,53 ha obszarów prawnie chronionych, które zajmowały 29% ogólnej powierzchni tego obszaru. W obszarach chronionych największą powierzchnię zajmowały parki krajobrazowe – 68% i obszary chronionego krajobrazu – 25%, a najmniejszą użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne oraz zespoły przyrodniczo krajobrazowe (łącznie 0,5%). Ponadto na tym obszarze, wg danych GUS, w 2014r. znajdowało się 305 pomników przyrody. Poniższa tabela przedstawia spis obszarów prawnie chronionych występujących na tym obszarze.

Tabela 1 Obszary chronione na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Krajowy system obszarów chronionych			
Nazwa formy ochrony	Powierzchnia	Data utworzenia	Charakterystyka
Parki narodowe			
Roztoczański Park Narodowy	8482,83 ha	1974	Obejmuje zalesione pasma niewysokich wzgórz, zbudowanych głównie ze skał wapiennych i kredowych w zachodniej części Roztocza Środkowego. Silnie zróżnicowana rzeźba z wąwozami, malowniczą doliną rzeki Wieprz i sztucznymi stawami (Echo, Florianicki). Różnorodna mozaika zespołów leśnych - buczyna karpacka, bór bagienny, jodłowy bór mieszany, świetlista dąbrowa i in. W wyjątkowo bogatej florze występują gatunki: borealne (bagnica torfowa, zimozioł północny), pontyjskie (pluskwica europejska, powojnik prosty, róża francuska), stepowe (wiśnia karłowata), subatlantyckie (widłak torfowy, rosiczka pośrednia) oraz górskie (widłak wroniec, lepiężnik biały). W faunie spotyka się m.in.: rzadką nadobnicę alpejską, mieniaka tęczowca oraz południowe gatunki szarańczaków, a wśród kręgowców: salamandrę plamistą, turkusową odmianę padalca, węża Eskulapa, orzesznicę, koszatkę i żołądnicę, a także liczne sarny, jelenie i dziki. RPN to ostoja konika polskiego, działa tu Ośrodek Hodowli Zachowawczej.
Parki krajobrazowe			
Park Krajobrazowy Lasy Janowskie	391,50 km ²	1984	Park krajobrazowy na Równinie Biłgorajskiej, między Zaklikowem a Frampołem. O utworzeniu Parku zdecydowały walory przyrodnicze i historyczne, 80% powierzchni Parku zajmują lasy – przeważnie bory sosnowe, sosnowo-jodłowe i mieszane, które w znacznej części mają charakter naturalny. Pozostałą część stanowią stawy, bagna i torfowiska. Lasy stanowią ostoję zwierzyny i ptactwa. Ponadto w obrębie Parku leży teren bitwy partyzanckiej, do której doszło w czerwcu 1944.
Szczebrzeszyński Park Krajobrazowy	20,209 km ²	1991	Park krajobrazowy położony na Roztoczu Zachodnim oraz Równinie Biłgorajskiej, na pograniczu Roztocza i Puszczy Solskiej. Jest to najwyższa część Roztocza Zachodniego, posiadająca najbardziej urozmaicone ukształtowanie terenu. Na terenie parku występuje gęsta sieć wąwozów lessowych (m.in. w uroczysku "Piekielko"). Znajdują się tu także torfowiska. Wśród lasów przeważa żyzna buczyna karpacka i bór jodłowy. Na terenie parku występuje ok. 80 gatunków ptaków.
Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej	289,78 km ²	1988	Park krajobrazowy położony na terenie Roztocza Środkowego (makroregion Roztocze) i Równiny Biłgorajskiej (makroregion Kotlina Sandomierska). Park utworzono w celu zachowania unikatowych walorów przyrodniczych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza oraz Puszczy Solskiej, a w szczególności zwartych kompleksów leśnych o charakterze puszczańskim z charakterystyczną florą i fauną, a także bogactwa

			krajobrazowego dolin rzek tworzących przełomy zwane „szumami” lub „szypotami” w strefie krawędziowej Roztocza i Kotliny Sandomierskiej.
Południoworoztoczański Park Krajobrazowy	20,256 km ²	1989	Park obejmuje polską część Roztocza Wschodniego. Park ma za zadanie zabezpieczyć ochronę w szczególności: zwarte kompleksy lasów mieszanych z dużą domieszką, a w niektórych regionach z dominacją buka i w mniejszym stopniu jodły, stanowiska roślin górskich, formy rzeźby terenu i hydrosferę Roztocza Rawskiego, ślady ścierających się wpływów kultury zachodniej i wschodniej, głównie w postaci zabytków cerkiewnych oraz pozostałe po II wojnie światowej, liczne bunkry i umocnienia.
Krasnobrodzki Park Krajobrazowy	93,90 km ²	1988	Park położony w obszarze Roztocza Środkowego. Swoją ochroną obejmuje zachowanie unikatowych wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza Środkowego, a w szczególności zwartych kompleksów lasów mieszanych z dużą domieszką jodły wraz z charakterystyczną florą i fauną.
Rezerваты przyrody			
Imielty Ług	802 ha	1988	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest charakterystyczne dla Puszczy Solskiej obszary rozległych bagien, zarastających zbiorników.
Szklarnia	278,14 ha	1989	Leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie charakterystycznych elementów dawnej Puszczy Solskiej, obejmujących głównie drzewostany naturalnego pochodzenia ze znacznym udziałem jodły pospolitej (<i>Abies alba</i>).
Lasy Janowskie	2674,44 ha	1984	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie kompleksu lasów mieszanych w miejscu upamiętniającym największą na ziemiach polskich bitwę partyzantów.
Kacze Błota	167,89 ha	1988	Florystyczny i torfowiskowy rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie charakterystycznych elementów dawnej Puszczy Solskiej.
Obary	82,25 ha	1975	Florystyczny i torfowiskowy rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie fragmentu torfowiska przejściowego i wysokiego.
Hubale	35 ha	1982	Faunistyczny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie stanowiska susła perełkowanego.
Wieprzec	31,92 ha	1990	Florystyczny i torfowiskowy rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie torfowisk niskich i przejściowych z udziałem gatunków chronionych.
Debry	9,5 ha	1995	Leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest starodrzew dębowo-lipowego, reprezentującego zespół wysokiego i niskiego, żyznego subkontynentalnego grądu.
Święty Roch	202,6 ha	1983	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie fragmentu starodrzewu bukowo-jodłowego naturalnego pochodzenia.
Szum	18,17 ha	1958	Krajobrazowy i leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie przełomu rzeki Szum przez strefę krawędziową Roztocza

Czartowe Pole	80,07 ha	1958	Środkowego. Rzeka Szum tworzy tu liczne, małe wodospady, zwane „szumami”. Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie przełomu i doliny roztoczańskiej rzeki Sopot.
Machnowska Góra	25,30 ha	2003	Stepowy rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych zbiorowisk roślinności kserotermicznej z licznymi chronionymi i rzadkimi gatunkami roślin.
Piekiełko	1,2 ha	1962	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie skupiska głazów narzutowych w miejscowości Łaszczówka.
Las Lipowy	12,41 ha	1967	Leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie fragmentu lasu lipowego naturalnego pochodzenia.
Zarośle	64,02 ha	1998	Leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie lasów jodłowo-bukowych z gatunkami roślin rzadkich i chronionych.
Nowiny	3,83 ha	1990	Florystyczny i torfowiskowy rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie torfowisk przejściowych z szeregiem niewielkich oczek wodnych.
Źródła Tanwi	186,54 ha	1998	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) są naturalne zespoły torfowiskowe oraz bory bagienne i wilgotne z licznymi gatunkami chronionych roślin zielnych.
Nad Tanwią	47,49 ha	1958	Krajobrazowy i leśny rezerwat przyrody, którego przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie przełomu rzeki Tanwi przez strefę krawędziową Rostocza Środkowego.
Bukowy Las	86,29 ha	1998	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest kompleks lasów bukowych o wysokim stopniu naturalności.
Przecinka	32,91 ha	1998	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie starodrzewia bukowego z licznymi sędziwymi o okazałych rozmiarach drzewami.
Skrzypny Ostrów	1,77 ha	1967	Przedmiotem ochrony (wg aktu powołującego) jest zachowanie stanowiska modrzewia polskiego.
Obszary Chronionego Krajobrazu			
Kraśnicki Obszar Chronionego Krajobrazu	292,74 km ²	1998	Jest to obszar o znikomych przekształceniach środowiskowych, dzięki czemu występuje w nim wiele rzadkich roślin, między innymi: ligustr pospolity, rdestnica (<i>Potamogeton natans</i> i <i>Potamogeton pectinatus</i>), obuwik pospolity, wiśnia karłowata. Stwierdzono również występowanie rzadkich gatunków owadów i zwierząt: mieniak tęczowiec, ogończyk dębowiec, paż królowej, makolągwa, myszołów, smużka.
Rostoczański Obszar Chronionego Krajobrazu	20 000 ha	1996	Obszar obejmuje cenne obszary źródliskowe. Lessowe wzgórza pocięte są malowniczymi jarami i wąwozami z zachowanymi fragmentami rzadkich zbiorowisk roślinnych.

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2 Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk				
Nazwa	Kod	Typ	Powierzchnia (ha)	Przedmiot ochrony
Uroczyska Lasów Janowskich	PLH060031	K	34544,2	Przedmiotem ochrony jest 21 typów siedlisk z załącznika I Dyrektywy siedliskowej, m.in. grąd, bagienny bór sosnowy, wyżynny jodłowy bór mieszany, łąki świeże, łąki zmienno-wilgotne, torfowiska wysokie i przejściowe, świat zwierzęcy reprezentuje m.in. 16 gatunków z załącznika II Dyrektywy siedliskowej: wilk, czerwończyk nieparek, modraszek telejus, modraszek nausitous, trzepla zielona, zalotka większa, różanka pospolita, głowacz białopłetwy, piskorz, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, bóbr europejski, wydra, mopek, nocek Bechsteina, nocek duży.
Uroczyska Puszczy Solskiej	PLH060034	K	34671,5	Przedmiotem ochrony jest 17 typów siedlisk z załącznika I Dyrektywy siedliskowej, m.in. bory bagienne, torfowiska wysokie i przejściowe, wyżynny jodłowy bór mieszany, żyzna buczyna, karpacka, grąd, las łęgowy, ziołorośla, bór chrobotkowy łąki świeże, zmienno-wilgotne łąki trzęślicowe, świat zwierząt reprezentują liczne gatunki w tym: wilk, ryś, przeplatkaaurinia, czerwończyk nieparek, trzepla zielona, zalotka większa, minóg strumieniowy, głowacz białopłetwy, piskorz, koza pospolita, kumak nizinny, traszka grzebieniasta, żółw błotny, bóbr europejski, wydra, mopek, nocek Bechsteina, nocek duży.
Niedzieliska	PLH060044	B	17,9	Przedmiotem ochrony są 2 enklawy siedlisk rolniczych z kompleksem muraw i zarośli kserotermicznych z jałowcem i populacją obuwnika pospolitego, występują tu liczne gatunki fauny i flory objęte ochroną: motyl – modraszek malczyk i rośliny: czosnek wężowy, zawilec wielkokwiatowy, aster gawędka, goryczka krzyżowa, listeria jajowata, pierwiosnek lekarski oraz gatunki z Polskiej Czerwonej Listy Roślin: milek letni, milek wiosenny, wiśnia karłowata.
Dolina Łabuńki i Topornicy	PLH060087	K	2054,7	Przedmiotem ochrony są zmienno-wilgotne łąki trzęślicowe oraz niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie, faunę reprezentują: bączek, bąk, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, bocian biały, bocian czarny, bóbr europejski, czapla purpurowa, czapla siwa, czerwończyk fioletek, czerwończyk nieparek, derkacz, dubelt, dzięcioł białoszyi, gąsiorek, gęś białoczelna, kropiatka, kumak nizinny, modraszek nausitous, modraszek telejus, orlik krzykliwy, perkoz dwuczuby, podgorzałka, wydra, zalotka większa, zielonka, zimorodek, żółw błotny.
Kąty	PLH060010	G	24	Przedmiotem ochrony są murawy kserotermiczne, ważnymi dla Europy gatunkami zwierząt na tym terenie są: gąsiorek, ortolan, szlachkoń szafraniec, a wśród roślin – obuwik pospolity.
Roztocze	PLH060017	G	8472,8	Przedmiotem ochrony są: starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze

Środkowe				<p>zbiorowiskami z <i>Nympheion</i>, <i>Potamion</i>, nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników <i>Ranunculionfluitantis</i>, zmienno-wilgotne łąki trzęślicowe, ziołorośla górskie i ziołorośla nadrzeczne, niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie, torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe), torfowiska przejściowe i trzęsawiska (przeważnie z roślinnością z <i>Scheuchzerio-Caricetea</i>), obniżenia na podłożu torfowym z roślinnością ze związku <i>Rhynchosporion</i>, żyzne buczyny (<i>Dentarioglandulosae-Fagenion</i>, <i>Galio odorati-Fagenion</i>), grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (<i>Galio-Carpinetum</i>, <i>Tilio-Carpinetum</i>), łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (<i>Salicetum albo-fragilis</i>, <i>Populetumalbae</i>, <i>Alnenionglutinoso-incanae</i>, olsy źródłiskowe), ważnymi dla Europy gatunkami zwierząt na tym terenie są: bączek, bąk, błotniak stawowy, bocian biały, bocian czarny, bóbr europejski, cietrzew (podgatunek kontynentalny), czerwonończyk nieparek, derkacz, dzięcioł biało grzbiety, dzięcioł czarny, dzięcioł średni, dzięcioł zielonosiwy, gąsiorek, głuszc, jarząbek, jarzębatka, kania czarna, kraska, kropiatka, lerka, modraszek nausitous, modraszek telejus, mopek, muchołówka białoszyja, muchołówka mała, nocek duży, nocek łydkowłosy, orlik krzykliwy, ortolan, puchacz, puszczyk uralski, ryś, szlaczkoń szafraniec, świergotek polny, trzmielojad, wilk, wydra, zielonka, zimorodek, a gatunkami roślin: bezlistokrywkowy, sierpowiec błyszczący, obuwik pospolity.</p>
Debry	PLH060003	G	179,5	Przedmiotem ochrony są żyzne buczyny i wyżynny jodłowy bór mieszany.
Sztolnie w Senderkach	PLH060020	G	80,6	Przedmiotem ochrony jest obszar obejmujący sztolnie, w których wydobywano piaskowiec do wyrobu kamieni młyńskich, celem utworzenia ostoi jest ochrona zimujących tu nietoperzy, występuje tu 9 gatunków nietoperzy, z których cztery są gatunkami cennymi w skali Europy: mopek, nocek <i>Bechsteina</i> , nocek duży i nocek łydkowłosy.
Święty Roch	PLH060022	G	202,4	Przedmiotem ochrony są żyzne buczyny oraz wyżynny jodłowy bór mieszany.
Zarośle	PLH060028	G	391,8	Przedmiotem ochrony są żyzne buczyny, grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny oraz wyżynny jodłowy bór mieszany.
Żurawce	PLH060029	K	35,9	Przedmiotem ochrony są murawy kserotermiczne oraz formacje z jałowcem pospolitym <i>Juniperuscommunis</i> na wrzosowiskach lub nawapiennych murawach, do ważnych dla Europy gatunków zwierząt znajdują się: szlaczkoń szafraniec, smużka stepowa, ortolan, gąsiorek, jarzębatka.
Dolina Szyszły	PLH060042	G	981	Przedmiotem ochrony są twarodowodneoligo- i mezotroficzne zbiorniki wodne z podwodnymi łąkami ramienic <i>Charetea</i> , naturalne, dystroficzne zbiorniki wodne, nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników <i>Ranunculionfluitantis</i> , zmienno-wilgotne łąki trzęślicowe, niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie, torfowiska nakredowe (<i>Cladietummarisci</i> , <i>Caricetumbuxbaumii</i> , <i>Schoenetumnigricantis</i>), górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk, występują tu m.in. bąk, bączek, bocian biały, kania czarna, błotniak stawowy, błotniak łąkowy, orlik krzykliwy,

zielonka, derkacz, dubelt, puchacz, sowa błotna, dzięcioł czarny, dzięcioł średni, podróżniczek, wodniczka, gąsiorek, dzięcioł białoszyi, bóbr europejski, wydra, modraszek telejus, modraszek nausitous.

Źródło: opracowanie własne

Tabela 3 Specjalne Obszary Ochrony Ptaków na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Specjalne Obszary Ochrony Ptaków				
Nazwa	Kod	Typ	Powierzchnia (ha)	Opis
Lasy Janowskie	PLB060005	F	60235,7	Obszar obejmuje rozległy i zwarty kompleks leśny, stanowiący północno-zachodnią część Puszczy Solskiej oraz enklawę leśną "Rozwadów" dla ochrony głuszca. Ważne dla Europy gatunki zwierząt: kumak nizinny – płaz, wilk, ortolan, gąsiorek, świergotek polny, muchołówka mała, muchołówka białoszyja, jarzębatka, lerka, dzięcioł średni, dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł czarny, zimorodek, lelek, sóweczka, derkacz, zielonka, kropiatka, żuraw, cietrzew (podgatunek kontynentalny), głuszec, jarząbek, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, kania czarna, trzmielojad, bielik, orlik krzykliwy, bocian czarny, bocian biały, bąk, puchacz.
Puszcza Solska	PLB060008	F	79349,1	Obszar obejmuje kompleks leśny, w przewadze iglasty - sosnowy (70% powierzchni) położony na styku Roztocza i Kotliny Sandomierskiej. Ważne dla Europy gatunki zwierząt: bóbr europejski, wilk, wydra, ortolan, gąsiorek, świergotek polny, muchołówka mała, jarzębatka, podróżniczek, dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł czarny, kraska, zimorodek, lelek, włośchatka, puszczyk uralski, puchacz, derkacz, kropiatka, żuraw, cietrzew, głuszec, jarząbek, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, kania czarna, trzmielojad, bielik, gadożer, orlik krzykliwy, bocian czarny, bąk, bączek, kumak nizinny.
Roztocze	PLB060012	F	103503,3	Obszar ostoi obejmuje pas wzniesień ciągnących się z północnego zachodu na południowy wschód. Część obszaru to fragment długiego wału Roztocza, łączącego Wyżynę Lubelską z Wyżyną Podolską. Ważne dla Europy gatunki zwierząt: bąk, bączek, czapla biała, bocian czarny, bocian biały, podgorzałka, trzmielojad, kania czarna, bielik, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, błotniak zbożowy, orlik krzykliwy, orzełek włośchaty, sokół wędrowny, jarząbek, głuszec, kropiatka, zielonka, derkacz, żuraw, rybitwa zwyczajna (rzeczna), rybitwa białowąsa, rybitwa czarna, puchacz, puszczyk uralski, zimorodek, dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł czarny, dzięcioł średni, dzięcioł białogrzbisty, lerka, świergotek polny, podróżniczek, jarzębatka, muchołówka białoszyja, muchołówka mała, gąsiorek, ortolan, dzięcioł białoszyi.
Dolina Górnej Łabuńki	PLB060013	A	1907	Ostoja położona jest w mezoregionie Padół Zamojski, na południe od Zamościa. Obejmuje górną część rzeki Łabuńka, która jest dopływem Wieprza. Ważne dla Europy gatunki zwierząt: bąk, bączek, bocian biały, łabędź krzykliwy, podgorzałka, trzmielojad, bielik, gadożer, błotniak stawowy, rybołów, sokół wędrowny, zielonka, derkacz, żuraw, batalion, dubelt, mewa mała,

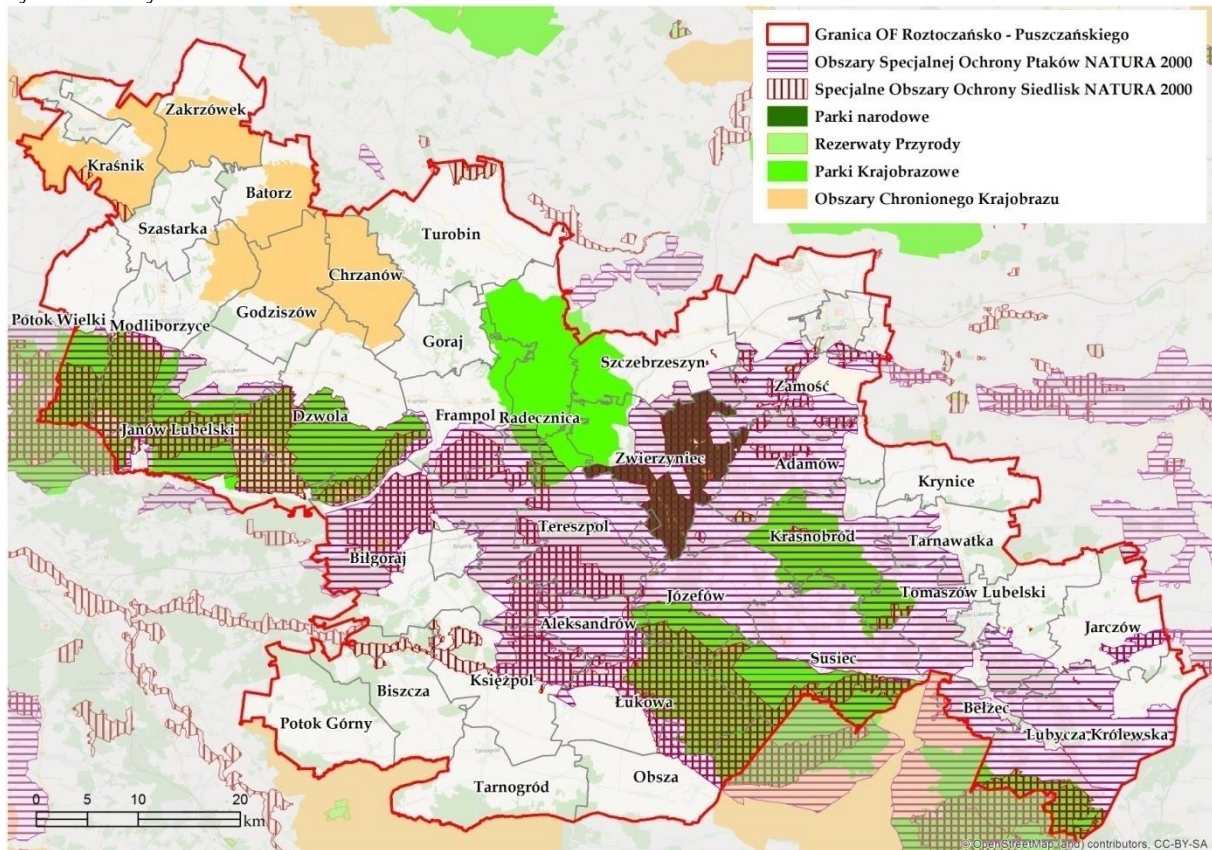
Dolina Sołokiji	PLB060021	J	13667,8	rybitwa białowąsa, rybitwa czarna, zimorodek, gąsiorek, ortolan, dzięcioł białoszyi.
				Ostoja leży w granicach mezoregionów Roztocze Środkowe, Roztocze Wschodnie i Równina Bełzka. Obejmuje dolinę rzeki Sołokija od Tomaszowa Lubelskiego do granicy z Ukrainą. Ważne dla Europy gatunki zwierząt: bączek, bąk, bielik, błotniak łąkowy, błotniak stawowy, bocian biały, bocian czarny, derkacz, dzięcioł białogrzbiety, dzięcioł białoszyi, dzięcioł czarny, gadożer, orlik krzykliwy, ortolan, rybitwa czarna, rybitwa zwyczajna (rzeczna), siewka złota, trzmielojad, zimorodek.
Dolina Szyszły	PLB060018	F	2557,2	Obszar obejmuje dolinę rzeki Szyszły od wsi Zawady (na zachodzie) po szosę łączącą wsie Dyniska Stare i Dębina (na wschodzie). Ważne dla Europy gatunki zwierząt: bąk, bączek, bocian biały, kania czarna, błotniak stawowy, błotniak łąkowy, orlik krzykliwy, zielonka, derkacz, dubelt, puchacz, sowa błotna, dzięcioł czarny, dzięcioł średni, podróżniczek, wodniczka, gąsiorek, dzięcioł białoszyi, bóbr europejski, wydra, modraszek telejus, modraszek nausitous.

Źródło: opracowanie własne

Roztoczański Park Narodowy działając na zlecenie Ministra Środowiska pracuje nad utworzeniem Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Roztocze”. Status rezerwatu biosfery nadawany jest obszarom charakterystycznym dla poszczególnych biomów Ziemi, o wybitnych, wyróżniających się w skali światowej walorach przyrodniczych i krajobrazowych. Początkowo Rezerwaty pełniły przede wszystkim funkcje ochronne, naukowe i edukacyjne. Obecnie służą doskonaleniu mechanizmów zrównoważonego rozwoju podejmowanych w duchu partnerstwa wszystkich uczestników życia społecznego dla zapewnienia dobrych warunków bytowania człowieka i wysokiej jakości środowiska.

Obszar projektowanego Rezerwatu wynosić będzie 371 902 ha. Administracyjnie, w granicach państwa polskiego zlokalizowany będzie w woj. lubelskim i podkarpackim obejmując swoim zasięgiem powiaty: janowski, zamojski, biłgorajski, tomaszowski i lubaczowski oraz powiat jaworowski i żółkiewski na Ukrainie. Swoim zasięgiem obejmie system obszarów chronionych Roztocza: Roztoczański Park Narodowy, 18 rezerwatów przyrody, 4 parki krajobrazowe, obszary Natura 2000 w tym 4 obszary specjalnej ochrony ptaków i 15 obszarów ochrony siedlisk, obszary funkcjonalnie z nim powiązane oraz Rezerwat Biosfery „Roztochya” na Ukrainie².

Ryc. 5 Obszary chronione na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska

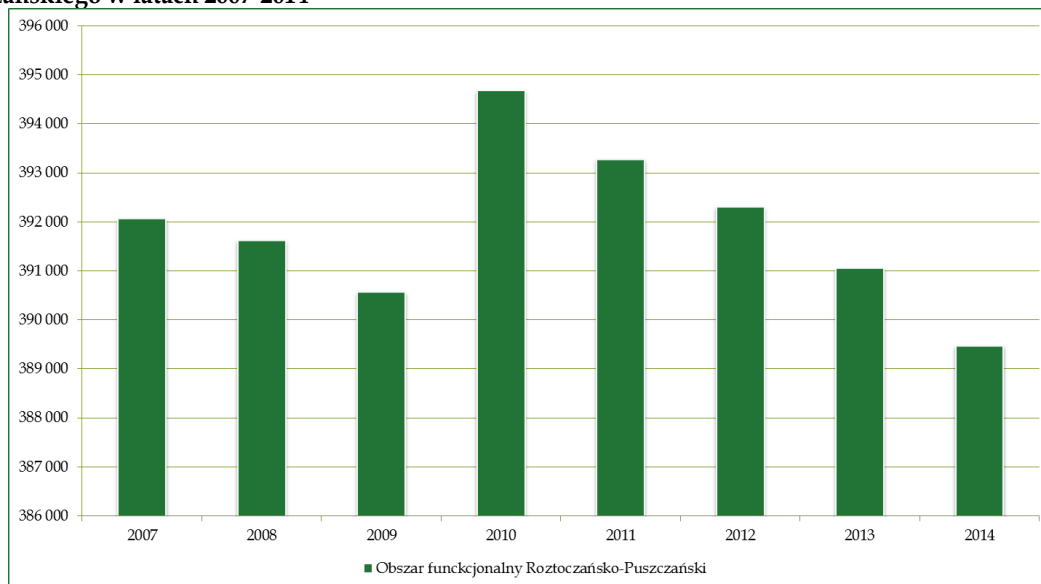
3.3. Potencjał demograficzny

Na układ osadniczy Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskie składa się 40 gmin południowej części województwa lubelskiego: 4 miasta (w tym 1 miasto na prawach

² Źródło: <http://roztoczanski-pn.pl/pl/park-na-roztoczu/trb-roztocze>

powiatu - Zamość), 8 gmin miejsko-wiejskich i 28 gmin wiejskich. W 2014 r., wg danych GUS, obszar ten zamieszkiwało łącznie 389 475 osób, 18% ludności z terenu województwa lubelskiego. Liczba ludności na tym terenie w przeciągu analizowanych lat ulegała dynamicznym zmianom. Do 2009 r. obserwowano tendencję spadkową, w 2010 r. liczba ludności wzrosła i znów zaczęła maleć.

Wykres 1 Dynamika zmiany liczby ludności na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL, GUS

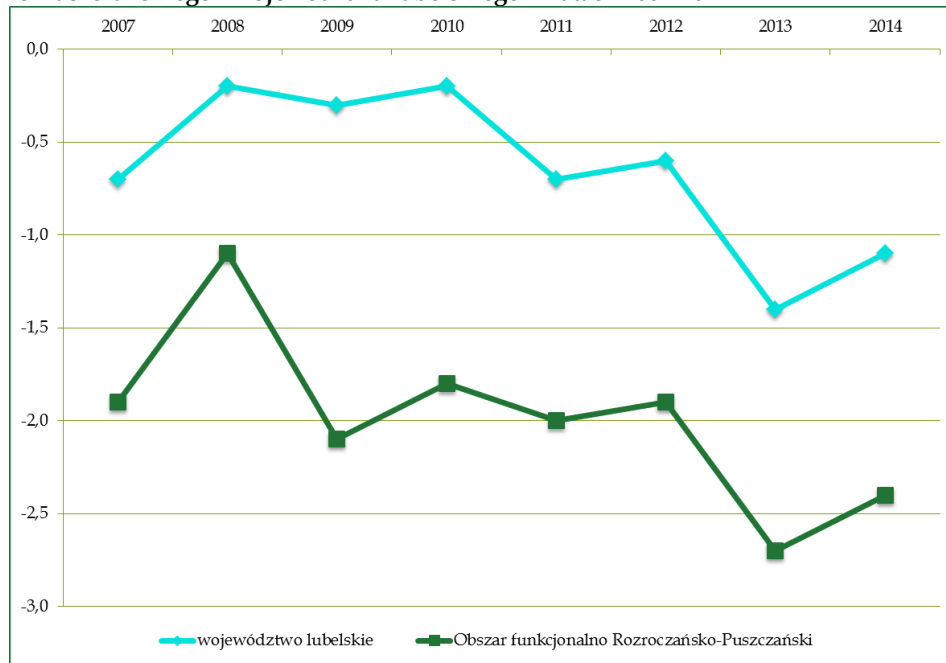
Gęstość zaludnienia na obszarze funkcjonalnym w 2014 r. wynosiła 206 os./km² i jest ponad dwukrotnie wyższa niż gęstość zaludnienia na terenie woj. lubelskiego, która wynosi 85 os./km². Najwyższe wskaźniki gęstości zaludnienia odnotowano na terenie miast, ze względu na małą powierzchnię, jak również na terenie gmin podmiejskich, np. gmina Zamość (114 os./km²) bądź gmin miejsko-wiejskich, np. Janów Lubelski (91 os./km²). Wyższe wskaźniki gęstości zaludnienia świadczą w dużej mierze o zjawisku suburbanizacji, tj. osiedlaniem się ludności z ośrodków miejskich.

Liczba ludności jest kształtowana przez ruch naturalny oraz migracje wewnętrzne i zewnętrzne ludności. Na ruch naturalny ludności składają się: urodzenia i zgony, a także liczba zawieranych związków małżeńskich oraz rozwodów. Analiza urodzeń i zgonów ma podstawowe znaczenie dla demografii i są podstawowymi komponentami ruchu naturalnego, natomiast liczba zawieranych małżeństw oraz rozwodów mają niewielkie znaczenie i są rozpatrywane z punktu widzenia analizy zmian stanu cywilnego ludności. Migracje można podzielić ze względu na zasięg. Dzielą się na migracje wewnętrzne, które oznaczają przemieszczenie się ludności w granicach danej jednostki administracyjnej (miasto, gmina, województwo) lub politycznej (państwo) oraz na migracje zagraniczne, które oznaczają przemieszczanie się ludności pomiędzy jednostkami politycznymi.

W 2014r., wg danych GUS, na obszarze funkcjonalnym, podobnie jak na terenie województwa lubelskiego, odnotowano ujemny przyrost naturalny, który wyniósł -578. W przeciągu analizowanych lat 2007-2014 jedynie w 2008r. na terenie obszaru odnotowano dodatnią wartość przyrostu naturalnego. Wskaźnik przyrostu naturalnego na 1 000 ludności

na terenie obszaru funkcjonalnego w 2014r. (wg danych GUS) wyniósł - 2,4 i wypadł niekorzystnie w porównaniu do wartości ww. wskaźnika dla województwa lubelskiego, który wyniósł -1,1.

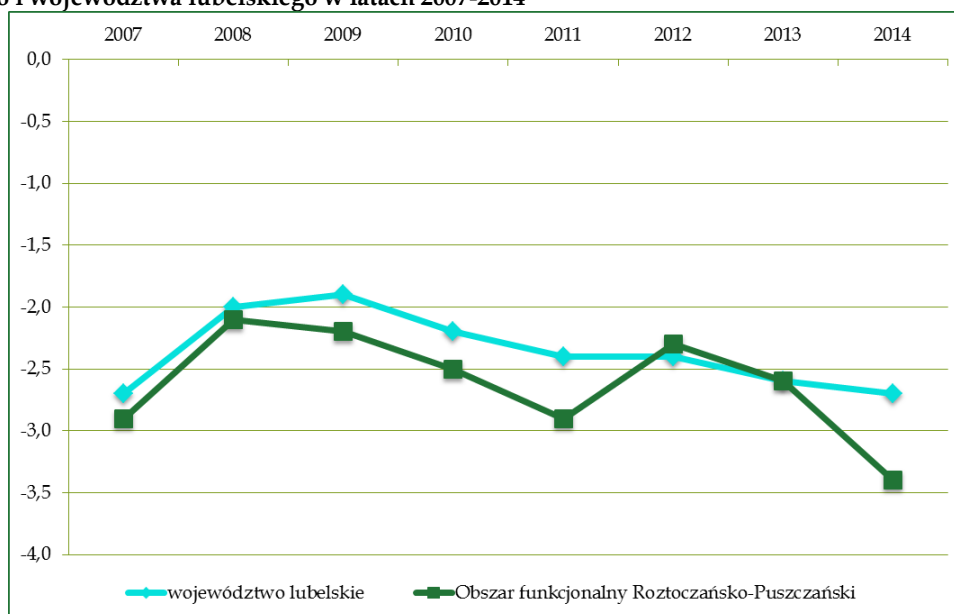
Wykres 2 Wskaźnik przyrostu naturalnego na 1 000 mieszkańców na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańskiego-Puszczańskiego i województwa lubelskiego w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Potencjał ludnościowy obszaru funkcjonalnego Roztoczańskiego-Puszczańskiego jest osłabiony przez utrzymujące się w latach 2007-2014 ujemne saldo migracji. Według danych GUS w 2014r. na tym obszarze w ruchu wewnętrznym zameldowało się o 33% osób mniej w porównaniu do 2007 roku, a zameldowania z zagranicy zmalały o połowę. Wymeldowania w ruchu wewnętrznym w 2014r., w porównaniu do 2007r., zmniejszyły się o 1/5, a wymeldowania za granicę zmniejszyły się o ok. 13%. Na tle województwa lubelskiego wskaźnik salda migracji na 1 000 dla obszaru funkcjonalnego wypadł niekorzystnie. Wartość tego wskaźnika dla obszaru, wg danych GUS, w 2014r. wyniosła -3,4, a dla województwa lubelskiego -2,7. Wartość tego wskaźnika jest związana z migracją ludzi młodych z obszarów wiejskich do ośrodków miejskich w celach edukacyjnych oraz zarobkowych.

Wykres 3 Wskaźnik salda migracji na 1 000 mieszkańców na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Analiza danych statystycznych pozwala na potwierdzenie ogólnopolskich niekorzystnych trendów w strukturze demograficznej. Największy odsetek ludności, wg ekonomicznych grup wieku, stanowią osoby w wieku produkcyjnym i w ciągu 8 analizowanych lat ich odsetek wzrósł o 2,1 pkt. proc. Wzrost odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym, w obszarze funkcjonalnym, oraz spadek odsetka ludności w wieku przedprodukcyjnym świadczą o procesie starzenia się społeczeństwa na tym terenie. W 2014 roku odnotowano spadek odsetka liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym o 3,4 pkt. proc. oraz wzrost o 1,3 pkt. proc. odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym w porównaniu do 2008 r.

Wykres 4 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku w % ludności ogółem na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zgodnie z prognozą liczby ludności Głównego Urzędu Statystycznego w 2050r. województwo lubelskie będzie zamieszkiwało o ok. 20% ludności mniej w porównaniu do 2015r. (wg danych GUS w 2015r. teren województwa zamieszkuje 2 139 727 osób). Zgodnie z prognozą tereny miast do 2050r. opuści ok. 27% mieszkańców (w porównaniu do 2015r.), a tereny wiejskie – ok. 14%.

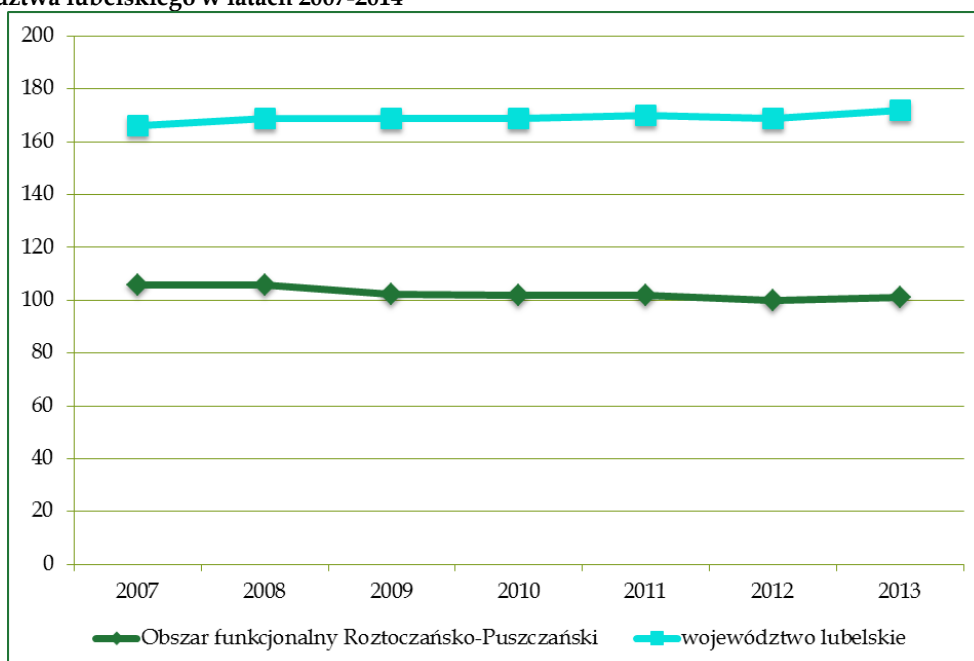
Widoczne trendy demograficzne będą miały bardzo niekorzystny wpływ przede wszystkim na rynek pracy oraz system ubezpieczeń społecznych. Do głównych czynników, które będą miały wpływ na prognozowaną liczbę ludności, należy zaliczyć migracje wewnętrzne i zagraniczne. Trend ten jest zauważalny na terenie całego województwa lubelskiego i jest związany z migracją ludzi młodych. Analiza prognozy migracji zagranicznych na pobyt stały w województwie lubelskim wskazuje wzrost napływu ludności o ok. 2/3 i emigrację ludności na stałym poziomie.

3.4. Problemy społeczne analizowanego obszaru

Na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego w 2014r., wg danych GUS, pracowało³ w sumie 64 027 osób, którzy stanowili 17% pracujących z terenu województwa lubelskiego. W ciągu analizowanych lat 2007-2014 ich liczba wykazywała tendencje spadkową i w porównaniu do 2007 roku zmniejszyła się o ok. 3% (1 755 osób).

Wskaźnik prezentujący pracujących na 1 000 mieszkańców dla całego obszaru funkcjonalnego w 2013r. wyniósł 101 i na tle województwa lubelskiego wypada on niekorzystnie (wartość wskaźnika dla województwa lubelskiego wyniosła 172 pracujących/1 000 mieszkańców).

Wykres 5 Pracujący na 1 000 mieszkańców na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

³ Liczba pracujących wg innego podziału niż PKD

Na terenie obszaru funkcjonalnego, podobnie jak na terenie całego kraju, występuje bezrobocie strukturalne. Charakteryzuje się niedopasowaniem kwalifikacji zawodowych pracowników do potrzeb rynku pracy. Ponadto, ze względu na przewagę gmin wiejskich w obszarze funkcjonalnym występuje tu również problem ukrytego bezrobocia, tzw. bezrobocie agrarne, które charakteryzuje się nadwyżką zatrudnionych w rolnictwie ale nie jest objęte oficjalną statystyką.

Zgodnie z dostępnymi danymi statystycznymi, na obszarze funkcjonalnym w 2014r. zarejestrowanych było łącznie 21 803 bezrobotnych (GUS), z czego większy odsetek stanowili mężczyźni (53%). Analizując zmiany liczby bezrobotnych w analizowanych latach, tj. 2007-2014, od 2008 do 2013 r. liczba bezrobotnych systematycznie rosła, a w 2014 zmniejszyła się o 14% w porównaniu do roku poprzedniego (o 3 467 osób).

Wykres 6Bezrobotni wg płci na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańskiego-Puszczańskiego w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wskaźnik bezrobocia (mierzony stosunkiem liczby osób bezrobotnych zarejestrowanych do liczby osób w wieku produkcyjnym) wg danych GUS w 2014r., dla obszaru funkcjonalnego wyniósł 8,6% i jego wartość była podobna do wartości wskaźnika dla województwa lubelskiego (8,7%). W latach 2007-2014 najniższą wartość wskaźnika bezrobocia w obszarze funkcjonalnym odnotowano w 2008 roku (8%), w kolejnych latach jego wartość systematycznie rosła do 2013 i w tym roku była najwyższa – 9,9%, a w roku kolejnym jego wartość spadła o 1,3 pkt. proc.

Analizując dane Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Lublinie wg stanu na koniec 31 grudnia 2014r. na terenie województwa lubelskiego było zarejestrowanych 116 869 bezrobotnych, w tym 56% stanowili bezrobotni zamieszkali na wsi. Uprawnionych do zasiłku było 9 328 osób, a 4 427 osób było zwolnionych z przyczyn zakładu pracy. Odnotowano 6 694 osoby bezrobotne, w okresie do 12 miesięcy od dnia ukończenia nauki, w tym 1/3 były to osoby bezrobotne, które ukończyły szkołę wyższą (do 27 roku życia).

Na terenie powiatów aktywizacją społeczno-zawodową mieszkańców zajmują się Powiatowe Urzędy Pracy (PUP). W ramach zadań własnych PUP podejmuje działania przeciwdziałające bezrobociu oraz łagodzące jego skutki. Wykorzystuje do tego liczne instrumenty, tj. prace społeczne użyteczne, roboty publiczne, staże, szkolenia, prace interwencyjne, a także formy wsparcia finansowego.

Na terenie każdej z gmin Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego znajdują się Gminne lub Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej. Ośrodki Pomocy Społecznej są jednostkami organizacyjnymi gmin które podlegają Radzie Gminy. Ich głównym zadaniem jest: tworzenie warunków organizacyjnych funkcjonowania pomocy społecznej na danym terenie, rozbudowa infrastruktury socjalnej, analiza i ocena zjawisk wykluczenia społecznego, wypłata świadczeń przewidzianych ustawą, wspieranie osób oraz rodzin w zaspakajaniu niezbędnych potrzeb życiowych oraz podejmowanie działań zmierzających do życiowego usamodzielniania ich. Ponadto ww. instytucje oferują profesjonalną pomoc psychologiczno-pedagogiczną, a także przeciwdziałanie alkoholizmowi. Pomoc udzielana jest w szczególności: ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, bezrobocia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, przemocy w rodzinie, potrzeby ochrony macierzyństwa lub wielodzietności, a także bezradności w sprawach opiekuńczo wychowawczych.

Na terenie obszaru funkcjonalnego, wg danych GUS, w 2013 r. z pomocy społecznej (wg kryterium dochodowego) skorzystało 12 806 gospodarstw domowych, o 88 gospodarstw mniej niż w 2009r. Pomocy udzielono łącznie 39 389 osobom. Największy odsetek osób korzystających z pomocy społecznej w ogólnej liczbie ludności odnotowano na terenie gmin: Tarnawatka (23%), Aleksandrów (22%) oraz Lubycza Królewska (22%).

Pomimo rosnących wydatków na pomoc społeczną dynamika liczby osób korzystających z pomocy społecznej, na terenie poszczególnych gmin, jest zróżnicowana i wykazuje tendencje spadkową (również na terenie obszaru funkcjonalnego). Jest to związane z rygorystycznymi kryteriami dochodowymi, które ograniczają liczbę osób uprawnionych do korzystania z pomocy społecznej.

Na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego według danych GUS w 2013r. z zasiłku rodzinnego korzystało łącznie 33 538 dzieci, o 29% dzieci mniej w porównaniu do 2009r. Natomiast liczba rodzin otrzymująca zasiłki rodzinne na dzieci w 2013 roku spadła o 27% w porównaniu do 2009r.

Na terenie województwa lubelskiego w 2014r. odnotowano 36 886 przestępstw w zakończonych postępowaniach przygotowawczych (GUS), o ok.17% mniej w porównaniu do roku poprzedniego. Przestępstwa o charakterze kryminalnym (23 515) stanowiły największą grupę, na drugim miejscu przestępstwa przeciwko mieniu (17 277), a na trzecim – o charakterze gospodarczym (6 360). Najmniej przestępstw stwierdzono przeciwko życiu i zdrowiu (1 141) oraz przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajowości (1 554). Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw dla województwa lubelskiego w 2014r. wynosił 73%, przy czym najlepiej wypada wskaźnik wykrywalności sprawców w przypadku przestępstw drogowych 98,9%, na drugim miejscu wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw o charakterze gospodarczym – 83%.

Najgorzej natomiast wypada wykrywalność sprawców przestępstw o charakterze kryminalnym – 63%.

3.5. Gospodarka obszaru

Rolnictwo jest jednym z najbardziej powszechnych rodzajów aktywności gospodarczej, obszary wiejskie są miejscem życia i pracy blisko 40% ludności kraju oraz miejscem wypoczynku.

Średnia wartość wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej⁴ dla Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego wynosi 75,4, przy średniej dla województwa lubelskiego 74,1 i dla kraju – 66,6. W północnej części obszaru funkcjonalnego warunki dla rozwoju rolnictwa przeważają jako średnio dobre i dobre, natomiast w południowej części obszaru jako średnio słabe i średnie.

Na wartość wskaźnika oprócz klimatu, warunków wodnych, rzeźby terenu, wpływ mają gleby, a w szczególności ich przydatność rolnicza. Na terenie północno-zachodnim obszaru funkcjonalnego przeważają gleby o przydatności rolniczej klasyfikowane jako kompleks pszenno-dobry (gleby płowe w kompleksie z brunatnymi i odgórnie oglejonymi). Północno-wschodni obszar to przewaga kompleksów: pszenno-dobry oraz żytni dobry. Centralną część obszaru funkcjonalnego wyróżnia występowanie kompleksów trwałych użytków zielonych – głównie lasów na glebach rdzawych, bielcowych i bielicach na piaskach luźnych. Południową część obszaru funkcjonalnego, a dokładnie południowy teren powiatu biłgorajskiego wyróżnia przewaga kompleksu żytniego bardzo dobrego, natomiast południowo-wschodnia część obszaru funkcjonalnego (tj. południowy obszar powiatu tomaszowskiego) to przewaga kompleksu: żytni słaby i żytni dobry.

O stanie rolnictwa na danym terenie świadczy struktura agrarna⁵, która na terenie obszaru funkcjonalnego jest średnio korzystana. Na Obszarze funkcjonalnym Roztoczańsko-Puszczańskim znajduje się w sumie 50 338 gospodarstw rolnych (GUS). Przeważają gospodarstwa 1-5 ha, które stanowią 45% wszystkich gospodarstw na tym terenie (22 814 gospodarstw rolnych), na drugim miejscu znajdują się gospodarstwa do 1 ha włącznie, których jest 13 499 i stanowią 27%. Najmniej jest gospodarstw których powierzchnia wynosi powyżej 15 ha – 1 440 gospodarstw rolnych, które stanowią zaledwie 3% gospodarstw ogółem.

Średnia powierzchnia gospodarstw na Obszarze Funkcjonalnym Roztoczańsko-Puszczańskim wynosi 5,95 ha przy czym jest ona zróżnicowana na terenie poszczególnych gmin obszaru funkcjonalnego i jej wartość waha się między 2,18 ha a 17,79 ha.

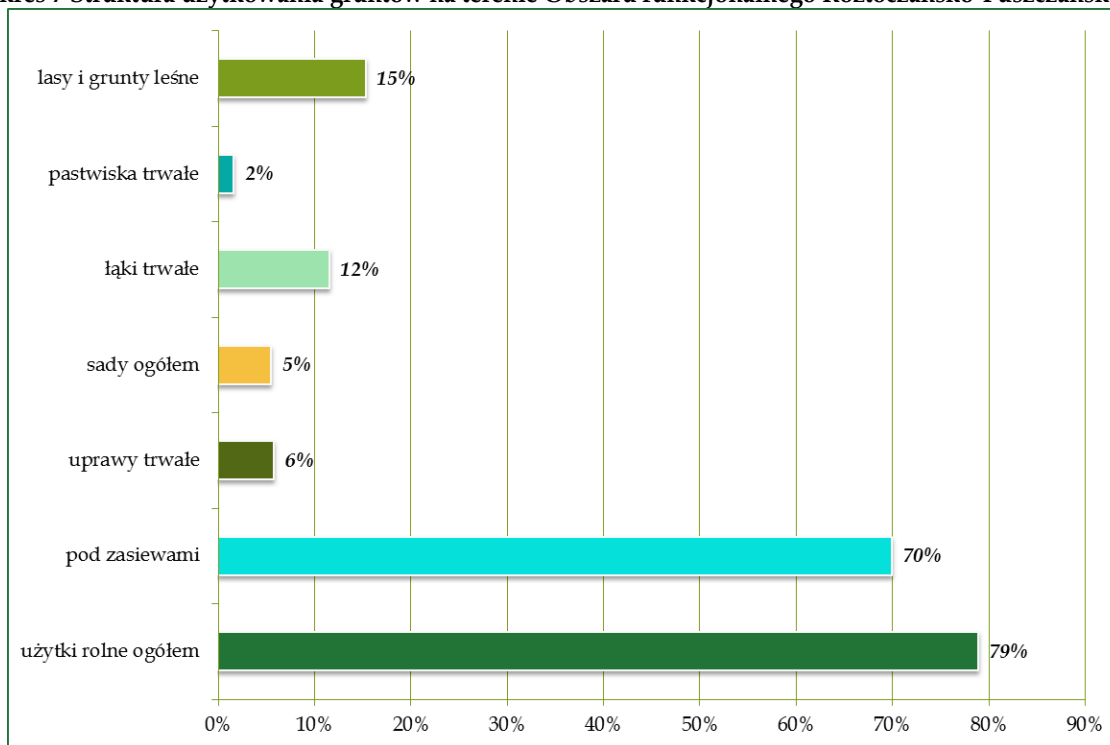
Na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego użytki rolne stanowią prawie 80% gruntów ogółem. Wśród powierzchni użytków rolnych największy odsetek

⁴Zmiana planu zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego – uwarunkowania wewnętrzne, BPP w Lublinie, Lublin 2011

⁵Opracowane na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2010 (dane BDL GUS)

stanowią tereny pod zasiewami, które stanowią 64%, na drugim miejscu łąki trwałe – 12%, a na trzecim uprawy trwałe – 6%. Lasy i grunty leśne na tym terenie stanowią 15%.

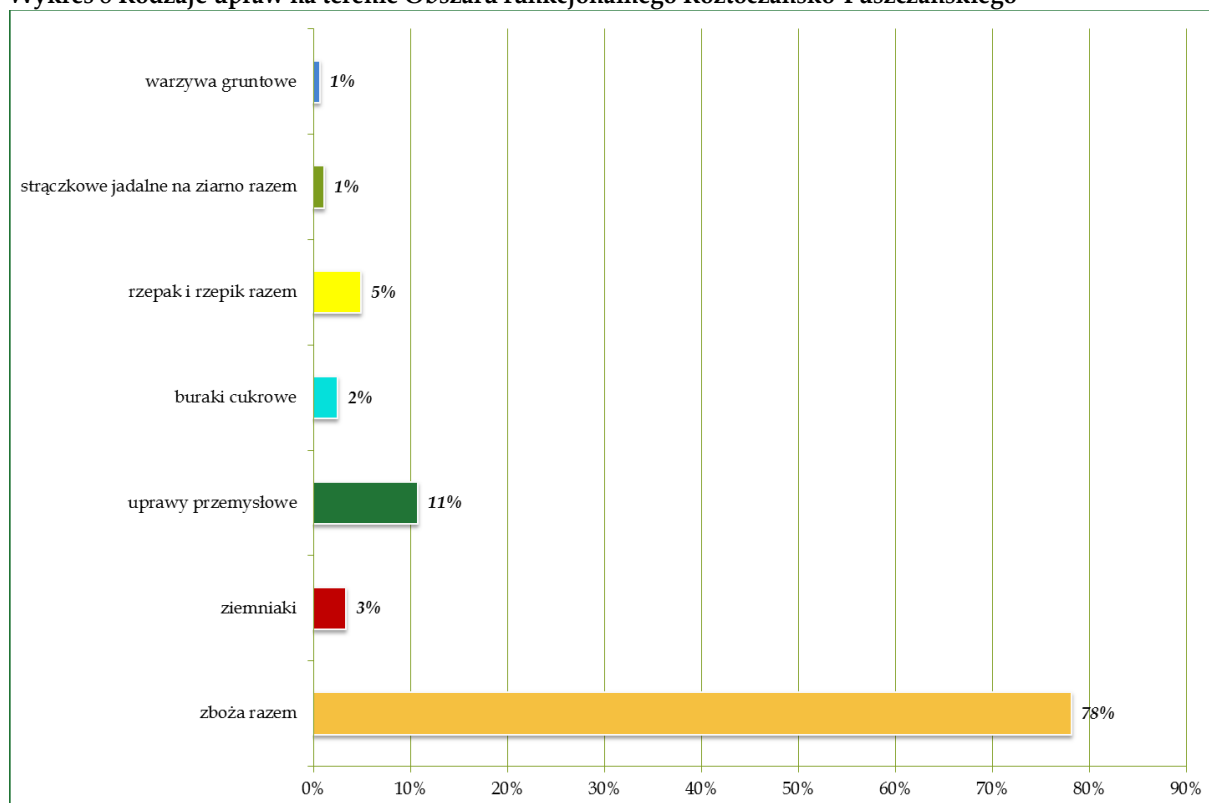
Wykres 7 Struktura użytkowania gruntów na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Przestrzeń rolnicza, a w szczególności jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej w sposób decydujący wpływa na rodzaj upraw i hodowlę zwierząt. Na terenie obszaru funkcjonalnego powierzchnia zasiewów wynosi niewiele ponad 150 tys. ha, z czego największy odsetek zasiewów na tym terenie stanowią zboża – 78% powierzchni wszystkich zasiewów (120 tys. ha). Wśród zbóż największy odsetek stanowią zboża podstawowe z mieszankami zbóż, które stanowią 88% zbóż razem, a najmniejszy kukurydza na ziarno – zaledwie 3%. Wśród zbóż podstawowych, największą powierzchnię upraw stanowią pszenica ozima – 34% oraz jęczmień jary – 20%, a najmniejszą jęczmień ozimy i pszenżyto jare – po 2%. Obszar wyróżnia się pod względem upraw przemysłowych (przeznaczanych do produkcji roślinnych surowców dla przemysłu spożywczego i innych), które stanowią 11% powierzchni zasiewów ogółem. W szczególności w zakresie ww. upraw wyróżniają się gminy: Łukowa, Obsza, Potok Górny i Lubycza Królewska, gdzie odsetek tych upraw stanowi niewiele ponad 1/5 zasiewów ogółem. Wyróżniająca się powierzchnia upraw przemysłowych świadczy o potencjale obszaru do rozwoju przetwórstwa przemysłowego w oparciu o lokalne zasoby surowcowe. W dalszej kolejności charakterystycznymi uprawami są rzepak i rzepik, które stanowią 5% powierzchni zasiewów ogółem na terenie obszaru funkcjonalnego.

Wykres 8 Rodzaje upraw na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańskiego-Puszczańskiego

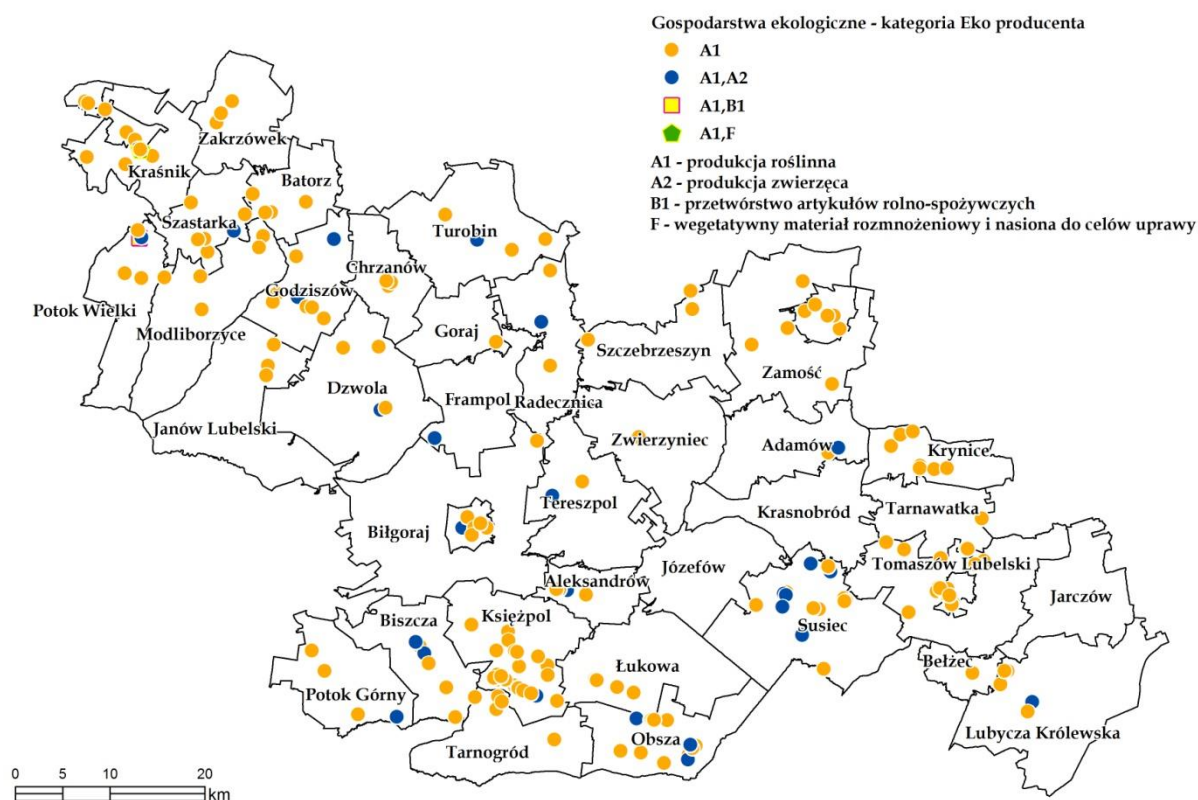
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zgodnie z danymi Powszechnego Spisu Rolnego 2010 na terenie obszaru funkcjonalnego przeważa pogłowie drobiu oraz trzody chlewnej, w mniejszym stopniu bydła. W chowie i hodowli drobiu (1 536 393 szt. w 21 831 gospodarstwach) drób kurzy stanowi 91% drobiu ogółem, w hodowli trzody chlewnej (144 846 szt. w 13 029 gospodarstwach) lochy stanowią zaledwie 10%, a w hodowli bydła (44 897 szt. w 12 162 gospodarstwach) krowy stanowiła 55%. Na terenie obszaru funkcjonalnego występuje również chów i hodowla koni, którego pogłowie wynosi 3 289 szt. w 1 856 gospodarstwach. Pogłowie zwierząt w sztukach dużych na terenie obszaru funkcjonalnego wynosi 93 808 SD.

Na terenie Obszaru funkcjonalnego Roztoczańskiego-Puszczańskiego zarejestrowanych jest 233⁶ gospodarstw ekologicznych. Ze względu na kategorię działalności wszystkie gospodarstwa zajmują się produkcją roślin, z czego 86% (201) gospodarstw zajmuje się tylko ww. produkcją. Dodatkowo, oprócz produkcji roślinnej, 30 gospodarstw ekologicznych zajmuje się również produkcją zwierząt, 1 gospodarstwo zajmuje się przetwórstwem produktów ekologicznych rolno-spożywczych (w gminie Potok Górny) oraz jedno gospodarstwo zajmuje się wegetatywnym materiałem rozmnożeniowym i nasionami do celów uprawy (w gminie Kraśnik).

⁶ Dane z IJHARS

Ryc. 6 Gospodarstwa ekologiczne na OF Rostoczańsko - Puszczańskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych IJHARS

W rejestrze wstępnie uznanych grup producentów, uznanych organizacji producentów i ich zrzeszeń oraz ponadnarodowych organizacji producentów i ich zrzeszeń woj. lubelskiego znajduje się 4 podmioty z Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego.

Tabela 4 Wstępnie uznane grupy producentów, uznanych organizacji producentów i ich zrzeszeń oraz ponadnarodowych organizacji producentów i zrzeszeń

Nazwa i siedziba grupy	Nazwa produktu lub grupy produktów	Ilość członków	Data wydania decyzji administracyjnej
„EKOOWOC” Grupa Producentów Owoców i Warzyw Sp. z o.o.	Owoce i warzywa	82	RŚ- VII.7166.6.2012.JC 25 maja 2012 r.
Zrzeszenie Producentów Owoców i Warzyw „FRAM-POL” we Frampolu	Owoce i warzywa	91	RŚ.VII.JC.6022/9/10 19 października 2010 r.
Grupa Producentów Owoców „POLSKIE JAGODY” Sp. z o. o.	Owoce	5	RŚ- VII.7166.9.2011.DS 28 kwietnia 2011 r.
„ZAMFAS” Sp. z o.o.	Warzywa	6	RŚ- II.7166.2.2015.MWS 26 marca 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://umwl.bip.lubelskie.pl/index.php?id=62&p1=szczegoly&p2=782173>, stan na dzień 21.11.2015 r.

Według danych GUS, na terenie obszaru funkcjonalnego, w 2014r. wg sekcji PKD 2007 zarejestrowanych było w sumie 32 001 podmiotów gospodarczych. Podmioty prywatne stanowiły aż 97% podmiotów ogółem na tym obszarze. Analizując zmianę liczby podmiotów gospodarczych w latach 2009-2014 ich liczba wzrosła o 6%.

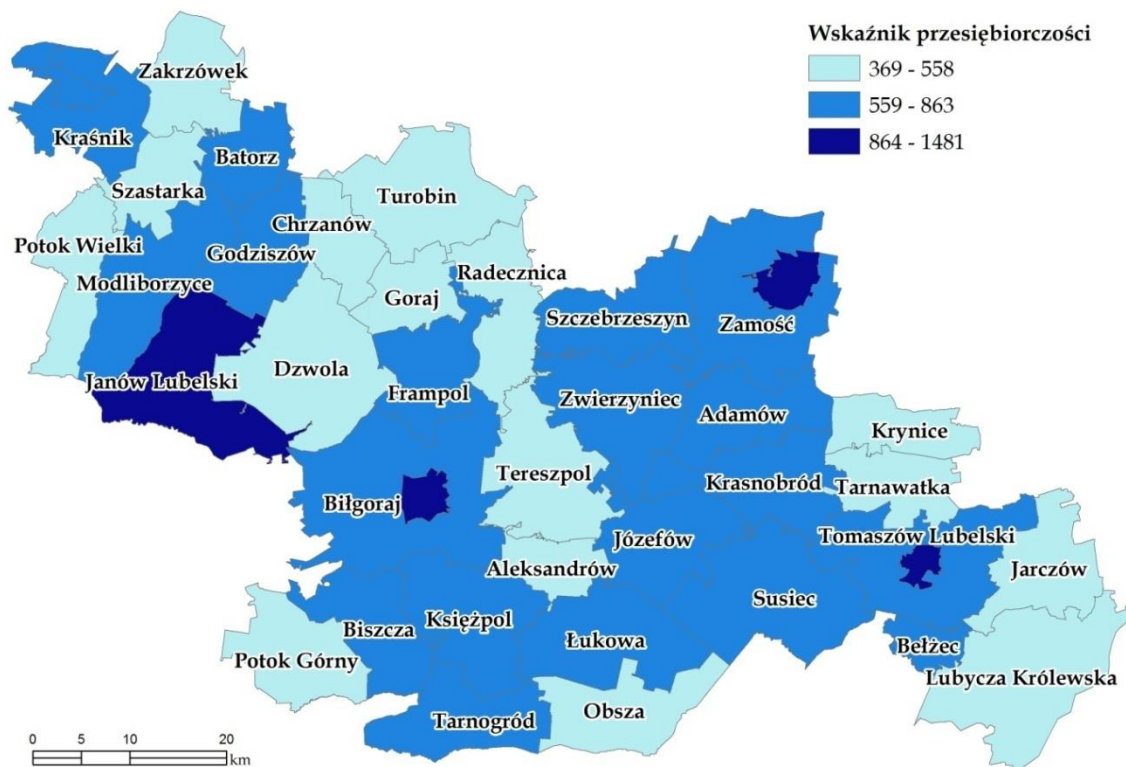
Wykres 9 Podmioty gospodarcze - ogółem na terenie Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

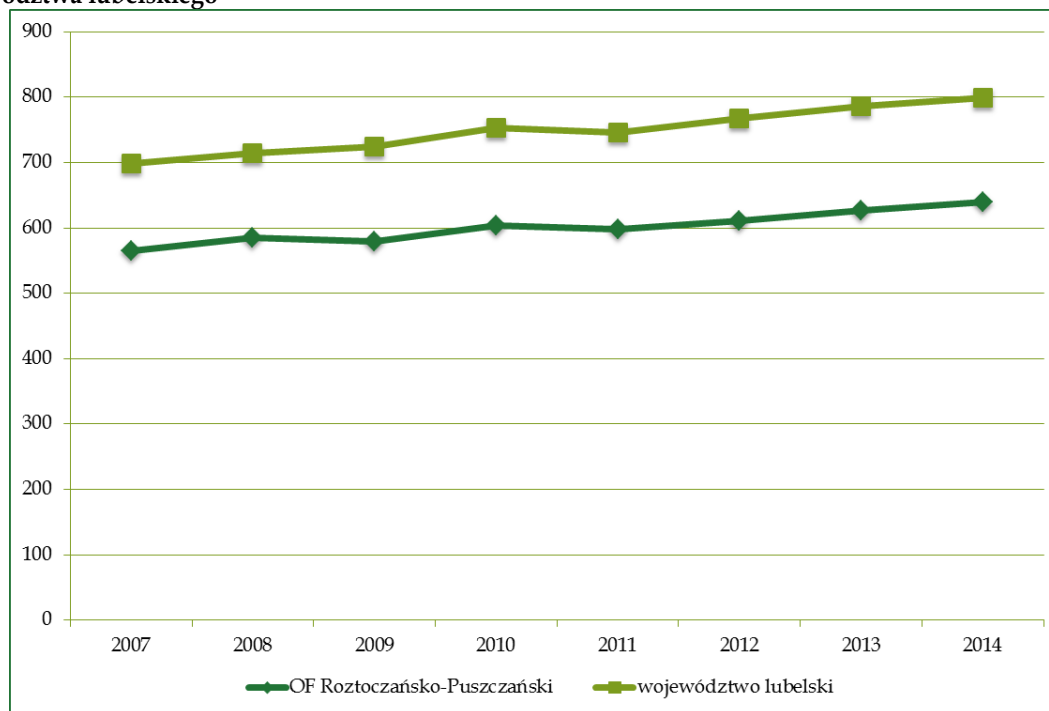
Analizując sferę gospodarczą należy uwzględnić nie tylko bezwzględną liczbę zarejestrowanych przedsiębiorstw ale również przedsiębiorczość mieszkańców, która mierzona jest wskaźnikiem przedsiębiorczości, tj. liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. ludności. Dla obszaru funkcjonalnego wartość ww. wskaźnika wynosi 639 i jego wartość jest niższa niż dla województwa lubelskiego - 799.

Ryc. 7 Wskaźnik przedsiębiorczości na terenie Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Wykres 10 Wskaźnik przedsiębiorczości na terenie Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego

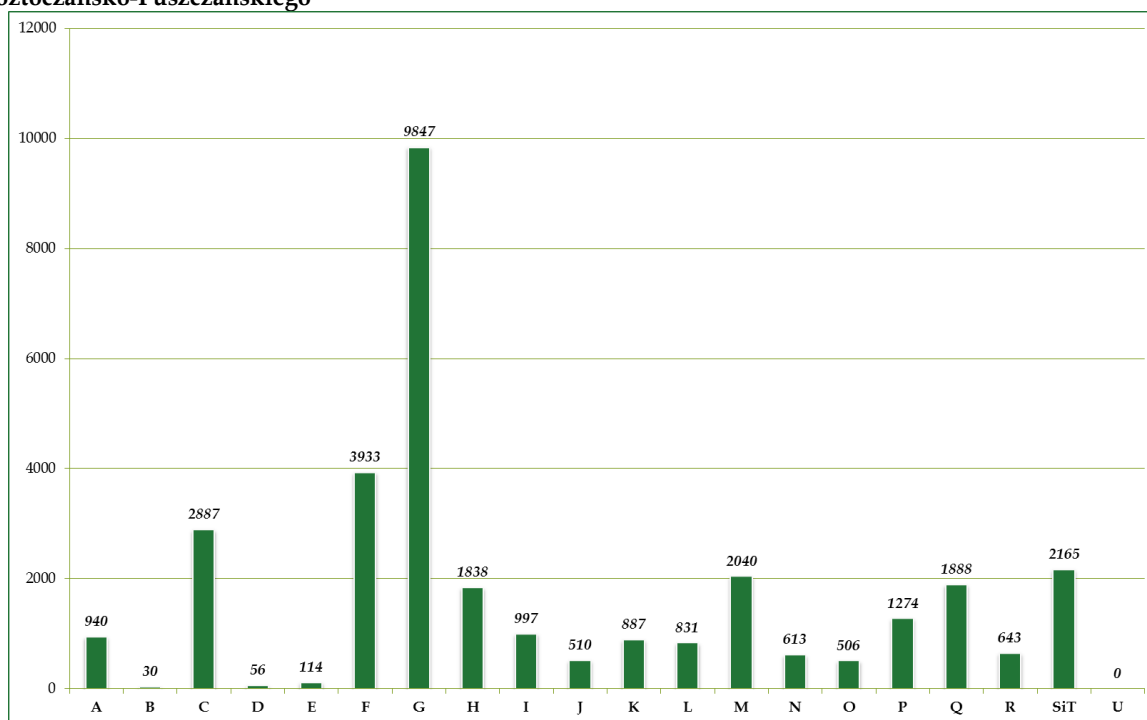
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Ze względu na wielkość, według danych GUS, w 2014r. największy odsetek, bo aż 96% stanowiły mikroprzedsiębiorstwa (zatrudniające do 9 osób – 30 699 przedsiębiorstw), na drugim miejscu małe przedsiębiorstwa (zatrudniające od 10 do 49 osób)– 3%, a na trzecim

średnie przedsiębiorstwa (zatrudniające od 50 do 249 osób) – 266 przedsiębiorstw. Na terenie obszaru funkcjonalnego działało również 15 dużych przedsiębiorstw (zatrudniające od 250 do 999 osób) oraz 4 przedsiębiorstwa zatrudniające powyżej 1 000 osób (2 na terenie miasta Zamość i po jednym na terenie miasta Kraśnik i miasta Zwierzyniec).

W sektorze prywatnym największy odsetek stanowią osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą 80% (24 725 podmiotów), w dalszej kolejności spółki prawa handlowego 4,4% i fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne – 4,1%. W porównaniu do 2007 roku struktura podmiotów gospodarczych w sektorze gospodarczym nie ulega większym zmianom. Jedyną zauważalną niewielką zmianą jest spadek podmiotów prowadzonych przez osoby fizyczne (o 2%) na korzyść organizacji pozarządowych o niecały 1% (dokładnie o 283 fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne). Świadczy to o aktywności lokalnej społeczności do działania i wspierania środowisk i osób potrzebujących.

Wykres 11 Rodzaje podmiotów gospodarczych wg sekcji PKD⁷ 2007 na terenie Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zgodnie z danymi urzędu statystycznego na 2014r. (BDL GUS) działalności gospodarcze, które są charakterystyczne dla obszaru funkcjonalnego to:

- Handel hurtowy i detaliczny (G) – 9 847 podmiotów,
- Budownictwo (F) – 3 933 podmioty,
- Przetwórstwo przemysłowe (C) – 2 887 podmiotów.

Z punktu widzenia turystyki, ważna jest liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w sekcji I - Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi, dzieli się ona na dwa działy:

- dział 55 – zakwaterowanie (Hotele i podobne obiekty zakwaterowania, Obiekty noclegowe turystyczne i miejsca krótkotrwałego zakwaterowania, Pola kempingowe, Pozostałe zakwaterowanie);

⁷Wyjaśnienie skrótów sekcji PKD 2007: A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo, B – Górnictwo i wydobywanie, C – Przetwórstwo przemysłowe, D – Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych, E – Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją, F – Budownictwo, G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle, H – Transport i gospodarka magazynowa, I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi, J – Informacja i komunikacja, K – Działalność finansowa i ubezpieczeniowa, L – Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości, M – Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, N – Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca, O – Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne, P – Edukacja, Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna, R – Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją, S – Pozostała działalność usługowa, T – Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby, U – Organizacje i zespoły eksterytorialne

- dział 56 – działalność usługowa związana z wyżywieniem (Restauracje i pozostałe placówki gastronomiczne, Przygotowywanie żywności dla odbiorców zewnętrznych, Przygotowywanie i podawanie napojów).

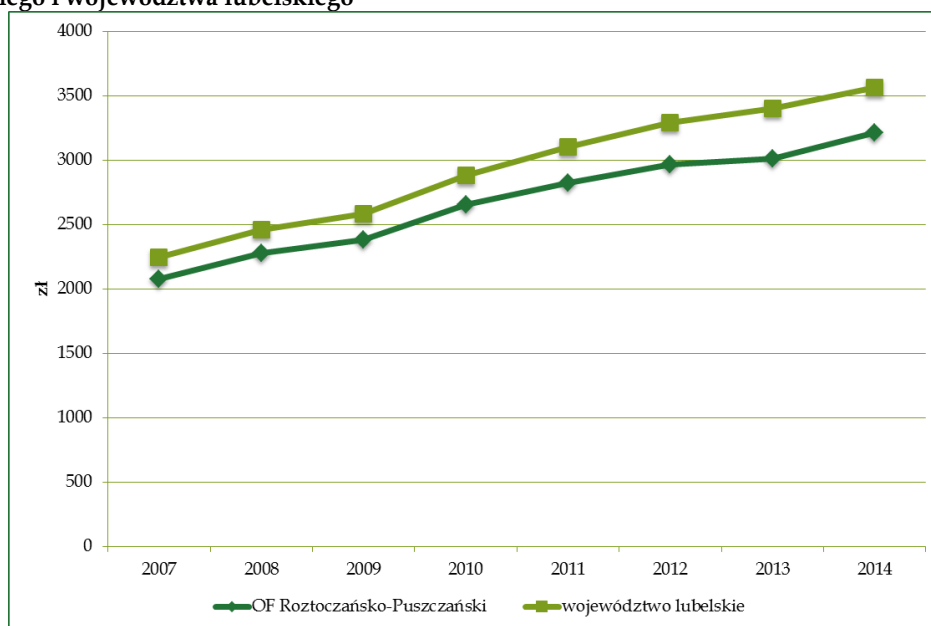
W sekcji I w 2014r. na terenie obszaru funkcjonalnego zarejestrowanych było w sumie 997 podmiotów, które stanowiły 3% wszystkich podmiotów gospodarczych na tym terenie. Większy odsetek w sekcji stanowiły podmioty gospodarcze z działu 56 – 79% (783 podmioty gospodarcze), a z działu 55 pozostałe 21% (214 podmiotów). Podmioty te zlokalizowane są na terenie 23 gmin obszaru funkcjonalnego, najwięcej podmiotów działa na terenie gmin: Zwierzyniec (49), Krasnobród (47) oraz w mieście Zamość (41). Baza noclegowa oraz gastronomiczna została szerzej opisana w rozdziale 4 niniejszej strategii.

3.6. Jakość rządzenia

Struktura budżetu danej jednostki samorządu terytorialnego, uchwalanego rokrocznie przez Rady Gmin, świadczy o jej zdolności inwestycyjnej. Na terenie Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego łączny dochód budżetów gmin w 2014 r. wyniósł 1 338,48 mln zł (GUS), o ok. 55% więcej niż w 2007 roku. W strukturze dochodów ogółem największy udział miała subwencja ogólna – 37% i dochody własne – 34%, a najmniejszy dotacje – 29%.

Według danych GUS, w 2014r. średni dochód w przeliczeniu na 1 mieszkańca na terenie obszaru funkcjonalnego wyniósł 3 214,38 zł i był niższy niż dochód na 1 mieszkańca w województwie lubelskim – 3 565,11 zł. Na terenie poszczególnych gmin dochód na 1 mieszkańca jest zróżnicowany i waha się pomiędzy 2 509,86 zł w gminie Zamość a 5 041,95 zł w mieście Zamość.

Wykres 12 Dochód w przeliczeniu na jednego mieszkańca na terenie Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego

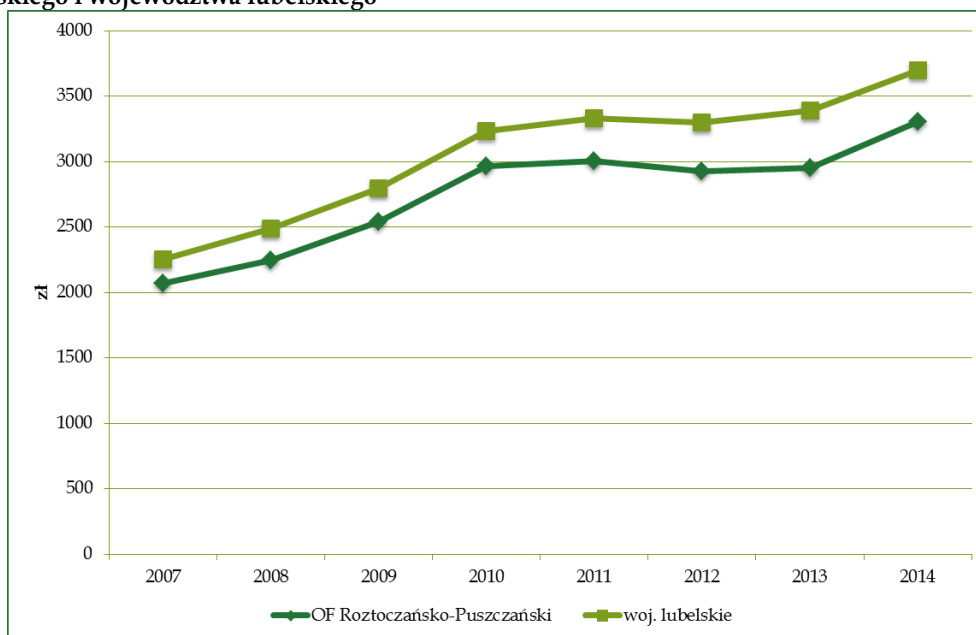

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Według danych GUS, w 2014r. wydatki wszystkich gmin wyniosły ponad 1,3 mld zł i w porównaniu do 2007r. wzrosły o ok. 38%. Największy udział w wydatkach ogółem miały wydatki bieżące, a wydatki majątkowe stanowiły 22% i w 99,97% były to wydatki majątkowe inwestycyjne (309 mln zł).

Wydatki w przeliczeniu na jednego mieszkańca na terenie obszaru funkcjonalnego, według danych GUS, w 2014r. wyniosły 3 303,66 zł i były mniejsze niż dla obszaru województwa lubelskiego (3 697,26 zł). Wydatki inwestycyjne w przeliczeniu na 1 mieszkańca dla obszaru funkcjonalnego wyniosły w 2014r. 793,27 zł(GUS) i były większe w porównaniu do wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca na terenie województwa – 775,95 zł.

Wykres 13 Wydatki w przeliczeniu na jednego mieszkańca na terenie Obszaru Funkcjonalnego Rostoczańsko-Puszczańskiego i województwa lubelskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Liczba działających na danym terenie organizacji pozarządowych świadczy o aktywizacji społeczności lokalnej. Na terenie obszaru funkcjonalnego, według danych GUS, w 2014r. działało łącznie 1 260 fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych, które stanowiły 4% podmiotów gospodarki narodowej działających na tym terenie.

W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców na terenie obszaru funkcjonalnego liczba organizacji pozarządowych wyniosła 31 (2014r., GUS) i była niższa niż wartość dla województwa lubelskiego, która wynosiła 33.

Na terenie obszaru funkcjonalnego w zakresie turystyki w poprzednim okresie programowania korzystano z funduszy w ramach:

- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego (RPO WL),
- Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka (POIG),
- Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej (POPW),
- Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW).

Według danych SIMIK⁸ na terenie Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego w ramach Osi 7 Kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, której celem było: *Zwiększenie udziału sektorów kultury i turystyki w gospodarce województwa lubelskiego oraz wzmocnienie powiązań międzynarodowych regionu*, zrealizowano szereg projektów o łącznej wartości ponad 165,8 mln zł, a kwota dofinansowania wyniosła 63%.

W ramach RPO WL zrealizowano szereg projektów mających na celu uatrakcyjnienie tego obszaru, w zakresie odnowy i renowacji zabytków zrealizowano projekty na łączną kwotę ponad 38 mln zł, a dofinansowanie wyniosło nieco ponad 28 mln zł. Na realizację projektów w zakresie rozbudowy oraz modernizacji obiektów instytucji kultury, które są odpowiedzialne za udostępnienie dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnianie kultury na tym terenie otrzymano łączną kwotę dofinansowania 22,5 mln zł, a łączna wartość zrealizowanych projektów wyniosła 45,4 mln zł. Na udostępnienie miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez zagospodarowanie terenów wokół zbiorników wodnych pozyskano łącznie 24,3 mln zł (łączna wartość projektów to nieco ponad 37,1 mln zł), do najciekawszych projektów zrealizowanych na tym terenie należy zaliczyć:

- Pięć zalewów - morze atrakcji,
- Budowa Parku Rekreacji "Zoom Natury" nad zalewem w Janowie Lubelskim,
- Podniesienie atrakcyjności turystycznej gminy Biszcza przez budowę infrastruktury turystycznej przy zbiorniku wodnym Biszcza – Żary,
- Stworzenie nowego produktu turystycznego Gminy Frampol poprzez urządzenie kąpieliska na zalewie we Frampolu wraz z infrastrukturą towarzyszącą,
- Józefów Park – rozwój produktów turystyki aktywnej.

Realizacja projektów w zakresie utworzenia produktów turystycznych, rozbudowy oraz przebudowy infrastruktury turystycznej na tym terenie, a także promocja poszczególnych produktów wyniosła ponad 44 mln zł, a wartość dofinansowania wyniosła 66%.

Najciekawszymi projektami są:

- Szlak geoturystyczny Roztocza Środkowego,
- Zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu poprzez modernizację i unowocześnienie jedyne w Województwie Lubelskim Ogrodu Zoologicznego w Zamościu,
- Kamienny Las na Roztoczu jako markowy produkt turystyczny Lubelszczyzny,
- Partnerskie współdziałanie na rzecz promocji Roztocza Tomaszowskiego jako atrakcji turystycznej Unii Europejskiej,
- Odtworzenie zabytkowego centrum Zwierzyńca – serce Roztocza.

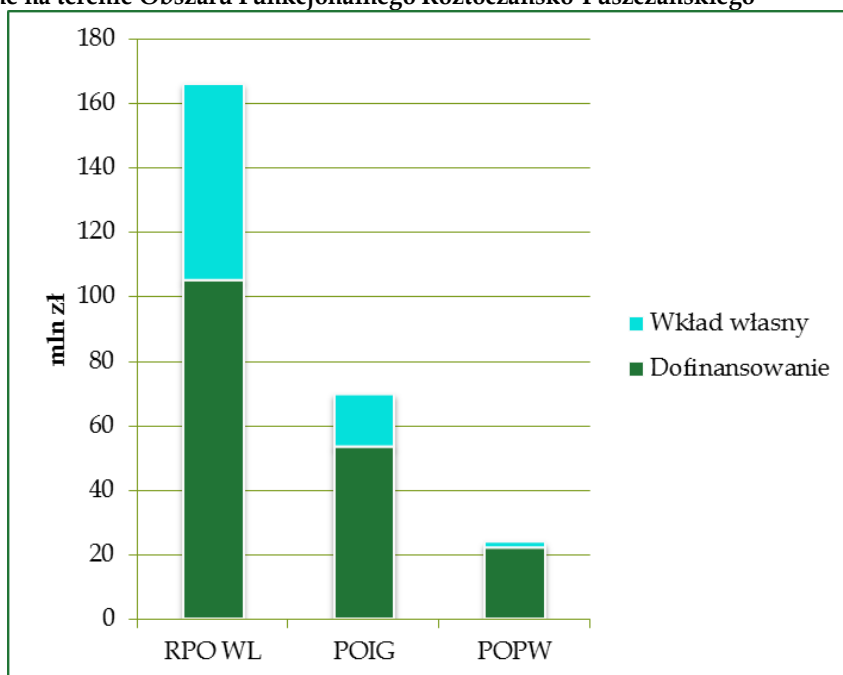
W ramach Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka miasto Zamość zrealizowało projekt pn. *Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki*, którego łączna wartość wyniosła 69 581 728,89 zł, a kwota dofinansowania wyniosła 53 261 113,09 zł. Natomiast w ramach Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej zrealizowano projekt *Trasy Rowerowe w Polsce Wschodniej - Województwo Lubelskie*,

⁸Krajowy System Informatyczny SIMIK 07-13 na 30.06.2015r.

którego beneficjentem jest Województwo Lubelskie. Wartość projektu wynosi 23 553 121,75 zł, a kwota dofinansowania 22 030 214,40 zł.

Ponadto miasto Zamość jako partner wiodący zrealizowało projekt „Modernizacja ogrodów zoologicznych w Zamościu i Łucku oraz opracowanie koncepcji utworzenia strefy rekreacji w Rzeszowie w celu rozwoju transgranicznej kwalifikowanej turystyki przyrodniczej”⁹, który był współfinansowany ze środków Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2007-2013. Całkowita wartość projektu to 10 166 491,59 zł, a celem głównym projektu jest wzrost znaczenia turystyki, jako czynnika stymulującego rozwój społeczno-gospodarczy Zamościa, Rzeszowa i Łucka, prowadzący do tworzenia nowych miejsc pracy i wzrostu dochodów w sektorze turystyki i pośredniej obsługi turystycznej. Zakres rzeczowy projektu obejmował: budowę pawilony z wybiegami i stawami wraz z uzbrojeniem i urządzeniem terenu na terenie ZOO w Zamościu; budowę infrastruktury teleinformatycznej i monitoringu oraz zainstalowanie urządzeń multimedialnych na terenie ZOO w Zamościu; budowę wybiegów dla niedźwiedzi na terenie ZOO w Zamościu; budowę wybiegów dla lwów oraz uzbrojenie i urządzenie terenu ZOO w Łucku; wykonanie koncepcji utworzenia w Rzeszowie strefy rekreacyjnej wraz z częścią o charakterze ogrodu zoologicznego; organizację szkoleń i wizyt studyjnych; działania informacyjno-promocyjne.

Wykres 14 Wartość zrealizowanych i realizowanych projektów unijnych z podziałem na poszczególne Programy Operacyjne na terenie Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Krajowego Systemu Informatycznego SIMIK 07-13 na 30.06.2015r.

W decydujący sposób na jakość życia wpływa przestrzeń publiczna. Analiza obszaru funkcjonalnego wskazuje na znaczne potrzeby w zakresie działań restrukturyzacyjnych i rewitalizacyjnych.

⁹ W ramach Priorytetu 1. Wzrost konkurencyjności obszaru przygranicznego, Działanie 1.2. Rozwój turystyki

Jednak w nowym okresie programowania strategicznego ze strony samorządów wymagane jest inne podejście do działań rewitalizacyjnych, konieczne jest zerwanie z postrzeganiem rewitalizacji jako zbioru punktowych, oderwanych od siebie działań. Rewitalizacja stanowi bowiem proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie Gminnego Programu Rewitalizacji. Podejmowana interwencja musi być wieloaspektową odpowiedzią na lokalnie występujący kryzys. Ma stanowić zespół działań stawiających sobie za cel pełne przywrócenie do życia konkretnego obszaru tak, aby poprawie uległa jakość życia jego mieszkańców. Jednym z celów interwencji jest pomoc w zakresie odzyskania przez słabsze grupy społeczne zdolności do ich reintegracji na rynku pracy i uczestnictwa w sferze konsumpcji, kultury i rekreacji.

Według danych Kuratorium Oświaty w Lublinie – Informatora szkół ponadgimnazjalnych na rok szkolny 2015/2016, na terenie Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko-Puszczańskiego działają liczne szkoły ponadgimnazjalne (z wyjątkiem powiatu janowskiego).

Oferta kształcenia zawodowego na terenie obszaru funkcjonalnego charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem. Możliwe kierunki kształcenia dają możliwość różnostronnego wyboru przyszłego zawodu. Oferowane kierunki kształcenia w największym stopniu skupiają zawodu wykonywana w sferze usług, które w poszczególnych szkołach dublują się. Stwarza to zagrożenie efektywnego naboru i w konsekwencji przyczynia się do podnoszenia kosztów nauczania w danym zawodzie. W zakresie usług turystycznych, młodzi ludzie mają możliwość kształcenia się w zawodzie:

- technik żywienia i usług gastronomicznych (Technikum Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Lublinie filia w Kraśniku; Technikum Nr 2 w Zamościu; Technikum Nr 5 w Zamościu; I Prywatne Technikum Hotelarskie w Zamościu; Technikum "Lider" w Zamościu; Technikum Mechaniczne w Szczebrzeszynie),
- kelner (Technikum Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Lublinie filia w Kraśniku; Technikum Nr 5 w Zamościu),
- kucharz (Zasadnicza Szkoła Wielozawodowa Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Lublinie Filia w Kraśniku; Rzemieślnicza Zasadnicza Szkoła Zawodowa w Zamościu; Zasadnicza Szkoła Zawodowa Nr 2 w Zamościu),
- technik hotelarstwa (Technikum Nr 1 w Zamościu; Technikum Nr 2 w Zamościu; I Prywatne Technikum Hotelarskie w Zamościu; Technikum "Lider" w Zamościu),
- technik agrobiznesu (Technikum Nr 5 w Zamościu),
- technik turystyki wiejskiej (Technikum Nr 5 w Zamościu; Szkoła Policealna dla Dorosłych "Lider" w Zamościu).

4. Zagospodarowanie turystyczne obszaru funkcjonalnego

Zagospodarowaniem turystycznym (baza materialna turystyki) określa się zespół obiektów i urządzeń stanowiących wyposażenie określonego terenu, umożliwiającą zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego. Wyróżnia się tu cztery elementy wchodzące w skład bazy materialnej turystyki:

- baza noclegowa,
- baza gastronomiczna,
- baza komunikacyjna,
- baza towarzysząca¹⁰.

4.1. Baza noclegowa

Baza noclegowa -obiekty zakwaterowania zbiorowego wg polskiego prawa: Hotele, Motele, Pensjonaty, Kempingi, Domy Wycieczkowe, Schroniska młodzieżowe, Schroniska, Pola biwakowe oraz inne spełniające minimalne wymagania sanitarne i przeciwpożarowe, np. udostępniane przez rolników miejsca i pokoje.

Baza noclegowa jest niezwykle istotnym elementem infrastruktury turystycznej umożliwiającą korzystanie z walorów turystycznych odległych od stałego miejsca zamieszkania¹¹. Na rozmieszczenie i zróżnicowanie bazy wpływa m.in. typ krajobrazu, warunki klimatyczne, specyficzne cechy ruchu turystycznego na danym terenie oraz charakter poszczególnych miejscowości¹². Dostępność do usług noclegowych w znaczącym stopniu warunkuje możliwość rozwoju turystyki na danym obszarze. Brak odpowiedniej i dobrze rozmieszczonej terytorialnie bazy noclegowej jest znaczącym utrudnieniem w rozwoju turystyki długoterminowej. Turysta nie mający możliwości zakwaterowania w wybranej lokalizacji jest zmuszony planować krótsze pobyty na danym terenie. Istotne jest aby oferta noclegowa była zróżnicowana zarówno cenowo jak również w zakresie oferowanego standardu.

Obszar Funkcjonalny Roztoczańsko - Puszczański charakteryzuje się zróżnicowaną bazą noclegową w zakresie oferowanej ceny oraz standardu. Wyższy standard zakwaterowania oferują hotele w centrach miasto profilu turystycznym. Na terenach wiejskich dominują pensjonaty i gospodarstwa agroturystyczne. W zakresie rozmieszczenia terytorialnego zauważalny jest fakt nierównomiernego usytuowania obiektów noclegowych. Największe

¹⁰Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., *Geografia Turystyki Polski*, Warszawa 1992.

¹¹ Turysta: wg Ustawy o usługach turystycznych Dz.U. 1997 Nr 133 poz. 884- osoba, która podróżuje do innej miejscowości poza swoim stałym miejscem pobytu na okres nieprzekraczający 12 miesięcy, dla której celem podróży nie jest podjęcie stałej pracy w odwiedzanej miejscowości i która korzysta z noclegu przynajmniej przez jedną noc; wg Światowej Organizacji Turystyki przy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNWTO) - aktywność osób podróżujących do i przebywających w miejscach poza ich miejscem zamieszkania nie dłużej niż przez jeden rok bez przerwy w celach wypoczynkowych, zawodowych i innych niezwiązanych z aktywnością wynagradzaną w odwiedzonym miejscu

¹²Kruczek Z., Wolak G., *Baza noclegowa w turystyce*, w: red. Z. Kruczek, *Obsługa ruchu turystycznego*, Wyd. Proksenia, Kraków 2012, s. 73-112

natężenie bazy noclegowej występuje na obszarze miast: Zamość, Zwierzyniec, Krasnobród i gminy Susiec. Wynika to z charakteru tych miejscowości i obszarów: Zamość - ośrodek subregionalny¹³; Krasnobród - ośrodek uzdrowiskowy; Zwierzyniec - główny ośrodek turystyczno-wypoczynkowy Roztocza Środkowego; gmina Susiec - ostoja spokoju i natury Roztocza z bogatą ofertą agroturystyczną.

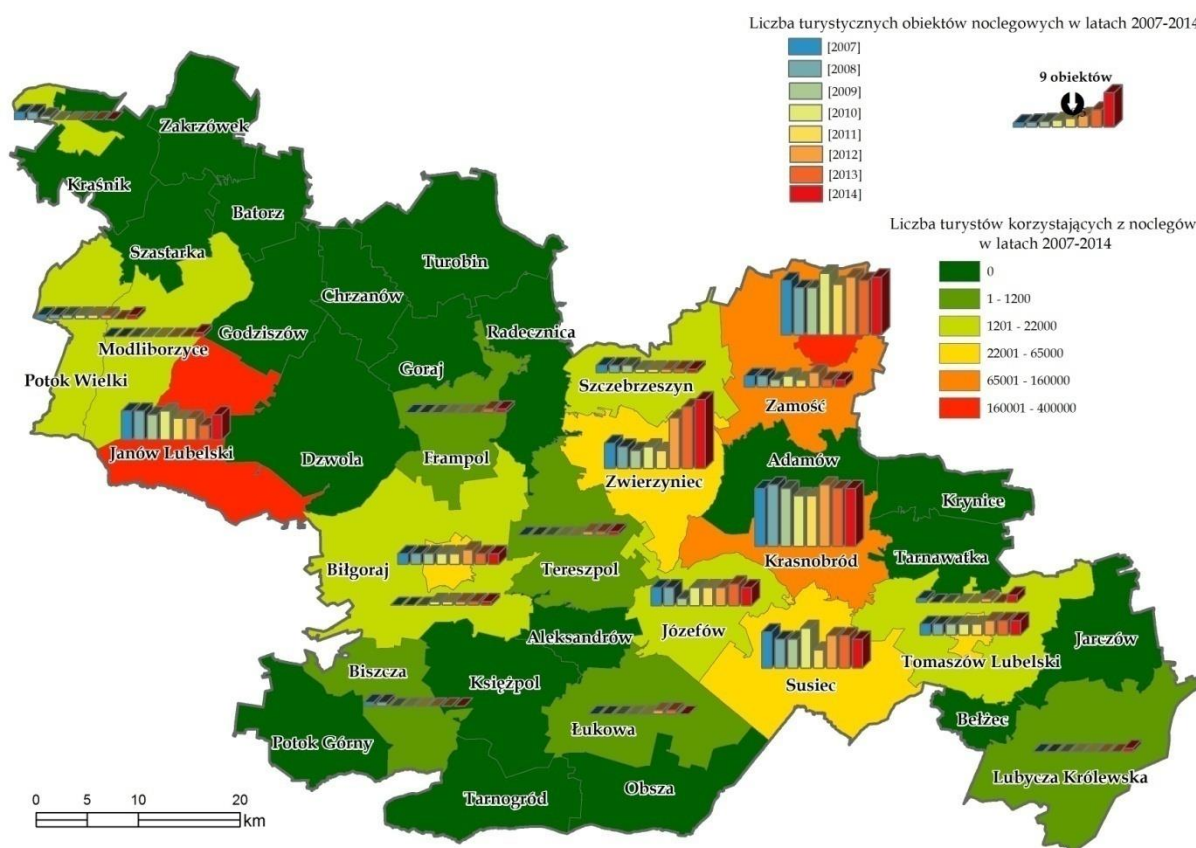
Na OF Roztoczańsko - Puszczańskim w 2014 roku funkcjonowało 89 turystycznych obiektów noclegowych¹⁴, stanowiło to 24,5% wszystkich obiektów w województwie lubelskim. Na przestrzeni ostatnich 8 lat nastąpił wzrost o 9%. W roku 2007 było ich 77 oferując 5 174 miejsca noclegowe, a w 2014 - 89 z liczbą miejsc noclegowych 4 913; spadek odnotowany został tylko w 2011 roku, w którym to na opisywanym obszarze było 60 hoteli z 4 156 miejscami noclegowymi. Mimo wzrostu liczby hoteli spadła liczba oferowanych miejsc noclegowych. Nie przełożyło się to jednak na spadek osób korzystających z tychże obiektów. W 2007 roku na opisywanym obszarze z noclegu skorzystało 125 054 osoby, a w 2014 r. odnotowano liczbę 134 310 noclegów. Największy przyrost liczby obiektów noclegowych zauważalny jest w gminie Zwierzyniec (2007 r. - 7, 2014r. - 19). W latach 2007 - 2014 największą ilość noclegów została udzielona przez miasto Zamość i gminę Janów Lubelski (ryc. 8).

Najwięcej turystycznych obiektów noclegowych zlokalizowanych było w 2014 r. na obszarze gminy Zwierzyniec (19) oraz Krasnobród i mieście Zamość (po 16). Osiem głównych ośrodków OF Roztoczańsko - Puszczańskiego (Kraśnik, Janów Lubelski, Biłgoraj, Krasnobród, Szczepreszyn, Zamość, Tomaszów Lubelski, Józefów) posiadało łącznie 55 turystycznych obiektów noclegowych co stanowiło 61% wszystkich obiektów. Przekłada się to również na liczbę udzielonych noclegów, która wynosiła 89 612 i stanowiła 66% wszystkich noclegów na opisywanym obszarze. Wskazuje to na wysokie natężenie bazy noclegowej w pobliżu występowania atrakcji turystycznych w postaci zabytków oraz na obszarze większych ośrodków miejskich. Nie jest to korzystna tendencja, gdyż turysta przybywając do tych miejsc w przeważającej części ogranicza pobyt do nich właśnie, nie rozszerzając pobytu o inne atrakcje. Rozproszona baza turystyczna umożliwiałaby etapowanie pobytu na terenie OF Roztoczańsko - Puszczańskim. Turysta zyskałby poprzez turystykę aktywną możliwość korzystania z walorów całego Roztocza, nie ograniczając pobytu tylko do ośrodków miejskich i wschodniej części opisywanego obszaru.

¹³ Plan Zagospodarowania Województwa Lubelskiego, wrzesień 2015, s. 57.

¹⁴ Analiza oparta na danych Banku Danych Lokalnych z Głównego Urzędu Statystycznego - dane odnoszą się do hoteli, moteli i pensjonatów.

Ryc. 8 Liczba obiektów noclegowych i udzielonych noclegów w latach 2007 - 2014 na OF Rostoczańsko - Puszczańskim

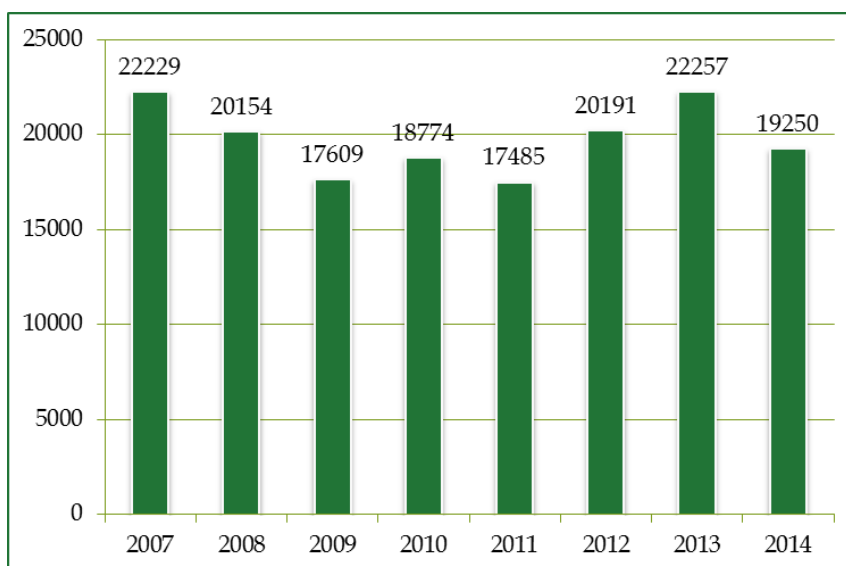
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W rozwoju turystyki ważny wkład mają turyści zagraniczni. Na opisywanym obszarze stanowią oni istotne znaczenie -14-17% ogółu turystów¹⁵. W 2014 roku największa liczba turystów zagranicznych skorzystała z noclegu w Zamościu -13 119 osób - co stanowiło 27% ogółu. Kolejne ośrodki pod względem ilości turystów zagranicznych to:

- gmina Tomaszów Lubelski -1 560osób,
- gmina Zamość -1 348osób,
- miasto Tomaszów Lubelski -1 070osób,
- gmina Janów Lubelski - 773 osoby,
- miasto Biłgoraj - 703 osób,
- gmina Lubycza Królewska - 311 osób.

¹⁵ Dane: Bank Danych Lokalnych, GUS.

Wykres 15 Rozkład liczby turystów zagranicznych w latach 2007 - 2014 na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na opisywanym obszarze tereny wiejskie są ważnym elementem gospodarki. Rozwój społeczno - ekonomiczny obszarów wiejskich wyznacza obecnie nie produkcja rolna, ale w głównej mierze przedsiębiorczość pozarolnicza m.in. działalność agroturystyczna¹⁶. Upowszechnianiu tego rodzaju form wypoczynku sprzyja atrakcyjność terenów, na których położone są gospodarstwa oraz standard oferowanych usług. Dodatkowym aspektem rozwoju agroturystyki są uproszczone procedury prawne, które nie wymagają, aby właściciel gospodarstwa agroturystycznego był przedsiębiorcą z prawnego punktu widzenia¹⁷.

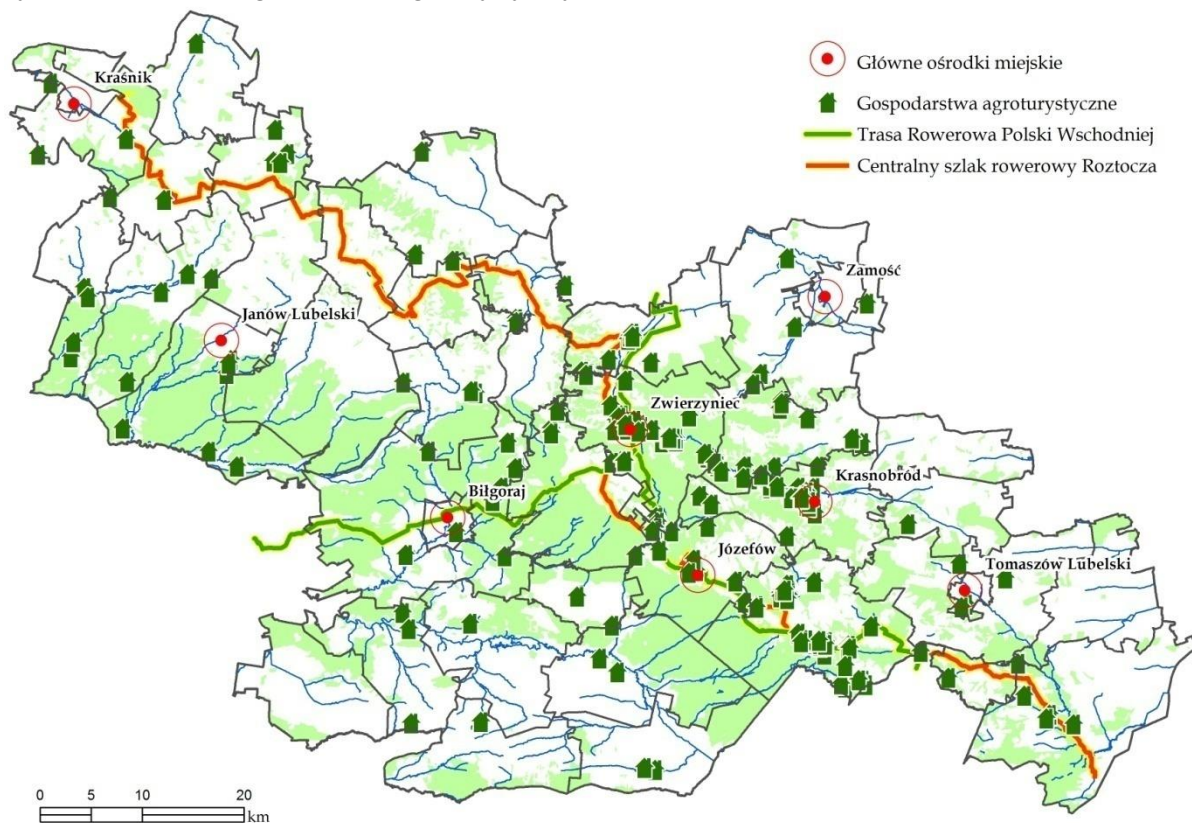
W obrębie OF Roztoczańsko - Puszczańskiego znajduje się ponad 300 obiektów agroturystycznych. Największa ilość tych gospodarstw zlokalizowana jest na obszarze gmin: Zwierzyniec - 74, Susiec - 60, Krasnobród -51, Józefów - 20 oraz Adamów - 16. Stanowi to ponad 70% obiektów całego obszaru¹⁸.

¹⁶ E. Stawicka, *Agroturystyka jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, w:red. I. Sikorska - Wolak, *Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich*, Warszawa 2007, s. 69.

¹⁷ A. Mikołajewicz, *Uwarunkowania prawno-organizacyjne prowadzenia działalności w turystyce wiejskiej. Materiały szkoleniowe z zakresu turystyki wiejskiej*, Warszawa 23-25 listopad 2006.

¹⁸ Kwerenda internetowa sporządzona na bazie ofert agroturystycznych. Dane na dzień 02.09.2015 r. ze stron: www.susiec.com.pl, www.roztozczewita.pl, www.meteor-turystyka.pl, www.eholiday.pl, www.roztocze.net.pl

Ryc. 9 Rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych na obszarze OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie własnej kwerendy internetowej

Podstawowych danych statystycznych na temat ruchu turystycznego dostarcza tzw. metoda hotelowa, oparta na informacjach pochodzących z obiektów noclegowych. Na jej podstawie można określić liczbę osób korzystających z obiektów noclegowych objętych obowiązkiem rejestrowania gości, w oparciu o formularz KT-1. Niestety ten sposób uniemożliwia ustalenie całkowitej liczby turystów, gdyż część z nich nie korzysta z noclegów w ogóle lub też nocuje w takich obiektach, których działalność wymyka się oficjalnej statystyce (mieszkania krewnych i znajomych, tzw. drugie domy, kwatery prywatne itd.).

Liczba dotycząca ruchu turystycznego jest zdecydowanie wyższa. Monitoring ruchu turystycznego pozwala na dogłębną analizę osób odwiedzających dany region. Według danych z ankietyzacji przeprowadzonej wśród uczestników projektu opisywany obszar w 2014 roku odwiedziło szacunkowo około 1 030 000 turystów¹⁹. Respondenci zastosowali kilka metod szacowania ruchu turystycznego. Należy tu wymienić: pomiar np. za pomocą czujników ruchu tzw. migratorów, obserwację, badania ankietowe oraz analizy sprzedanych biletów wstępu. Badania zrealizowane zostały przez różne instytucje posługujące się niejednorodną metodologią. Utrudnia to porównywanie uzyskanych w toku poszczególnych badań wyników. Szacunki wielkości ruchu turystycznego wykonywane

¹⁹Dane z ankietyzacji na potrzeby naboru dotyczącego aktualizacji listy przedsięwzięć priorytetowych dla realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 r.). Informacje od 19 respondentów na podstawie odczytów z liczników turystów, danych ze sprzedaży biletów, ankietyzacji oraz szacunków.

niejednorodnymi metodami różnią się niekiedy między sobą nawet o 300%²⁰. Stąd wskazana liczba jest szacunkowa i nie odzwierciedla rzeczywistego ruchu turystycznego.

Dotychczasowe metody nie pozwalają na określenie dokładnej liczby turystów odwiedzających region i poszczególne miejscowości. Istnieje potrzeba opracowania spójnej metody, która umożliwi oszacowanie wielkości tego zjawiska oraz rozkładu przestrzennego i czasowego. Dokładny pomiar ruchu turystycznego wymaga ujednoczenia w tym znaczeniu, iż stosowane metody będą rozłożone równomiernie w sensie przestrzennym. Wykorzystywane dotychczas metody można uzupełnić o TeLSKART czyli Telefoniczny System Komórkowej Analizy Ruchu Turystycznego, który polega na pomiarze turystów za pomocą telefonów komórkowych dzięki systemowi GSM - najpopularniejszym obecnie standardzie telefonii komórkowej. W stacjach bazowych centrali sterowania siecią danego operatora możemy sprawdzić informacje o stacjach ruchomych (telefonach komórkowych) przebywających na danym terenie. Operatorzy posiadają informacje w zakresie przemieszczania odbiorników GSM na podstawie łączenia ze stacją bazową (anteną). Metoda jest niezwykle miarodajna z racji, iż obecnie prawie każdy statystyczny Polak (88%) posiada telefon komórkowy²¹.

4.2. Baza gastronomiczna

Baza gastronomiczna jest istotnym elementem infrastruktury turystycznej. W 2012 roku na obszarze województwa lubelskiego według danych GUS było 465 placówek gastronomicznych²². Na terenie OF Roztoczańsko - Puszczańskim baza gastronomiczna skoncentrowana jest w największych miastach regionu, głównie w Zamościu (znajduje się tu 98 lokali gastronomicznych²³), Krasnobrodzie, Biłgoraju, Zwierzyńcu i Tomaszowie Lubelskim. W jej skład wchodzi restauracje, kawiarnie, puby, bary i pizzerie. Odpowiednio rozwinięta baza gastronomiczna jest jednym z koniecznych warunków rozwoju turystyki, gdyż zaspokaja podstawowe potrzeby człowieka. Niedorozwój infrastruktury gastronomicznej działa destrukcyjnie na obszar turystyczny, nawet jeśli jest on bardzo atrakcyjny.

W ostatnich latach turystyka kulinarna staje się coraz bardziej popularna i stanowi czynnik rozwoju i promocji regionów oraz poszczególnych miejscowości. Bogactwo kulturowe Roztocza sprawia, iż rozwijana i pielęgnowana jest tu również tradycja kulinarna. Bogate korzenie kulinarne są kształtowane i podtrzymywane w Kołach Gospodyń Wiejskich oraz lokalnych stowarzyszeniach (świadczą o tym publikacje kulinarne z przepisami regionalnymi, jak np. "Smaki Roztocza Tomaszowskiego. Przepisy kulinarne z obszaru działania Lokalnej Grupy Działania Roztocze Tomaszowskie" czy „Tradycja i nowoczesność

²⁰ A. Matczak, *Model badań ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*, Acta Universitatis Lodziensis, Łódź 1992, s. 58.

²¹ *Rynek usług telekomunikacyjnych w Polsce w 2014 r. Raport z badań klientów indywidualnych*, Grudzień 2014 r., Urząd Komunikacji Elektronicznej.

²² E. Bekier-Jaworska, K. Koprucha, M. Lubaś, *Wykorzystanie dań regionalnych oraz lokalnych obiektów gastronomicznych w rozwoju turystyki kulinarnej na terenie miasta Zamość*, „Turystyka kulturowa”, Nr 12/2014, s. 25.

²³ Tamże, s. 24.

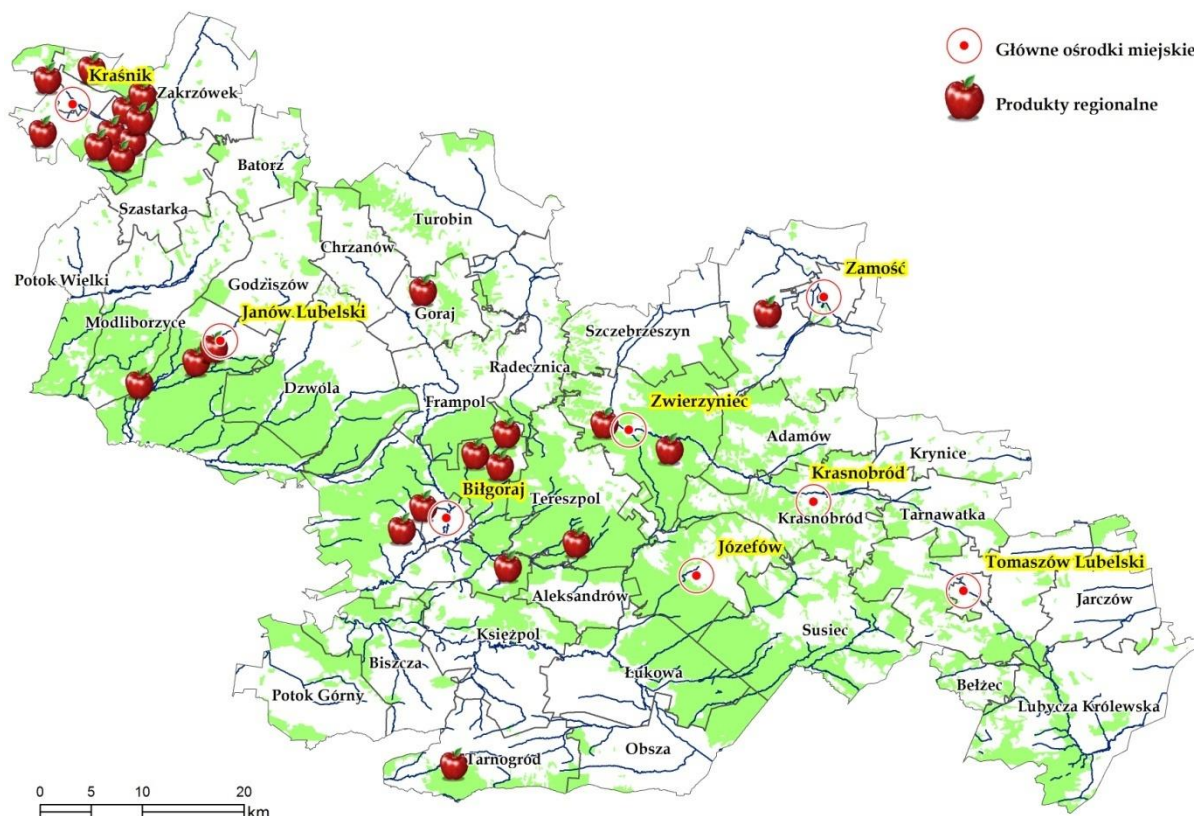
w kuchni Zamojszczyzny i Roztocza” przewodnik kulinarny Lokalnej Grupy Działania Nasze Roztocze).Lokalne potrawy coraz częściej serwowane są nie tylko w tutejszych domach, ale także w restauracjach, zajazdach, lokalnych karczmach czy gospodarstwach agroturystycznych. Tak więc unikalne receptury dań i specyficzne tradycje dotyczące serwowania potraw są pielęgnowane, dzięki czemu kuchnia regionalna nie zanika, i staje się doskonałą okazją do promocji regionu wśród turystów.

Lista Produktów Tradycyjnych publikowana na stronie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi [www.minrol.gov.pl] zawiera 153 produkty zlokalizowane na obszarze województwa lubelskiego. Na Obszarze Funkcjonalnym Roztoczańsko - Puszczańskim zarejestrowanych jest 27 produktów tradycyjnych co stanowi ponad 17% wszystkich produktów z obszaru województwa.

Lista produktów tradycyjnych:

- szynka domowa roztoczańska,
- gruszka suszona kraśnicka,
- kapusta kwaszona kraśnicka,
- ogórki kiszane kraśnickie,
- malina kraśnicka,
- jabłka kraśnickie,
- gryczak janowski,
- pieróg biłgorajski dawniej zwany "krupniakiem",
- olej święteczny roztoczański,
- olej tarnogrodzki,
- nadwieprzański miód wielokwiatowy,
- nadwieprzański miód lipowy,
- miód rzepakowy z Roztocza,
- miód gryczany z lubelszczyzny,
- miód gryczany godziszowski,
- miód fasolowy odmianowy z nektaru kwiatów fasoli tyczkowej "Piękny Jaś",
- zupa cebulowa z Goraja,
- kaczka po zamojsku,
- janowska nalewka miodowa,
- żurawinówka momocka,
- naleweczka gruszkowa z Kraśnika,
- nalewka poziomkowa leśna z Kraśnika,
- kordiał żurawinowy kraśnicki,
- maliniak kraśnicki,
- sok z maliny kraśnickiej,
- kraśnickie domowe wino owocowe,
- żurawinówka biłgorajska.

Ryc. 10 Rozmieszczenie produktów regionalnych na obszarze OF Rostoczańsko - Puszczańskim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MRiRW

Powyższa lista nie może być jedynym źródłem informacji ponieważ, nie zawiera informacji o wszystkich regionalnych specjach. Kuchnia Rostocza to też wpływy europejskie (włoskie, francuskie) dostępne tu za sprawą Zamojskich. Żony kolejnych ordynatów pochodzące z zagranicy, oddziaływały na lokalną kuchnię i kształtowały gusta ludności pod swoją modę. Przykładem może być pochodząca z Francji żona Jana „Sobiepana” Zamojskiego, Maria Kazimiera d’Arquien de la Grande zwana Marysieńką (późniejsza żona Jana III Sobieskiego). Za jej sprawą wpływy kuchni francuskiej na Zamojszczyźnie są widoczne do dnia dzisiejszego, szczególnie w Zwierzyncu. O bogactwie i rosnącej popularności dań lokalnych świadczą licznie organizowane jarmarki czy konkursy, np. Jarmark Hetmański Festiwal Produktu Lokalnego "Smaki Zamościa i Rostocza", Festiwal Kaszy i Żurawiny "Gryczaki" w Janowie Lubelskim, Dzień Karpia Królewskiego w Malińcu (Gmina Potok Wielki).

W Zamościu 16 restauracji serwuje dania kuchni regionalnej. Lokalne specjały można degustować w restauracjach: Broadway, Bohema, Padwa, Browar Zamość, Muzealna, Ontario, Luneta, Culinaria Adam Kot, Renesans, Polak, Esencja w Hotelu Artis, Pasja w hotelu Koronny, Naleśniki Świata, Skarbiec Wina, Kameralna, Polonia. Wśród dań serwowanych w powyższych lokalach można wymienić: schabowy po zamojsku, kaczka pieczona po staropolsku, gołąbki z kaszą gryczaną i grzybami na Oleju Świątecznym Rostoczańskim z cebulą, pieróg bilgorajski, kotlet Ordynat, gulasz wieprzowy z kaszą gryczaną.

W Zagrodzie Roztocze w Obszy nieopodal Biłgoraja, można degustować lokalne nalewki oraz oryginalny pieróg biłgorajski, gołąbki z grzybami i kaszą lub mieszek po obszańsku. Dań regionalnych można zasmakować również w okolicach Zwierzyńca w Zagrodzie Guciów, gdzie serwowany jest tradycyjny podplomyk oraz m.in. łupcie z olejem konopnym lub lnianym, reczczoniak – pieróg z kaszy, ziemniaków i sera, kluseczki z mąki pszennej pełnoziarnistej z serem czy pieróg z kaszy jaglanej i sera z żurawiną.

Dania regionalne, jak np. pieróg biłgorajski czy flaczki zamojskie można zjeść w: Wielączy (gmina Szczebrzeszyn) w Karczmie Ordynat; w Szczebrzeszynie w Restauracji Chrząższcz oraz Restauracji Klemens. Lokalnym przysmakiem są cebularze robione przed wojną w Kazimierzu, Piaskach, Szczebrzeszynie. Dziś wypieka je kilkadziesiąt piekarni w regionie. Jako, że cebularz lubelski (w Zamościu zwany zamojski) jest ogólnie dostępnym specjałem. Restauratorzy serwują jego mniejszą wersję tzw. cebularzyki i często podają na ciepło. Z kuchni żydowskiej wywodzi się również rejbak - rodzaj babki ziemniaczanej z dodatkiem kiełbasy i wędzonego boczku. W okolicach Zamościa i na Roztoczu potrawa znana jest jako tarcich.

Wśród dań rybnych na OF Roztoczańsko - Puszczańskim dominują te z pstrąga i sandacza²⁴. Dwie rzeki Roztocza - Wieprz i Tanew zaliczane są do „Krainy pstrąga”. Rzeki stanowią atrakcję dla wędkarzy. Pstrąg serwowany w lokalnych restauracjach pochodzi z hodowli zlokalizowanych w pobliżu tych rzek. Największą atrakcją na kulinarniej mapie Roztocza jest bez wątpienia Chatka Rybaka w Bondyrzu, w której podawane są dania z ryb, głównie z pstrąga, pochodzącego z własnej hodowli, a także Bełżecka Karpiówka – karczma rybna.

Rozwój turystyki kulinarnej może być również szansą dla zachodniej części OF Roztoczańsko - Puszczańskiego. Bogactwo tutejszych produktów regionalnych i tradycji może pobudzić ruch turystyczny na tym obszarze oraz zachęcić osoby przemieszczające się drogą krajową nr 19 w kierunku południowym do skorzystania z szerszej oferty turystycznej.

4.3. Baza komunikacyjna

Podstawowym wykładnikiem bazy komunikacyjnej jest dostępność komunikacyjna lub transportowa określana jako stopień łatwości z jakim można dostać się do danego miejsca przy pomocy infrastruktury transportowej składającej się zarówno z sieci transportowej jak i usług transportowych²⁵. Fundamentalne znaczenie w określaniu dostępności komunikacyjnej ma fakt nie tylko odległości wyrażonej w kilometrach, ale również czas jaki jest potrzebny na pokonanie danej odległości, który jest pochodną m.in. jakości dróg oraz dostępności komunikacji publicznej. Obszary położone w większej odległości, ale posiadające lepszą dostępność komunikacyjną są częściej odwiedzane przez turystów niż położone bliżej, ale trudno dostępne ze względu na złą jakość nawierzchni, wąskie i kręte drogi czy złe skomunikowanie z innymi regionami.

²⁴ E. Bekier-Jaworska, K. Koprucha, M. Lubaś, *Wykorzystanie dań regionalnych...* dz. cyt., s. 26

²⁵ Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej: *Słownik pojęć strategii rozwoju transportu do 2020 roku*. Warszawa 2014, s. 5.

W aspekcie turystyki ważny jest podział dostępności komunikacyjnej na zewnętrzną (spoza regionu do miejsc obszaru docelowego) i wewnętrzną (poruszanie się po obszarze docelowym)²⁶. Istotne jest, aby charakteryzując infrastrukturę transportową na Rztoczańsko-Puszczańskim Obszarze Funkcjonalnym zwrócić uwagę na sieć połączeń między miejscem stałego zamieszkania turysty, a celem jego wyjazdu oraz na system połączeń komunikacyjnych umożliwiających turystyce na odbywanie wycieczek w obrębie regionu turystycznego do wyznaczonych przez niego (turyście) miejsc.

Ryc. 11 Głównie trasy komunikacyjne na obszarze OF Rztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: Opracowanie własne

Na układ funkcjonalny podstawowych powiązań drogowych Obszaru Funkcjonalnego Rztoczańsko - Puszczańskiego składa się:

1) układ międzynarodowy - drogi krajowe:

- S17 gr. województwa - Kurów - Lublin - Piaski - Zamość - Hrebenne - gr. państwa;
- S19 gr. województwa - Międzyrzec Podlaski - Lubartów - Lublin - Kraśnik - Janów Lubelski - gr. województwa;

2) układ krajowy - drogi krajowe:

- nr 74 odcinek gr. woj. - Kraśnik (planowany do wykonania po nowym przebiegu w ciągu tzw. „Szlaku Staropolskiego”);

²⁶ Cieplik J., Sołtysik M., *Próba oceny dostępności komunikacyjnej wybranych obiektów kultury materialnej i terenów rekreacyjnych Wrocławia dla mieszkańców obszarów podmiejskich*, w: *Infrastruktura komunikacyjna w Krajobrazie*, red. Joanna Plit, Sosnowiec 2012, s. 34.

- nr 74 Kraśnik – Janów Lubelski – Frampol – Gorajec – Szczebrzeszyn – Zamość – Hrubieszów – Zosin – gr. państwa;

- drogi wojewódzkie:

- nr 835 Lublin – Wysokie – Biłgoraj – (Sieniawa) – Przeworsk – Kańczuga – Dynów – Grabownica Starzeńska;
- nr 858 (Zarzecze) – Biłgoraj – Zwierzyniec – Szczebrzeszyn;
- nr 865 Jarosław – Oleszyce – (Cieszanów) – Bełzec;
- nr 867 Oleszyce – Lubaczów – Podemszczyzna – (Werchrata) – Hrebennie;

3) układ regionalny - drogi wojewódzkie:

- nr 833 Chodel – Kraśnik;
- nr 848 Tarnawa Mała – Turobin – Sulów – Szczebrzeszyn;
- nr 849 Zamość – Jacnia – Józefów – Wola Obszańska;
- nr 850 Tomaszów Lubelski – Józefówka – Alojzów;
- nr 853 Nowy Majdan – Tomaszów Lubelski;
- nr 857 (Zaklików) – Modliborzyce;
- nr 863 Kopki – (Krzeszów) – Tarnogród – (Cieszanów);

4) układ ponadlokalny - drogi powiatowe:

Powiat biłgorajski:

- nr 2900L Żółkiewka – Turobin;
- nr 2913L Wola Radzięcka – Hedwiżyn;
- nr 2919L Gorajec – Tereszpol Zaorenda – Górecko Stare – Tarnowola;
- nr 2934L Księżpol – Wólka Biska – Gózd Lipiński – Harasiuki;
- nr 2936L Bidaczów Stary – Luchów Górny
- nr 2943L Księżpol – Rakówka – Łukowa – Olchowiec – Obsza;
- nr 2966L Biłgoraj ul. Jana Pawła II;

Powiat janowski:

- nr 2304L Stara Wieś – Wojdat – Stawce – Zdziłowice;
- nr 2808L Janów Lubelski (ul. Bialska) – Tokary – Huta Turobińska;
- nr 2819L Janów Lubelski ul. Bohaterów Porytowego Wzgórza – Momoty Górne – gr. woj. (Harasiuki);
- nr 2821L Janów Lubelski ul. Wojska Polskiego – Andrzejówka – Biłgoraj (ul. bez nazwy);
- nr 2827L Janów Lubelski ul. Księdza Skorupki;
- nr 2828L Janów Lubelski ul. Okopowa;
- nr 2830L Janów Lubelski ul. Sienkiewicza;
- nr 2832L Janów Lubelski ul. Sukiennicza;
- nr 2834L Janów Lubelski ul. Wałowa;
- nr 2835L Janów Lubelski ul. Jana Pawła II;

Powiat kraśnicki:

- nr 2289L Strzyżewice – Zakrzówek – Sulów – Blinów – Polichna III;
- nr 2726L Wilkołaz – Zakrzówek;

Powiat tomaszowski:

- nr 2952L Długi Kąt – Hamernia – Oseredek – Susiec;

- nr 3260L Tomaszów Lubelski (ul. Wojska Polskiego) – Krasnobród (ul. Tomaszowska, ul. 3 Maja, ul. Sanatoryjna) – Jacnia;
- nr 3262L Krasnobród (ul. Aleja Najświętszej Marii Panny) – Klocówka – Sumin;
- nr 3268L Wólka Łabuńska – Komarów-Osada – Przewale;
- nr 3438L Mircze – Stara Wieś – Łykoszyn – Telatyn;
- nr 3449L Uśmierz – Hulcze – Ulhówek;
- nr 3502L Budy – Dzierążnia – Wożuczyn;
- nr 3508L Józefówka – Rachanie – Michałów – Nadolce;
- nr 3511L Tyszowce (ul. Kościelna) – Dobużek – Łaszczów;
- nr 3514L Lubycza Królewska – Machnów – Dyniska – Nowosiółki;
- nr 3516L Górno – Wola Gródecka – Telatyn;
- nr 3519L dr. pow. nr 3449L – Szczepiatyn – gr. państwa;
- nr 3521L Tomaszów Lubelski (ul. 29 Listopada, ul. Majdański) – Ulhówek;
- nr 3522L Łaszczów – Dyniska – Ulików;
- nr 3530L Wierszyczca – Jarczów – Korhynie – Ruda Żurawiecka;
- nr 3546L Tomaszów Lubelski (ul. H. Sienkiewicza) – Łosiniec – Susiec – gr. woj. (Huta Różaniecka);
- nr 3562L Tomaszów Lubelski ul. Sikorskiego;
- nr 3566L Tomaszów Lubelski ul. Żwirki i Wigury;

Powiat zamojski:

- nr 2946L Sigła – Stacja Kol. Krasnobród
- nr 2947L Zwierzyniec – Tereszpol
- nr 2951L Zwierzyniec – Józefów Roztaczański
- nr 3200L Zaporze – Radecznicza – Stara Wieś;
- nr 3201L Radecznicza – Sułowiec – dr. woj. 848;
- nr 3202L Uście – Żrebce – Sułów;
- nr 3205L Nielisz – Michałów – Szczebrzeszyn (ul. Osiedlowa);
- nr 3206L Żrebce – Michałów;
- nr 3209L Gorajec- Kawęczynek – Topólcza
- nr 3210L Szczebrzeszyn-Topólcza
- nr 3220L Stary Zamość – Krzak;
- nr 3238L Grabowiec Góra – Rogów – Miączyn;
- nr 3246L Sitno – Łabuńki;
- nr 3247L dr. kraj. 17 – Pniówek – Suchowola – Maciejówka;
- nr 3250L Topornica – Zwierzyniec
- nr 3251L Zwierzyniec – Obroc
- nr 3252L Obroc – Namule – Hutki – dr. pow. 3260L;
- nr 3253L Adamów – Bliżów – Guciów
- nr 3268L Wólka Łabuńska – Komarów-Osada – Przewale;
- nr 3276L Horyszów – Przewale;

- nr 3286L dr. woj. 843 – Sitno – Miączyn²⁷.

Główne arterie komunikacyjne Roztoczańsko-Puszczański OF, a zarazem łączniki z pozostałymi częściami województwa i kraju to 3 drogi krajowe o nr: 17, 19 i 74. Droga krajową nr 17 dojedziemy od północy na Roztocze Środkowe. Trasa biegnie przez obszar Polski od granicy z Ukrainą w Hrebennem w kierunku północno-zachodnim do Piask, gdzie łączy się z drogą ekspresową E373 łączącą Lublin z granicą państwa w Dorohusku. Droga ta w obrębie omawianego obszaru komunikuje Tomaszów Lubelski z Zamościem. Droga krajowa nr 19 na omawianym terenie biegnie południkowo łącząc Janów Lubelski z Kraśnikiem. W makroskali „dziewiętnastka” odgrywa rolę korytarza europejskiego łączącego Słowację, poprzez przejście z Polską w Barwinku z krajami bałtyckimi – przejście graniczne z Białorusią w Kuźnicy. W skali kraju przebiegając przez 4 województwa: podkarpackie, lubelskie, mazowieckie i podlaskie, pełni swoistą rolę łącznika wschodniej części Polski komunikując Rzeszów z Białymstokiem. W przyszłości rolę drogi nr 19 ma zająć planowana na jej miejsce droga ekspresowa S19, której fragmenty w formie obwodnic miast już powstały. Trzecią arterią jest biegnąca z zachodu na wschód droga krajowa nr 74, będąca szlakiem drogowym łączącym węzeł Wieluń na drodze ekspresowej S8 i Kielce z Zamościem i przejściem granicznym z Ukrainą w Zosinie. Na obszarze Roztoczańsko-Puszczańskiego OF droga ta komunikuje Kraśnik z Zamościem przechodząc przez Janów Lubelski i Szczepieszyn.

Na południe od Aktywnego Roztocza jest budowana droga ekspresowa S17, łącząca Warszawę z Lublinem i biegnąca dalej do przejścia granicznego Hrebennie z Ukrainą. Jest to bardzo ważna trasa dla Lubelszczyzny, ponieważ w znacznym stopniu skróci czas przejazdu do stolicy, który obecnie jest zbyt długi. W połączeniu z budowaną drogą S19 będzie to miało znaczące skutki dla Aktywnego Roztocza, którego dostępność komunikacyjna ulegnie znacznemu zwiększeniu.

Na omawianym obszarze występują liczne drogi wojewódzkie. Jednak znaczna ich część przebiega jedynie w sposób fragmentaryczny przez OF (833, 837, 842, 843, 850, 857, 865, 867, 877). Pozostałe o numerach: 835, 848, 849, 853, 858, 863 uzupełniają arterie krajowe łącząc najważniejsze miejscowości i zapewniając tranzyt głównie w kierunku południowo-północnym. Drogi wojewódzkie charakteryzującą się w części dobrą nawierzchnią - jak np. wyremontowana droga 835 na odcinku Wysokie - Biłgoraj, jednak wiele z nich wymaga modernizacji.

Wewnętrzna komunikację zapewniają głównie drogi powiatowe będące w znacznie gorszej kondycji niż drogi wyższego rzędu.

Przez Obszar Funkcjonalny Roztoczańsko-Puszczański przebiega ok. 650 km linii kolejowych. Niestety żadna nie jest zelektryfikowana i tylko niewielki procent jest obsługiwanych przez pociągi pasażerskie. Całoroczne połączenie osobowe występuje jedynie na trasie Lublin - Kraśnik i dalej do Rzeszowa oraz Lublin - Zamość. Oprócz wspomnianych relacji na Roztoczu funkcjonują okresowe linie obsługiwane przez autobusy

²⁷Plan Zagospodarowania Województwa Lubelskiego, Zarząd Województwa Lubelskiego, sierpień 2015, s. 97 - 103.

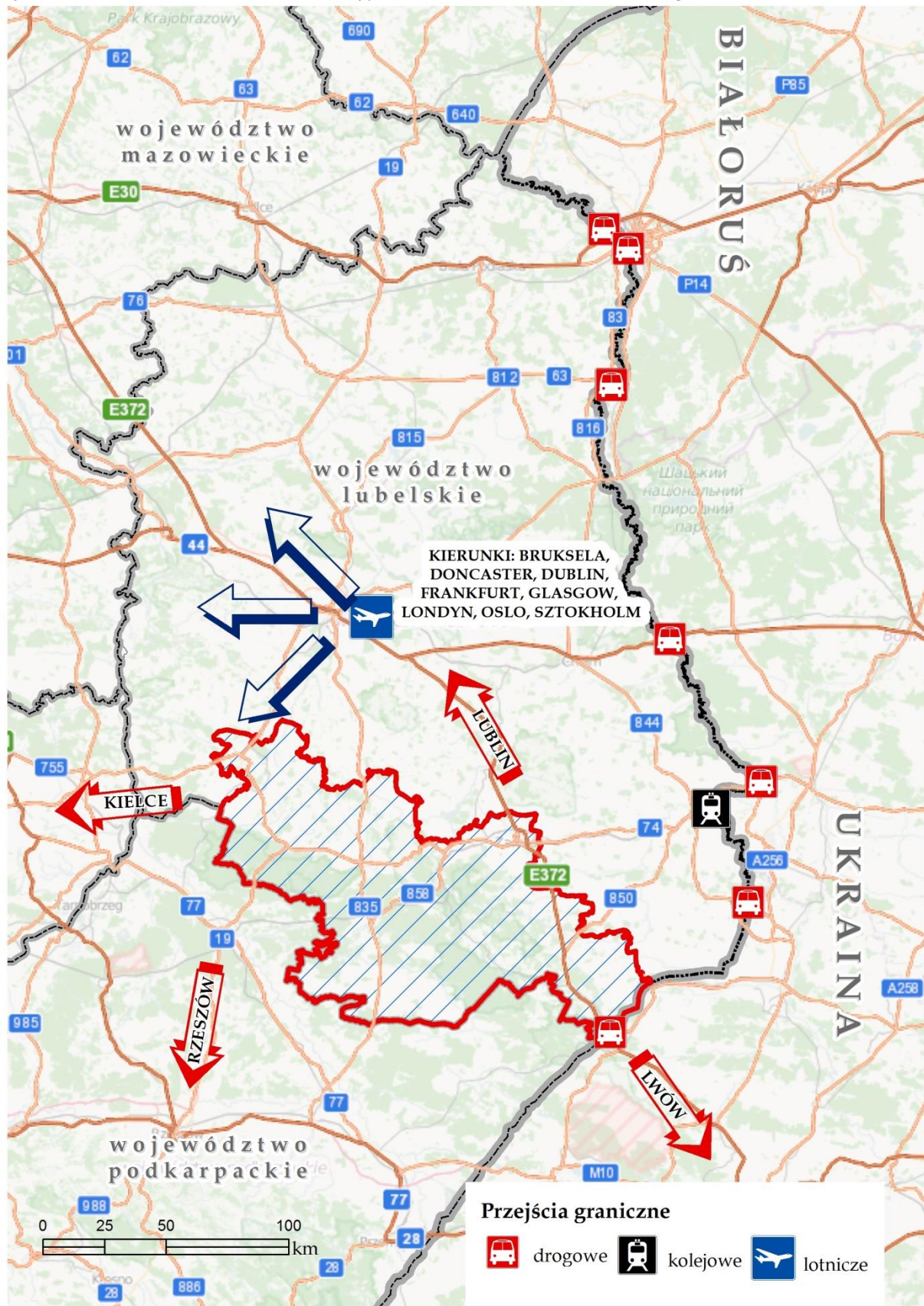
szynowe Przewozów Regionalnych kursujące od 14 czerwca do 31 sierpnia na trasie Lublin - Zawada - Bełzec - Rzeszów - Bełzec - Zawada - Lublin²⁸. Słabo rozwinięta sieć kolejowa oraz niewielka liczba połączeń w znacznym stopniu utrudniają lub wręcz uniemożliwiają korzystanie z tego środka transportu. Kolej „przegrywa wyścig o pasażera” również ze względu na czas podróży. Dla przykładu czas dojazdu z Lublina do Zamościa wynosi w przypadku kolei ok. 140 minut. Korzystając z komunikacji drogowej można tę trasę pokonać w ok. 80 minut²⁹. Do 2020 roku planowana jest modernizacja linii kolejowej Nr 72 Zamość - Hrubieszów Miasto (na odcinku Zawada - Zamość). Podmiotem odpowiedzialnym za realizację projektu jest PKP PLK S.A.³⁰.

²⁸<http://www.przewozyregionalne.pl/sites/default/files/pliki/18349/lublin-zawada-belzec-rzeszow-belzec-zawada-lublin-14vi-31viii-15.pdf> (kopia strony z 06.08.2015 r.)

²⁹ Dane na podstawie informacji z strony <http://www.e-podroznik.pl> (kopia strony z 06.08.2015 r.)

³⁰ Zadania inwestycyjne zawarte w Kontrakcie Terytorialnym Województwa Lubelskiego, s. 13.

Ryc. 12 Zewnętrzna dostępność komunikacyjna OF Roztoczańsko - Puszczańskiego

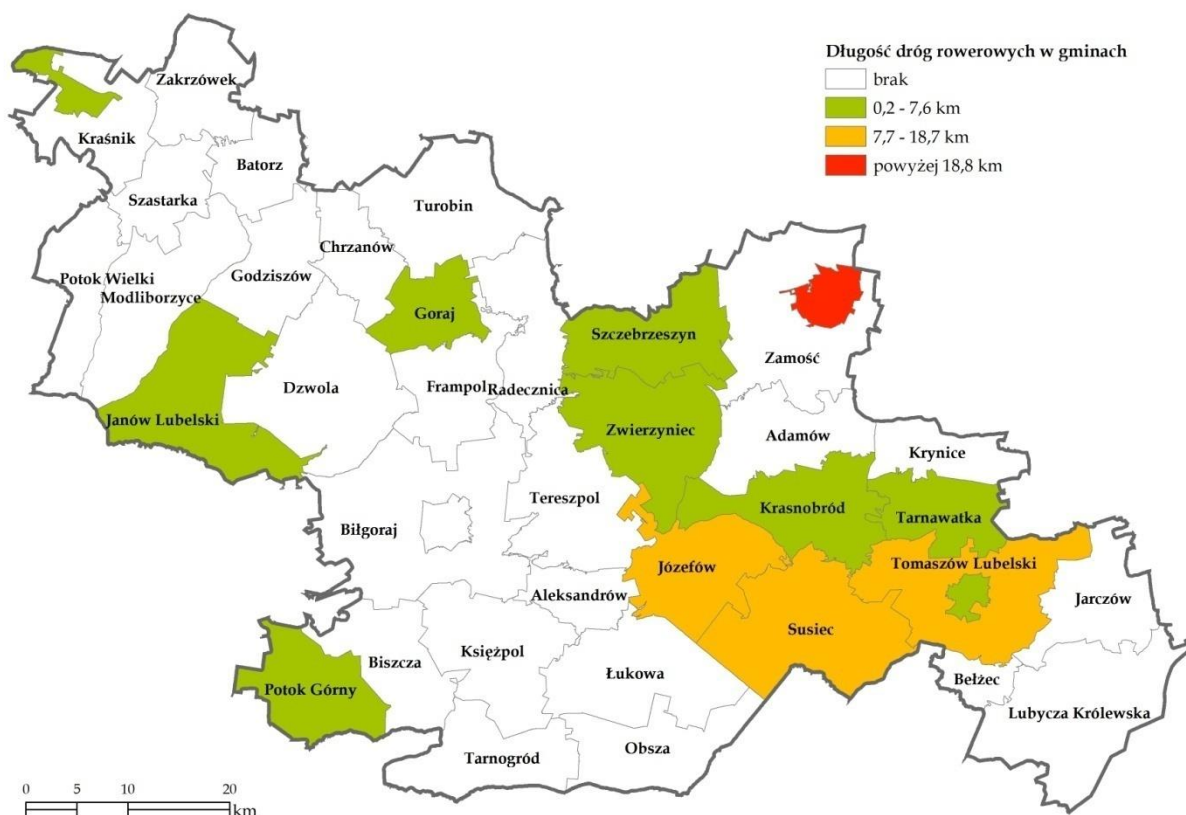

Źródło: opracowanie własne

Rozwojowi i modernizacji sieci dróg - zwłaszcza wyższego rzędu - towarzyszy budowa dróg rowerowych (dróg rowerowych nie należy mylić ze szlakami rowerowymi) przeznaczonych do ruchu rowerowego albo rowerów i pieszych³¹. Na Obszarze Funkcjonalnym Rztoczańsko - Puszczańskim w roku 2011 istniało 72,9 km ścieżek rowerowych. W roku 2013 nastąpił wzrost długości dróg rowerowych do 97,7 km, co stanowi ponad 25 procentowy wzrost w ciągu dwóch lat. Długość sieci przedstawiała się następująco:

- miasto Zamość - 32,2 km,
- gmina Susiec - 18,7 km,
- gmina Józefów - 16 km (w porównaniu z rokiem 2011 zanotowany wzrost o 13,4 km),
- gmina Tomaszów Lubelski - 10,3 km,
- miasto Kraśnik - 7,6 km.

Ryc. 13 Długość dróg rowerowych na terenie poszczególnych gmin OF Rztoczańsko - Puszczańskie

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS

Na obszarze 25 gmin drogi rowerowe nie występują³². Obecnie drogi rowerowe dominują na obszarach miejskich, jednak tendencja ta zmienia się i drogi rowerowe stają się nieodłącznym elementem zarówno modernizowanych jak i budowanych dróg samochodowych. Drogi rowerowe powinny być ułatwieniem dla użytkownika i pozwalać na wygodny, bezpieczny i szybki przejazd, ale również mają zapewnić wygodne i atrakcyjne spędzenie czasu, aktywność fizyczną, rekreację, zwiedzanie okolicy. Nie wszystkie trasy budzą zainteresowanie turystów rowerowych, a złe planowanie, projekt i wykonanie mogą odstraszyć potencjalnych użytkowników.

³¹Ustawa z dn. 21 marca 1985 r. o drogach publicznych, Art. 4, pkt. 11a.

³² Bank Danych Lokalnych. Dane GUS.

W dniu 17 grudnia 2012 roku otworzone zostało regionalne lotnisko – Port Lotniczy Lublin, zlokalizowany na obszarze miasta Świdnik. Jest on położony w odległości średnio 70 km od OF Roztoczańsko - Puszczański. Utworzenie na Lubelszczyźnie lotniska spowodowało znaczne polepszenie dostępności komunikacyjnej województwa lubelskiego i całej Polski Wschodniej, ponieważ wcześniej na tym obszarze nie było portu lotniczego o podobnej randze. Powstanie portu lotniczego stworzyło również znaczne możliwości rozwoju turystyki, m.in. na opisywanym obszarze, ponieważ region ten jest obecnie bardziej dostępny dla turystów z dalszych części kraju i z zagranicy.

Roztocze jest regionem, które znajduje się w granicach Polski i Ukrainy. Drogowym przejściem granicznym łączącym region jest Hrebenne - Rawa Ruska. Położone jest na obszarze województwa lubelskiego, w powiecie tomaszowskim, w gminie Lubycza Królewska. Do przejścia można dojechać drogą krajową nr 17. Prowadzi tędy najkrótsza droga do Lwowa (ok. 70 km). Odległości z Roztoczańskich miejscowości do przejścia granicznego wynoszą odpowiednio: Tomaszów Lubelski - 25 km, Susiec - 39 km, Krasnobród - 44 km, Józefów - 53 km, Zamość - 61 km, Zwierzyniec - 70 km, Szczebrzeszyn - 75 km, Biłgoraj - 82 km, Janów Lubelski - 113 km, Kraśnik - 150 km.

Wewnętrzną dostępność komunikacyjną uzupełniają szlaki turystyczne (szerzej w rozdziale 4.5.1), które umożliwiają turyście poruszanie się w obrębie obszaru Aktywnego Roztocza korzystając z własnego transportu - samochodowego, rowerowego, kajakowego czy pieszego.

4.4. Baza towarzysząca

Baza towarzysząca stanowi uzupełnienie podstawowej bazy turystycznej. Zalicza się do niej instytucje i urzędnia ułatwiające turyście pobyt i korzystanie z walorów turystycznych, na co dzień służy również mieszkańcom. Ze względu na to, czy elementy stworzono w celu obsługi przede wszystkim turystów, czy też stałych mieszkańców, bazę towarzyszącą możemy podzielić na:

- urzędnia turystyczne,
- urzędnia paraturystyczne.

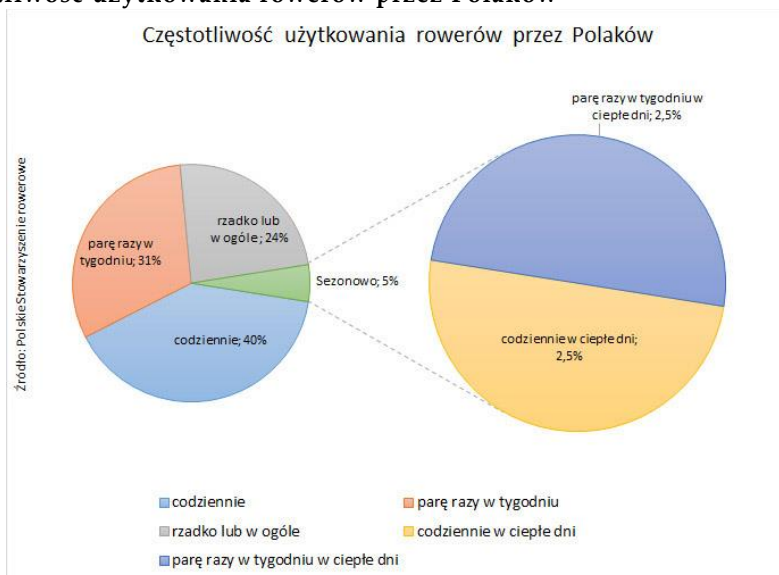
4.4.1. Urzędnia turystyczne

Urzędnia turystyczne są niezwykle istotnym walorem danego miejsca czy obszaru. W dużej mierze to właśnie od ich bogactwa i różnorodności zależy powodzenie w zakresie promocji i rozwoju turystyki na danym obszarze. Bez odpowiedniej bazy turystycznej, nawet bogata oferta w zakresie atrakcji turystycznych, nie jest wystarczająca do przyciągnięcia i co ważne zatrzymania turysty na danym obszarze przez dłuższy okres czasu.

OF Roztoczańsko - Puszczański jest stosunkowo dobrze zagospodarowany turystycznie, aczkolwiek nierównomiernie. Podstawowym elementem infrastruktury turystycznej są szlaki i trasy turystyczne ułatwiające uprawianie turystyki aktywnej. W zakresie komunikacji wewnętrznej bardzo ważną rolę spełniają szlaki rowerowe. Obszar Roztocza w znacznym stopniu poprzecinany jest szlakami rowerowymi. „Rowerowy” boom

obserwowany w ostatnich latach sprzyja rozwojowi turystyki rowerowej. Według danych GUS w samym tylko roku 2013 Polacy kupili ok. 1 280 000 sztuk rowerów. Z raportu Polskiego Stowarzyszenia Rowerowego wynika, że 40% badanych deklaruje codzienne korzystanie z roweru, a co trzeci respondent twierdzi, że używa tego pojazdu kilka razy w tygodniu³³.

Wykres 16 Częstotliwość użytkowania rowerów przez Polaków

Źródło: <http://inwestor.msp.gov.pl/si/polska-gospodarka/wiadomosci-gospodarcze/28499,Polski-rynek-rowerowy-Polacy-kupuja-wiecej-rowerow-niz-samochodow.html>

Rozwojowi aktywnej turystyki rowerowej sprzyja rozległość i zróżnicowana rzeźba terenu tego obszaru. Różnice w wysokościach względnych nie są duże i w każde miejsce można dotrzeć na przysłowiowych „dwóch kółkach”. Szlaki i trasy rowerowe Roztocza prowadzą przez tereny bogate w atrakcje kulturowe i przyrodnicze. Rowerową stolicą regionu jest Józefów, siedziba Józefowskiej Kawalerii Rowerowej. Stowarzyszenie to organizuje wiele rajdów i wypraw rowerowych w tym najpopularniejszą rowerową EKOmajówkę na Roztoczu.

Szlakiem który integruje obszar Roztocza jest Centralny Szlak Rowerowy Roztocza (CSRR), który prowadzi przez tereny Roztocza Zachodniego, Środkowego i Wschodniego od Kraśnika do Lwowa na Ukrainie. Trasa składa się z trzech etapów, gdzie przez obszar Aktywnego Roztocza prowadzą dwa pierwsze. Początkowy odcinek szlaku ma długość 100 kilometrów. Trasa rozciąga się przez najbardziej atrakcyjne miejscowości Roztocza Zachodniego i Szczebrzeszyńskiego od Kraśnika przez Szastarkę, Batorz, Otroc, Goraj, Radecznice, Szczebrzeszyn do Zwierzyńca. Drugi odcinek o długości 86 km prowadzi od Zwierzyńca przez Tereszpól, Górecko Stare, Józefów, Susiec, Bełżec, Lubyczę Królewską do Hrebennego, prezentując walory przyrodnicze i kulturowe Roztocza Tomaszowskiego i Rawskiego. Przedłużeniem szlaku w kierunku zachodnim (dalszą częścią szlaku regionalnego) poza obszar Roztocza jest szlak Kazimierz Dolny - Kraśnik. Centralny Szlak

³³ Polski rynek rowerowy - Polacy kupują więcej rowerów niż samochodów, Ministerstwo Skarbu Państwa, źródło: <http://inwestor.msp.gov.pl/si/polska-gospodarka/wiadomosci-gospodarcze/28499,Polski-rynek-rowerowy-Polacy-kupuja-wiecej-rowerow-niz-samochodow.html>

Rowerowy Roztocza jest swoistą osią Roztocza, istotne jest więc by w oparciu o tę trasę projektować kolejne szlaki rowerowe w formie łączników i rozgałęzień. Szlak ten został uznany przez Polską Organizację Turystyczną najlepszym produktem turystycznym 2004 roku. Szlakiem zarządza PTTK.

Drugim ważnym szlakiem rowerowym przecinającym OF Roztoczańsko - Puszczański z północy na południe jest Trasa Rowerowa Polski Wschodniej (*Green Velo*), której odcinek o długości 420 km przebiega przez województwo lubelskie. Na opisywanym obszarze szlak przebiega przez miejscowości Szczebrzeszyn, Zwierzyniec, Józefów do granicy z woj. podkarpackim w miejscowości Maziły (gmina Susiec). Szlak posiada odnogę wychodzącą ze Zwierzynca i poprzez Biłgoraj łączy się z nitką główną szlaku w okolicach miejscowości Zarzecze (woj. podkarpackie). Na opisywanym obszarze trasa wynosi około 110 km. Szlak jest całkowicie oznakowany i na terenie województwa lubelskiego wyposażony w 41 Miejsc Obsługi Rowerzystów (miejsca przeznaczone do odpoczynku - znajdują się tam: altany z ławkami i stołami, stojaki rowerowe, wieże widokowe). W opinii autorów projektu tego szlaku - *Green Velo* będzie unikalnym produktem turystycznym przyciągającym turystów oraz impulsem do pobudzenia i rozwoju turystyki, a co za tym idzie lokalnej gospodarki³⁴.

Dwa najważniejsze szlaki OF Roztoczańsko - Puszczańskiego przecinają się (mają tutaj również część wspólnego przebiegu) na obszarze miasta Zwierzyniec. W dalszej części trasy pokrywają się od Józefowa do Hamerni i od Oseredka do Podlesiny. Niezbędnym warunkiem wzmocnienia konkurencyjności nowych produktów turystycznych w postaci szlaków jest właściwy rozwój odpowiedniej infrastruktury, umożliwiający sprawne i bezpieczne korzystanie z takich produktów oraz łączenie szlaków w sieć³⁵. Trasy Centralny Szlak Rowerowy i *Green Velo* tworzą szkielet z którym łączą się m.in. szlaki lokalne:

- ze Szlakiem Polski Wschodniej: "Do Florianki w RPN", "Doliną Białej Łady", "Szlak żurawinowy", "Śladami dawnej kolejki wąskotorowej", "Wzgórze Polak-pogranicze regionów", "Ziemi Józefowskiej", Dawnych rzemiosł ludowych;
- z Centralnym Szlakiem Rowerowym Roztocza: "Do Florianki w RPN", "Jastrzębi Zdebrz", "Ziemi Józefowskiej", Szlak dookoła powiatu janowskiego.

Jednym z ciekawszych jest Roztoczański Szlak Rowerowy (żółty) zarządzany przez PTTK Zamość, a sfinansowany przez Województwo Lubelskie z dotacji 2012 i 2013 r.³⁶.

Tabela 5 Szlaki i trasy turystyczne na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Nazwa szlaku	Kolor szlaku
Roztocze Środkowe i okolice	
Trasa rowerowa w Roztoczańskim Parku Narodowym do Florianki	żółty
Łącznikowy szlak rowerowy w Krasnobrodzie	zielony
Szlak rowerowy Maziły - Rybnica	niebieski
Szlak rowerowy Ziemi Józefowskiej	zielony
Szlak rowerowy Susiec - Borowe Młyny	niebieski

³⁴ http://greenvelo.pl/pl/o_szlaku/kto_skorzysta_na_green_velo/

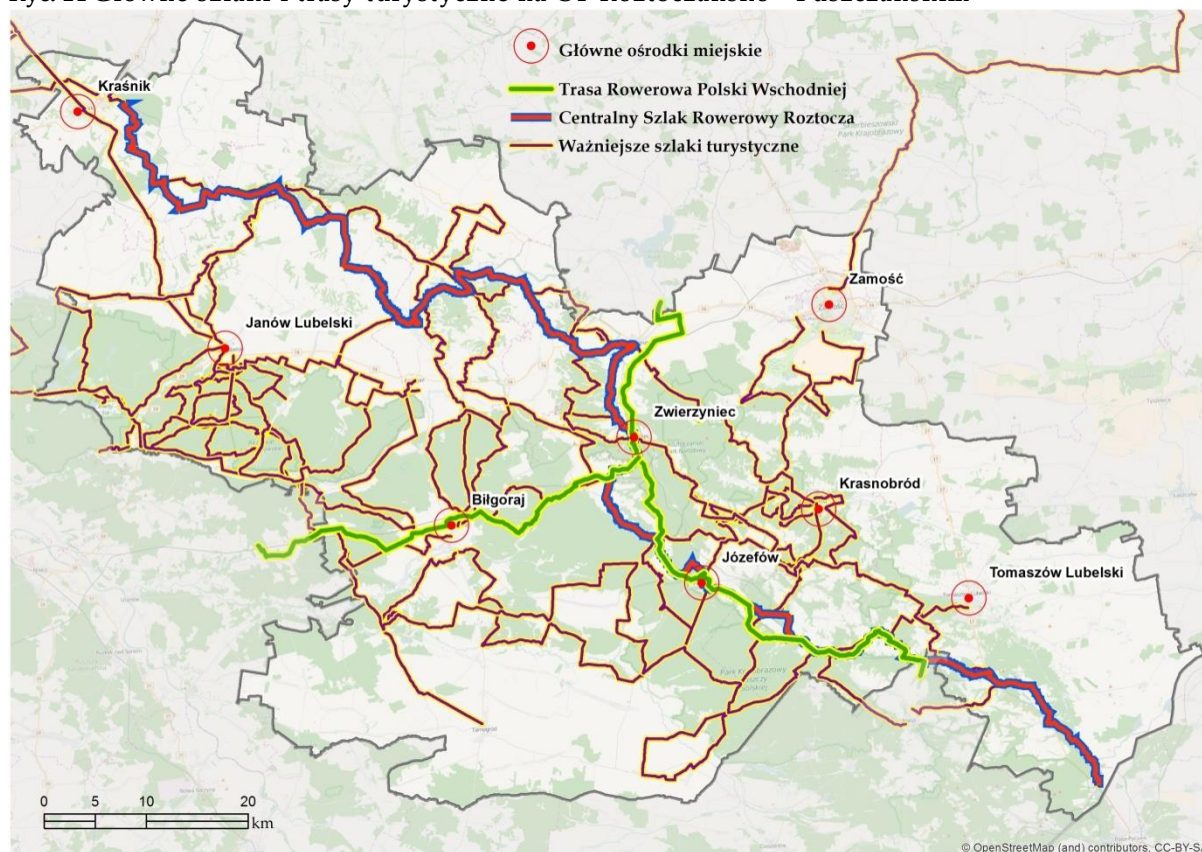
³⁵ *Informacja na temat turystyki rowerowej w Polsce*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa, 25.10.2013 r.

³⁶ <http://zamosc.pttk.pl/szlaki/roztszlrower/roztszlakrowerowy.html>

Szlak rowerowy Pętla Jakubowicka	niebieski
Szlak rowerowy na Figarnię	czerwony
Szlak rowerowy Skierbieszowska Trasa Rowerowa	czerwony
Szlak rowerowy dookoła Gminy Susiec	niebieski
Szlak rowerowy gminy Zamość "Na skraju Roztocza": Skokówka - Mokre	czerwony
Szlak "Nad Wieprzem"	zielony
Szlak "Nad Zalewem"	niebieski
Roztocze Zachodnie, Puszcza Solska, Lasy Janowskie i okolice	
Szlak rowerowy "Doliną Tanwi i Wirowej"	czerwony
Szlak rowerowy im. Adama Gorajskiego	niebieski
Szlak rowerowy "Jastrzębia Zdebrz"	niebieski
Szlak rowerowy im. Dymitra z Goraja	zielony
Szlak rowerowy "Czarna Perła"	czarny
Rowerowy Łącznik szlaków im. Dymitra z Goraja i Czarnej Perły do Ukaszowca	pomarańczowy
Szlak rowerowy "Wzgórze Polak - Pogranicze Regionów": Biłgoraj - góra Polak - Biłgoraj	żółty
Rowerowy szlak łącznikowy Hedwiżyn Cyncynopol/Lipowiec	zielony
Botaniczna ścieżka rowerowa w lesie Rudki k. Kraśnika	zielony
Szlak rowerowy "doliny Tanwi i Wirowej": Obsza - Borowe Młyny - Obsza	czerwony
Szlak rowerowy Wólka Biska - Budziarze - Wólka Biska	czarny
Szlak rowerowy "Białej Łady" w okolicy Biłgoraja	czerwony
Szlak rowerowy im. Tadeusza Iwanowskiego: Biłgoraj - Osuchy	niebieski
Szlak rowerowy "Żurawionowy" w okolicy wsi Ciosmy	czerwony
Modelowy trakt: Biłgoraj - Nadrzecze - Rapy Dylanskie	niebieski
Szlak rowerowy dawnej kolejki wąskotorowej: Biłgoraj - Ujście	niebieski
Rowerowy szlak "głuszca" (okolice Biłgoraja)	czarny
Szlak rowerowy Żurawinowy	czerwony
Trasa rowerowa w Lasach Janowskich (Janów Lubelski - Gierłachy - Szklarnia)	trasa dydaktyczna
Szlak rowerowy "Glinianych garnków": Janów Lubelski - Łązek Garncarski	zielony
Szlak rowerowy "Wyprawa do Leśnego Skarbca": Janów Lubelski - Porytowe Wzgórze - Łązek - Momoty - Szklarnia	niebieski
Szlak rowerowy łącznikowy: rezerwat "Szklarnia" do szlaku "Wyprawa do Leśnego Skarbca"	czerwony
Szlak rowerowy łącznikowy: Szewce - Władysławów - okolice Porytowego Wzgórza	żółty
Rowerowy "Bobrowy Trakt" w rejonie Bukowej i Korytkowa Dużego	czerwony
Szlak rowerowy im. Józefa Złotkiewicza: Biłgoraj - Tarnogród	zielony
Szlak rowerowy "dawnych rzemiosł ludowych" Biłgoraj - Frampol	żółty
Roztocze Południowe(Wschodnie) i okolice	
Szlak rowerowy nad Sołokiją w rejonie Lubyczy Królewskiej	niebieski
Dydaktyczny szlak rowerowy Hrebenne - Siedliska	czerwony

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 14 Główne szlaki i trasy turystyczne na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne

Turysta przebywający na Roztoczu ma możliwość dotarcia do większości atrakcji szlakami pieszymi, ścieżkami dydaktycznymi i trasami spacerowymi. Doprowadzą one każdego eksploratora w najbardziej urokliwe i najpiękniejsze miejsca Roztocza. Łagodne i urozmaicone szlaki doskonale nadają się również do wędrówek nordicwalking. Jedną z ciekawszych propozycji poznania Roztocza to wędrówka Szlakiem Geoturystycznym Roztocza Środkowego. Szlak przeznaczony jest zarówno dla pieszych, jak i osób zmotoryzowanych i rowerzystów. Do poszczególnych atrakcji szlaku prowadzą również już istniejące szlaki piesze i trasy rowerowe, które przenikają się wzajemnie i na terenie równinnym mogą się uzupełniać wzajemnie. Szlaki piesze na Roztoczu zarządzane są w zdecydowanej mierze przez PTTK Oddział w Zamościu. Turysta może skorzystać z licznych szlaków o zróżnicowanym stopniu trudności i długości.

Tabela 6 Szlaki z podziałem na stopień trudności (kolor)

Kolor szlaku	Nazwa (przebieg)	Długość [km]
niebieski	Szlak Centralny Szastarka - Zwierzyniec - wzgórze Wapielnia - Bełzec - Lubycza Królewska - Huta Lubycka - Wola Wielka - Horyniec-Zdrój	195
	Szlak Szumów Susiec - rezerwat "Nad Tanwią" (szумы), Rebizanty - Susiec	17
	Szlak Puszczy Solskiej Bilgoraj - Górecko Kościelne	22
czerwony	Szlak Krawędziowy Zwierzyniec - Florianka - Górecko Kościelne - Józefów - Susiec	55
	Szlak Partyzancki Szperówka - Kosobudy - Wojda - Krasnobród - Krynice	53

zielony	Szlak Wolnościowy Tomaszów Lub. - Bełżec - Huta Lubycka - Siedliska - Hrebenne	49
	Szlak im. Władysławy Podobińskiej Zamość - Krasnobród - wzg. Wapielnia - Susiec	56
	Szlak im. Aleksandry Wachniewskiej Zwierzyniec - Bondyrz - Florianka	67
	Szlak Ziemi Józefowskiej Józefów - Osuchy - Nowiny - Siedliska	42
	Szlak Historyczny Tomaszów Lub. - rez. Piekielko - Tyszowce - Turkowice	66
żółty	Szlak Południowy Susiec - wodospad na Jeleniu - Rebizanty - Narol	17
	Szlak Rزتoczański Zwierzyniec - Panasówka - Biłgoraj - Bidaczów Stary	53
czarne	Szlak Walk Partyzanckich Tomaszów Lub. - Susiec - Osuchy - Górecko Kościelne - Bidaczów Stary	102
	Szlak Łącznikowy Bełżec - Narol	12

Źródło: opracowanie własne

Oprócz szlaków i tras pieszych stricte turystycznych, Rostocze bogate jest w ofertę **ścieżek edukacyjnych**:

- Trasa edukacyjno-ekologiczna "Eko-ścieżka" przy użytku ekologicznym „Stawy w Tarnawatce” (Urząd Gminy Tarnawatka);
- Ścieżka dydaktyczna w rezerwacie Święty Roch (Nadleśnictwo Zwierzyniec);
- Ścieżka kulturowo- przyrodnicza Szlakiem Skamieniałych Drzew;
- Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna Czartowe Pole (Nadleśnictwo Józefów);
- Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna przy Nadleśnictwie Józefów (Nadleśnictwo Józefów);
- Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna w rezerwacie Szum (Nadleśnictwo Zwierzyniec);
- Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna Siwa Dolina im. Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego (Nadleśnictwo Tomaszów);
- Ścieżka "na wzgórze Hołda".

Tabela 7 Szlaki i trasy dydaktyczne, poznawcze i spacerowe

Nazwa (przebieg)	Długość [km]
Rostocze Środkowe	
Ścieżka "na wzgórze Hołda"	6
Ścieżka "przez wyrąb"	3,5
Ścieżka "bór jodłowy i zazarowany las"	1,5
Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna w Józefowie	0,5
Pieszno-rowerowy szlak Józefów Park	8
Ścieżka "krasnobrodzkie wąwozy"	4
Ścieżka do Szuru (przez Borki)	8
Ścieżka dookoła Krasnobrodu	15
Ścieżka "Ułańskim Szlakiem" (ze wzgórza w rejonie Grabnika do Krasnobrodu)	5
Ścieżka Kaczórki - uroczysko Belfont - Kaczórki	8
Ścieżka w Parku Dinozaurów	0,5
Ścieżka w okolicy leśniczówki Senderki	3,5
Ścieżka przez wzgórze Hołda: Potok Senderki - Kistków - okolice Starej Huty	3
Ścieżka w rezerwacie "Nad Tanwią" (okolice wsi Rebizanty)	4
Ścieżka Susiec (Urząd Gminy) - Rebizanty	3
Ścieżka poznawcza na Bukową Górę (Zwierzyniec - Sochy)	5

Ścieżka poznawcza do Wojdy (Szewnia - uroczysko Wojda)	7
Ścieżka na poznawcza Piaseczną Górę (Zwierzyniec - Piaseczna Góra - Zwierzyniec)	3,5
Ścieżka poznawcza na wzgórze Polak (okolice Panasówki)	3
Ścieżka poznawcza po wydmie do stawów "Echo" (Zwierzyniec)	2
Ścieżka poznawcza do stawów "Echo" (Zwierzyniec)	0,5
Ścieżka poznawcza Aleją im. A. Wachniewskiej (Zwierzyniec)	1
Ścieżka dendrologiczna we Floriance koło Zwierzyńca	1
Ścieżka poznawcza na Białą Górę w Zwierzyńcu Białym Słupie	0,5
Ścieżka krajobrazowa we Floriance	1,5
Ścieżka Zwierzyniec - Tartaczna Góra - Kamienna Góra - Borek - Zwierzyniec	11
Roztocze Zachodnie	
Ścieżka Szczebrzeszyn - Kawęczynek	12
Ścieżka w rejonie Szczebrzeszyna	5
Ścieżka "wąwozy lessowe" w okolicy Szczebrzeszyna	5,5
Ścieżka prowadząca przez las Cetnar w Kawęczynku	6
Lasy Janowskie i Puszcza Solska	
Szlak Porytowego Wzgórza w Lasach Janowskich	3
Ścieżka w rezerwacie "Szklarnia" (okolice wsi Szklarnia)	4
Ścieżka przy Ośrodku Edukacji Ekologicznej w Janowie Lubelskim	1
Ścieżka w rezerwacie "Imielty Ług" k. Gwizdów	4
Ścieżka "Przyjazny Las" w okolicy Majdanu Jarocińskiego	1
Ścieżka w lesie "Bojary" w rejonie Biłgoraja	4
Ścieżka Młodzie k. Króli	3,5
Ścieżka w Biszczy	3,5
Ścieżka w Dąbrowicy do rezerwatu torfowiskowego "Obary"	11
Ścieżka Korytków Mały - rzeka Biała Łada - Korytków Mały	3

Źródło: opracowanie własne

Ścieżki miejskie i nieskategoryzowane:

- Szlak miejski w Zamościu;
- Tarnogrodzki Szlak;
- Szlak w Tomaszowie Lubelskim;
- Ścieżka im. Marszałka Piłsudskiego w Zawadkach koło Łosińca;
- Ścieżka w "Siwej Dolinie" im. Marszałka Józefa Piłsudskiego (okolice Tomaszowa Lubelskiego);
- Ścieżka na górę Kamień k. Stanisławowa;
- Ścieżka "Debry" k. Bondyrza;
- Ścieżka w lesie Mosty w okolicy Polichny Kraśnickiej;
- Ścieżka w zespole parkowo-pałacowym w Potoczku k. Modliborzyc³⁷.

Nowością w turystyce aktywnej są szlaki nordicwalking. Jest to połączenie marszu fitness z techniką odpychania się od podłoża za pomocą specjalnie zaprojektowanych kijków, których umiejętne używanie angażuje górną połowę naszego tułowia podczas energicznego spaceru. Jest uprawiany na świeżym powietrzu, w kontakcie z naturą, przez cały rok i na dowolnym terenie, co czyni go idealnym treningiem prozdrowotnym dla każdego, bez konieczności poszukiwania centrów fitness i siłowni. Całą sieć takich tras na Roztoczu Środkowym przygotowano dopiero wiosną 2014 r. Jednak warto inwestować

³⁷<http://roztocze24.info>

w infrastrukturę tego typu, gdyż „wędrowanie z przysłowiowymi dwoma kijkami” rozwija się niezwykle szybko i ma coraz szersze grono pasjonatów.

Roztocze Środkowe:

- Park Siwa Dolina k. Tomaszowa Lubelskiego;
- Park nordicwalking gminy Zamość;
- Park nordicwalking Jacnia;
- Park nordicwalking Józefów;
- Park nordicwalking Zwierzyniec;
- Park nordicwalking Krasnobród.

Lasy Janowskie i Puszcza Solska:

- Szlak nordicwalking gminy Jarocin;
- Tęczowy szlak w Wólce Biskiej.

Kolejnym elementem turystyki kwalifikowanej, której znaczenie w ostatnich latach wzrasta jest turystyka konna. Bogactwo natury, zróżnicowanie terenowe oraz zasobność lasów Roztocza stwarzają idealne warunki do podziwiania krainy w siodle. W ostatnim czasie dużym powodzeniem cieszy się nauka jazdy konnej, przejażdżki bryczką, kuligi czy wczasy w siodle. W sezonie letnim działają obozy jeździeckie w ośrodkach wypoczynkowych zlokalizowanych w Lasach Janowskich, Krasnobrodzie, Zwierzyńcu, Dąbrowie Tomaszowskiej oraz Obszy. Unikalną formę turystyki konnej propaguje Konna Roztoczańska Straż Ochrony Przyrody we Florianie, gdzie można podziwiać hodowlę zachowawczą konika polskiego³⁸.

Uprawianiu turystyki konnej sprzyjają atrakcyjne szlaki konne:

- Ułański Szlak Konny - 34 km;
- Roztoczański szlak konny - 25 km;
- Szlak Stępa - 41, 8 km;
- Szlak Cwał - 42,6 km.

Nad propagowaniem i rozwojem jeździectwa oprócz samorządów i organizacji turystycznych pracują gospodarstwa agroturystyczne oraz przede wszystkim stajnie i stadniny koni.

Tabela 8 Wykaz stadnin konnych na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Nazwa	Lokalizacja	Gmina
Stadnina Koni Małopolskich "Tarka" - Elżbiety i Ryszarda Szpatuśko	Wólka Wieprzecka	Zamość
"Stadnina pod Lasem"	Dąbrowa Tomaszowska	Tomaszów Lubelski
Stadnina "Rogowe Kopce"	Rabinówka	Tomaszów Lubelski
Stadnina koni "Zagroda Roztocze"	Obsza	Obsza
Stajnia "Rozalia"	Wólka Wieprzecka	Zamość
Ośrodek Hippiczny - Rekreacyjny "Bretania"	Nowa Wieś	Krasnobród
Roztoczański Park Narodowy - przejażdżki bryczkami	Zwierzyniec	Zwierzyniec
Stadnina Turzyna	Górniki	Józefów

³⁸ <http://roztocze.org/pl>

Domkiletniskowe "Na Wzgórzu" Stowarzyszenie Miłośników Koni Ośrodek jeździecki "Karino" (stajnia, hipoterapia, noclegi) Ostoja koni biłgorajskich w Parku Krajobrazowym Lasy Janowskie	Hutki	Krasnobród
	Wola Mała	Biłgoraj
	Janów Lubelski	Janów Lubelski
	Szklarnia	Janów Lubelski

Źródło: opracowanie własne

Ważną rolę w kreowaniu turystyki na obszarze Aktywnego Roztocza odgrywają też spływy kajakowe. Obcowanie z przyrodą z poziomu kajaka pozwala poznać przyrodę i aktywnie spędzić czas. Najpopularniejsze spływy organizowane są na rzekach Tanew i Wieprz, jednak kajakarzy można spotkać również na rzekach Łada, Por i Bukowa. Infrastrukturę turystyczną zapewniają liczni organizatorzy spływów kajakowych, którzy oprócz organizacji spływów zapewniają odpowiedni sprzęt i logistykę.

Tabela 9 Organizatorzy spływów kajakowych na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Nazwa	Lokalizacja	Gmina	Rzeka - spływy
Przystań nad Wieprzem	Hutki	Krasnobród	Wieprz
Tom-net Spływy kajakowe po Tanwi	Tomaszów Lubelski	Tomaszów Lubelski	Tanew
SZUM-FAN spływy kajakowe na Tanwi	Susiec	Susiec	Tanew
PHU "Relaks" Mariusz Szymanski	Zwierzyniec	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
PHU "PAGAJ" Jakub Czachora	Zwierzyniec	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
"Blask Tanwi" na Roztoczu - spływy kajakowe	Szostaki	Łukowa	Tanew
Kajaki - Kazimierz Fila	Hutki	Krasnobród	Wieprz
Joanna i Mirosław Rudy	Obrocz	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
Gospodarstwo Agroturystyczne U Zbysia	Bondyż	Adamów	Wieprz
Domki letniskowe "Na Wzgórzu" - kajaki	Hutki	Krasnobród	Wieprz
Kajaki w OW Sosnowa Polana	Kaczórki	Krasnobród	Wieprz
P.P.H Kresy - Mariusz Parnicki	Łukowa	Łukowa	Tanew
Gospodarstwo Agroturystyczne „Ranczo” Stanisław Wietrzyk	Obrocz	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
PHU Explorer	Siedliska	Józefów	Tanew
Przystań Agnieszka i Mariusz Pryk	Bondyż	Adamów	Wieprz
Firma FAN	Kaczórki	Krasnobród	Wieprz
Słoneczna dolina – spływy kajakowe – Juszcak Andrzej	Obrocz	Zwierzyniec	Wieprz
Cichy domek Izabela Olejko	Bagno	Zwierzyniec	Wieprz
Firma usługowa CANOE – Dettlaff Marek	Zwierzyniec	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
PHU RAJAN – Strumidło Jan	Obrocz	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
ESKULAPA – Gołębiowska Elżbieta	Zwierzyniec	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
MARCO-CANOE – Grał Irena	Zwierzyniec	Zwierzyniec	Wieprz, Tanew
Bagienne Bractwo Obserwatorów Terenowych	Janów Lubelski	Janów Lubelski	Bukowa

Źródło: opracowanie własne

OF Roztoczańsko - Puszczański bogaty jest w różnorodność szlaków turystycznych, które komunikują najważniejsze miejscowości Roztocza oraz doprowadzają do najciekawszych i najbardziej atrakcyjnych miejsc Roztocza. Z racji rozległości obszaru dominują trasy rowerowe, które pozwalają na przemierzanie względnie dużych odległości, jednocześnie nie rezygnując z aktywności fizycznej. Mimo to budowa nowoczesnych tras rowerowych wymaga rozbudowy infrastruktury drogowej. Mniejszą ingerencję w krajobraz zapewniają szlaki piesze, które umożliwiają rozwój modnego dziś nordicwalkingu oraz biegania. Należy podkreślić, że sieć szlaków turystycznych obszaru Aktywnego Roztocza jest zbyt rozbudowana i chaotyczna. Przebieg wielu szlaków pokrywa się wzajemnie, stąd wymagana byłaby analiza oraz połączenie szlaków w dłuższe trasy z podziałem na odcinki regionalne. Szlaki podlegają ciągłym zmianom i korektom wynikającym z pertraktacji pomiędzy PTTK i prywatnymi właścicielami terenów, niepopularności tras czy zatarcia tras w terenie. W sytuacji projektowania nowych tras wymagane byłoby przeanalizowanie szlaków skasowanych³⁹ w celu ewentualnej ich reaktywacji.

Ważniejsze szlaki, które uległy zatarciu lub zostały skasowane:

- Szlak rowerowy "sztolnie na wzgórzu Hołda" w okolicy Krasnobrodu;
- Szlak rowerowy "na Figarnię" w okolicy Krasnobrodu;
- Szlak rowerowy "pętla Jakubowicka" w okolicy Krasnobrodu;
- Ścieżka dydaktyczna w rejonie Potoczka k. Adamowa;
- Ścieżka dydaktyczna w rejonie Bondyrza;
- Główny szlak Roztocza Zwierzyniec - Susiec;
- Szlak Horyniec - Krągły Goraj;
- Szlak południowy Susiec - Horyniec⁴⁰.

Na obszarze Roztoczańsko - Puszczańskim w okresie zimowym amatorzy sportów zimowych mogą realizować swoje pasje na 6 obiektach. Infrastruktura sportowa w tym zakresie została przedstawiona w poniższej tabeli i mapie.

Tabela 10 Wykaz stoków narciarskich

Miejscowość	Stok narciarski	Wyciąg
Jacnia	2 trasy	2 wyciągi orczykowe
Krasnobród	3 trasy	wyciąg orczykowy
Chrzanów k. Frampola	5 tras	4 wyciągi orczykowe + ośła łączka
Batorz	3 trasy	2 wyciągi orczykowe + ośła łączka
Sulów k. Kraśnika	2 trasy	ośła łączka
Bobliwo k. Izbicy	2 trasy	orczyk + ośła łączka
Szopowe k. Józefowa	4 trasy	3 wyciągi liniowe + ośła łączka

Źródło: opracowanie własne

³⁹http://roztocze24.info/Turysta/Szlaki/Roztocze_szlaki_skasowane

⁴⁰ <http://roztocze24.info>

Ryc. 15 Infrastruktura zimowa na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne

Stolicą narciarstwa biegowego województwa lubelskiego oraz siedzibą Lubelskiego Okręgowego Związku Narciarskiego jest Tomaszów Lubelski. Na Siwej Dolinie wyznaczone zostały trasy do uprawiania narciarstwa biegowego zimą oraz kolarstwa górskiego i biegów terenowych latem. Początkiem tych tras jest stadion sportowy i oświetlony tor nartorolkowy (z możliwością jazdy na wrotkach) znajdujący się na terenach leżącego nieopodal Ośrodka Sportu i Rekreacji. Wyznaczono 6 tras o długościach od 1 do 5 km. Trasa o długości 1 200 metrów jest w pełni oświetlona do godz. 22.00 i w ten sposób dostępna dla wszystkich chętnych po zachodzie słońca⁴¹.

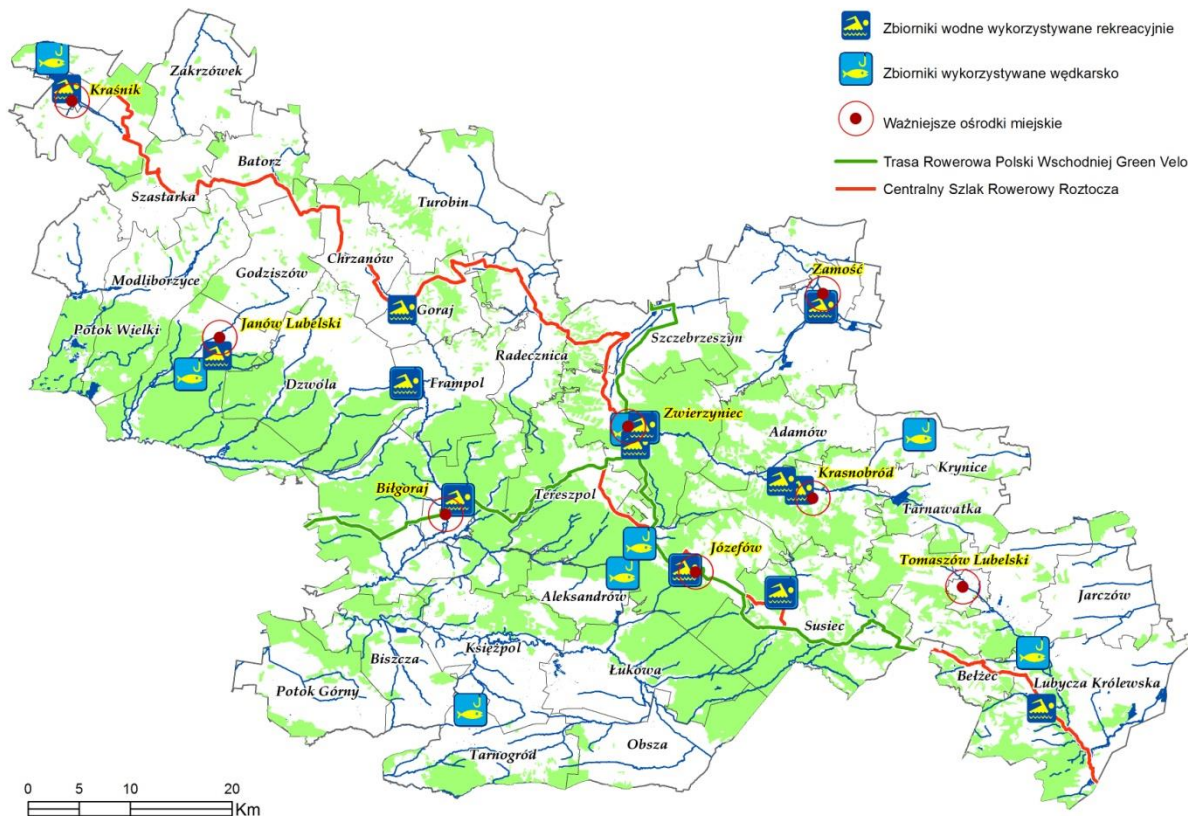
Turystyka aktywna połączona z relaksem realizuje się w formie odpoczynku nad kąpieliskami. Malowniczo położone zbiorniki wodne z zagospodarowanymi plażami przyciągają turystów nie tylko lokalnych⁴², ale również spoza regionu. Najpopularniejszym roztoczańskim kąpieliskiem jest zalew w Krasnobrodzie, który słynie z dobrze rozbudowanej infrastruktury rekreacyjnej. Istotne z punktu widzenia rozwoju turystyki

⁴¹ <http://www.lozn.org.pl>

⁴²Turysta: wg *Ustawy o usługach turystycznych Dz.U. 1997 Nr 133 poz. 884*– osoba, która podróżuje do innej miejscowości poza swoim stałym miejscem pobytu na okres nieprzekraczający 12 miesięcy, dla której celem podróży nie jest podjęcie stałej pracy w odwiedzanej miejscowości i która korzysta z noclegu przynajmniej przez jedną noc; wg Światowej Organizacji Turystyki przy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNWTO) - aktywność osób podróżujących do i przebywających w miejscach poza ich miejscem zamieszkania nie dłużej niż przez jeden rok bez przerwy w celach wypoczynkowych, zawodowych i innych niezwiązanych z aktywnością wynagradzaną w odwiedzanym miejscu.

zbiorniki wykorzystywane rekreacyjnie to: Staw Echo w Zwierzyńcu, zalew w Janowie Lubelskim, zbiornik w Nieliszu oraz zbiornik w Józefowie. W sumie na obszarze OF Roztoczańsko-Puszczańskim znajduje się 14 wykorzystywanych rekreacyjnie zbiorników wodnych⁴³.

Ryc. 16 Turystyka wodna na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwerendy internetowej

Tabela 11 Zbiorniki wodne wykorzystywane rekreacyjnie

Lp.	Obiekt	Powiat	Gmina	Miejscowość	Pow. w ha	Kategoria
1.	Zalew Bojary w Biłgoraju	biłgorajski	Biłgoraj	Biłgoraj	7,8	III
2.	Zalew w Goraju	biłgorajski	Goraj	Goraj	9,18	III
3.	Zalew Cacanin w Frampolu	biłgorajski	Frampol	Frampol Cacanin	4,2	III
4.	Zalew w Janowie Lubelskim	janowski	Janów Lubelski	Janów Lubelski	38,5	II
5.	Zalew w Józefowie	biłgorajski	Józefów	Józefów	2,36	III
6.	Zalew w Majdanie Sopockim	tomaszowski	Susiec	Majdan Sopocki	19,0	II
7.	Zalew Hutki	zamojski	Krasnobród	Hutki	3,0	III
8.	Zalew w Krasnobrodzie	zamojski	Krasnobród	Krasnobród	9,4	III
9.	Zbiornik Nielisz	zamojski	Nielisz	Nielisz	834,0	I
10.	Zalew Topornica	zamojski	Zamość	Topornica	-	III

⁴³Program gospodarki wodnej województwa lubelskiego. Część II – Program działań. Część III – Strategia realizacji, Fundacja „Centrum Ekspertyz Wodnych”, Lublin 2005

11.	Zalew w Zamościu	Zamość	Zamość	Zamość	18,2	II
12.	Stawy "Echo"	zamojski	Zwierzyniec	Zwierzyniec	45,7	II
13.	Zalew "Rudka"	zamojski	Zwierzyniec	Zwierzyniec	6,6	III
14.	Zalew w Lubyczy Królewskiej	tomaszowski	Lubycza Królewska	Lubycza Królewska	0,3	III
15.	Zalew Kraśnicki	kraśnicki	Kraśnik	Kraśnik	42,66	III

Źródło: opracowanie własne

Do turystyki wodnej należy zaliczyć również wędkarstwo, które na obszarze Aktywnego Roztocza cieszy się dużą popularnością wynikającą ze stosunkowo dużej ilości akwenów i rzek. Czyste pstrągowe rzeki Roztocza zakwalifikowane zostały do wód górskich.

Akwenami publicznymi dostępnymi dla wędkujących opiekuje się Polski Związek Wędkarski z siedzibą okręgu w Zamościu. Związek organizuje różnego rodzaju zawody i imprezy wędkarskie przyciągające licznych amatorów wędkarstwa.

Tabela 12 Wykaz zbiorników wodnych wykorzystywanych wędkarsko

Lp.	ZBIORNIKI W OBWODACH RYBACKICH	POW. (ha)	MIEJSCOWOŚĆ GMINA	KOŁO PZW - OPIEKUN
1.	Nielisz (za dopłatą)	834,00	Nielisz Nielisz	Koło PZW Sum Nielisz, Roztocze, Kolejarz
2.	Krynice	39,70	Krynice Krynice	Koło PZW Krynice, Padwa
3.	Majdan Sopocki	19,20	Majdan Sop. Susiec	Koło PZW Majdan Sopocki
4.	Józefów	7,00	Józefów Józefów	Koło PZW Józefów
5.	Rudka	6,70	Rudka Zwierzyniec	Koło PZW Zwierzyniec
6.	Leliszka	5,10	Leliszka Jarczów	Koło PZW Jarczów
7.	Sigły	5,70	Sigły Aleksandrów	Koło PZW Józefów
8.	Górecko Kościelne	0,60	Górecko Kościelne Józefów	Koło PZW Józefów
9.	Śluza Kanał Ulgi	1,10	Hrubieszów Hrubieszów	Koło PZW Hrubieszów LHS
10.	Bojary	7,80	Biłgoraj Biłgoraj	Koło PZW Biłgoraj M Czarna Łada
11.	Jacnia	6	Jacnia Adamów	Koło PZW Jacynka
ZBIORNIKI POZA OBWODAMI RYBACKIMI				
1.	Chomiczyzna	0,99	Wronowice Werbkowiec	Koło PZW Werbkowice
2.	Dobużek	1,20	Dobużek Łaszczów	Koło PZW Łaszczów
3.	Kadłubiska	2,15	Kadłubiska Dołhobyczów	Koło PZW Dołhobyczów
4.	Stara Wieś	1,00	Stara Wieś Mircze	Koło PZW Mircze
5.	Mircze	1,13	Mircze Mircze	Koło PZW Mircze
6.	Podlodów	5,00	Podlodów	Koło PZW Ulhówek

7.	Staw Kaški	1,20	Łaszczów Izbica Izbica	Koło PZW Izbica
8.	Staw Kościelny	3,70	Zwierzyniec Zwierzyniec	Koło PZW Zwierzyniec
9.	Młynki	5,20	Młynki Bełzec	Koło PZW Bełzec
10.	Zamość	18,20	Zamość Zamość	Koło PZW Delfin Zamość N. Osada
11.	Dąbrowa	1,72	Tyszowce Tyszowce	Koło PZW Tyszowce
12.	Dulnik	0,60	Skierbieszów Skierbieszów	Koło PZW Skierbieszów
13.	Woźuczyn	4,29	Woźuczyn Woźuczyn	Koło PZW Woźuczyn
14.	Tarnogród	4,10	Tarnogród Tarnogród	Koło PZW Tarnogród
15.	Rogóżno	18,63	Rogóżno Tomaszów	Koło PZW Tomaszów
16.	Frampol	5,50	Frampol Frampol	Koło PZW Frampol
ŁOWISKA SPECJALNE (za dodatkową opłatą)				
1.	Wereszyn	2,21	Wereszyn Mircze	Koło PZW Mircze
2.	Żółkiewka	15,1	Żółkiewka Żółkiewka	Koło PZW Żółkiewka

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://www.pzw.org.pl/56/cms/2468/wykaz_wod

Amatorzy wędkowania mają do dyspozycji również łowiska komercyjne, na których nie obowiązują obostrzenia dotyczące łowisk publicznych:

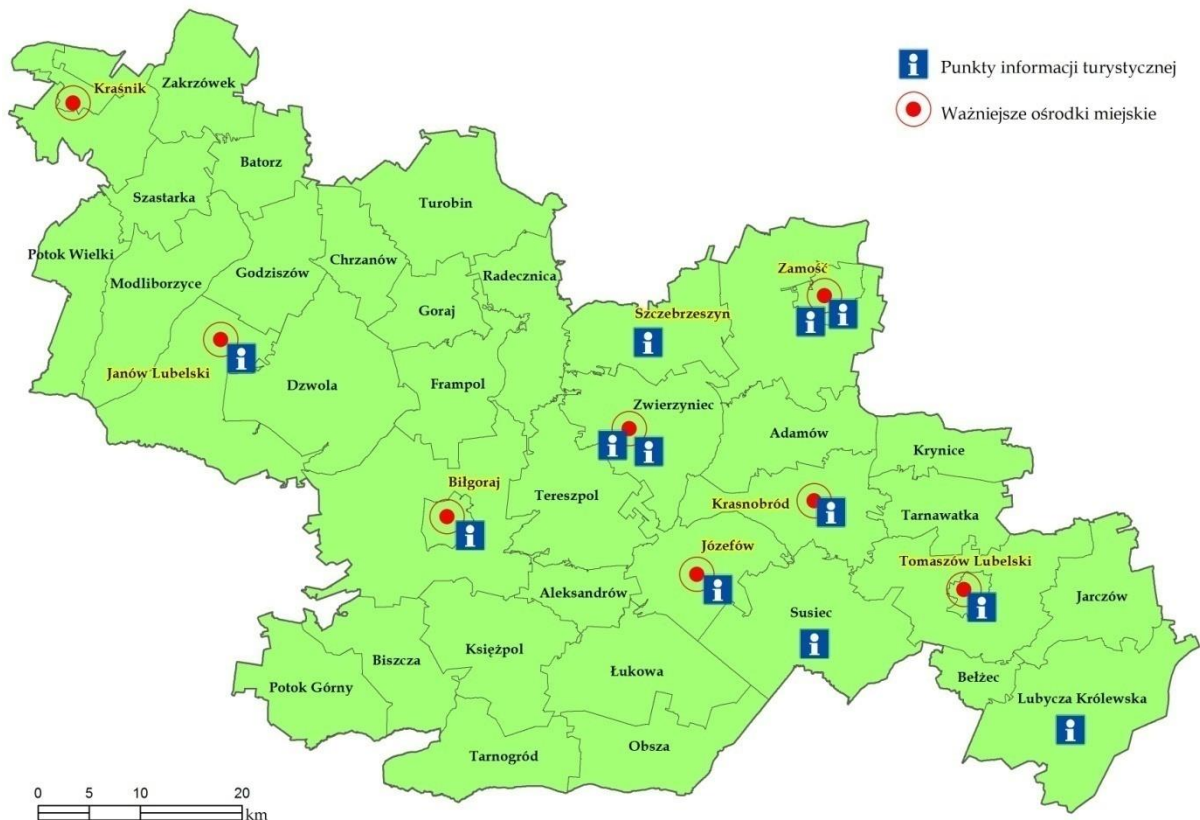
- Stawy hodowlane Zatyle koło Bełzca;
- Ruda Różaniecka – gospodarstwo rybackie;
- Podlesina;
- Łowisko Specjalne w Hutkach k. Krasnobrodu;
- Staw Sigła koło Aleksandrowa.

System obsługi ruchu turystycznego wchodzący w skład bazy turystycznej tworzą punkty informacji turystycznej (PIT). Na terenie obszaru „Aktywne Roztocze” funkcjonuje tylko 12 punktów informacji turystycznej. Funkcję informacyjną o charakterze regionalnym pełni Punkt Informacji Turystycznej Lokalnej Organizacji Turystycznej Roztocze mający swą siedzibę w Tomaszowie Lubelskim na ul. Kościelnej 9 oraz Ośrodek Edukacyjno-Muzealny Roztoczańskiego Parku Narodowego na ul. Plażowej 3 w Zwierzyńcu. Pozostałe punkty informacji turystycznej mają zasięg lokalny wraz z siedzibami w:

- Biłgoraju - Powiatowy Ośrodek Informacji Turystycznej, ul. Kościuszki 41/43;
- Zamościu - Zamojskie Centrum Informacji Turystycznej i Historycznej, Rynek Wielki 13 (ratusz); Punkt IT w Lunecie, ul. Łukasińskiego 2 e;
- Suścu- Punkt IT w Suścu;
- Zwierzyńcu - Informacja Turystyczna przy Centrum Kultury i Bibliotece Publicznej w Zwierzyńcu, ul. Słowackiego 2; Punkt Informacji Turystycznej przy Roztoczańskim Parku Narodowym, ul. Plażowa 3;
- Józefowie - Punkt IT w Józefowie, Pawilon Geoturystyczny, ul. Kościuszki 37A;

- Krasnobrodzie- Punkt IT w Krasnobrodzie, ul Tomaszowska 25;
- Lubyczy Królewskiej- Informacja Turystyczna przy Gminnej Bibliotece Publicznej, ul. Jana III Sobieskiego 6;
- Szczepieszynie - Informacja Turystyczna przy Miejskim Domu Kultury, ul. Sądowa 3;
- Janowie Lubelskim - Punkt Informacji Turystycznej, budynek recepcji Parku Rekreacji ZOOM NATURY ul. Świerdzowa.

Ryc. 17 Punkty informacji turystycznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwerendy internetowej

Rozmieszczenie Informacji turystycznej na obszarze funkcjonalnym Roztoczańsko - Puszczańskim jest nierównomierne, dominują punkty we wschodniej części opisywanego obszaru, natomiast część zachodnia i południowa pozbawiona jest tego rodzaju instytucji. Dodatkowym minusem jest niewielka ilość PIT-ów względem obszaru Aktywnego Roztocza – 4 592 173 km² (1 PIT/ 382 681 km²).

W zakresie propagowania walorów turystycznych, promocji regionu i obsługi turystów nie tylko w zakresie informacji, znaczącą rolę wspomagającą spełniają organizacje i stowarzyszenia turystyczne. Mocną stroną tych instytucji jest:

- znajomość lokalnych zasobów,
- istniejące struktury organizacyjne,
- entuzjazm i zaangażowanie liderów i członków.

Jedną z pierwszych organizacji promujących turystykę na Roztoczu jest Lokalna Organizacja Turystyczna „Zamość i Roztocze”, która została powołana do życia 10 grudnia 2003 roku.

Obecnie LOT „Zamość i Roztocze” zrzesza podmioty, którymi są samorządy lokalne, organizacje, stowarzyszenia turystyczne i podmioty komercyjne branży turystycznej. Do podstawowych celów stowarzyszenia należy m.in. kreowanie wizerunku Zamościa i Roztocza jako regionów atrakcyjnych turystycznie, integrowanie środowisk samorządowych, gospodarczych oraz osób i instytucji w celu poprawy atrakcyjności turystycznej⁴⁴.

Największym stowarzyszeniem jest Lokalna Organizacja Turystyczna „Roztocze”. LOT „Roztocze” skupia samorządy, przedsiębiorców, organizacje pozarządowe i osoby fizyczne. Stowarzyszenie powstało 26 września 2007 roku w Tomaszowie Lubelskim z inicjatywy Zarządu Powiatu Tomaszowskiego i samorządów lokalnych. Celem działalności jest w głównej mierze szeroko pojęta promocja regionu turystycznego obejmującego Roztocze i tereny przyległe⁴⁵. Stowarzyszenie opracowało **markę Roztocze - Witalność z natury** (której jest właścicielem), opartą na strategii marketingowej, zmierzającą do zwiększenia rozpoznawalności regionu jako miejsca sprzyjającego turystyce aktywnej.

Część gmin zrzeszonych w ramach inicjatywy Aktywne Roztocze należy do sześciu Lokalnych Grup Działania:

- **LGD „Nasze Roztocze”** Gminy: Zamość, Szczepleszyn, Zwierzyniec, Adamów, Krasnobród, Józefów⁴⁶;
- **LGD „Leśny Krąg”**: Janów Lubelski, Modliborzyce, Potok Wielki, Dzwola, Godziszów, Chrzanów, Batorz, Szastarka⁴⁷;
- **LGD „Ziemia Biłgorajska”**: Turobin, Goraj, Frampol, Radecznicza, Biłgoraj, Tereszpól, Aleksandrów, Księżpól, Biszcza, Potok Górny, Łukowa, Tarnogród, Obsza⁴⁸;
- **LGD „Roztocze Tomaszowskie”**: Bełżec, Krynice, Lubycza Królewska, Susiec, Tarnawatka, Tomaszów Lubelski, miasto Tomaszów Lubelski;
- **Rybacka Lokalna Grupa Działania „Roztocze”**: Adamów, Bełżec, Cieszanów, Krasnobród, Laszki, Lubaczów, Lubycza Królewska, Medyka, Narol, Radymno, Stubno, Tomaszów Lubelski, Wiązownica;
- **LGD Lokalna Grupa Rybacka „Puszczy Sandomierskiej”**: Potok Wielki, Modliborzyce, Janów Lubelski (na terenie woj. lubelskiego)⁴⁹.

Partnerstwo w ramach LGD zapewnia płaszczyzna do współpracy pomiędzy trzema kluczowymi dla funkcjonowania tego obszaru sektorami: publicznym (samorządy, szkoły, agendy rządowe i inne instytucje publiczne), społecznym (głównie organizacje pozarządowe) oraz gospodarczym (firmy prywatne, przedsiębiorcy, rolnicy i ich organizacje). Efektem kooperacji pomiędzy podmiotami, jest aktywizacja społeczności lokalnych, a w oparciu o lokalne zasoby przyrodnicze i kulturowe stowarzyszenia te

⁴⁴Statut Lokalnej Organizacji Turystycznej "Zamość i Roztocze", Rozdział I, Postanowienia ogólne.

⁴⁵ Statut Stowarzyszenia Lokalna Organizacja Turystyczna "Roztocze", Rozdział II, Cele, zadania i zakres działania Stowarzyszenia.

⁴⁶<http://www.lgdnaszeroztocze.pl>

⁴⁷<http://www.lesnykrag.pl>

⁴⁸<http://www.ziemiabilgorajska.pl>

⁴⁹ <http://www.lgr-puszczysandomierskiej.pl>

zachęcają lokalną społeczność do różnorodnych inicjatyw społecznych. Lokalne Grupy Działania poprzez swoją szeroką działalność mają wiodący wkład w rozwój turystyki na obszarach objętych swoim działaniem.

Działalność promocyjną połączoną z ochroną gospodarczych interesów członków prowadzą również:

- Krasnobrodzkie Stowarzyszenie Turystyczne;
- Stowarzyszenie Kwaterodawców Miasta i Gminy Zwierzyniec;
- Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne w Suścu.

Słabymi stronami działalności stowarzyszeń są:

- niewystarczający poziom współpracy pomiędzy organizacjami i samorządem,
- słaba koordynacja działań promocyjnych,
- indywidualizm w działalności stowarzyszeń,
- jednokierunkowość działań operacyjnych.

Szansą na poprawę sytuacji w zakresie promocji regionu jest budowa zintegrowanego systemu informacji turystycznej z systemem rezerwacji. W 2013 roku trzy czwarte gospodarstw domowych wyposażonych było w komputer, a 72% posiadało dostęp do internetu⁵⁰. Fakt powszechności dostępu do informacji przekazywanej drogą elektroniczną uwydatnia potrzebę promocji regionu tym właśnie sposobem. Obecnie istnieje kilka portali informacyjno-promocyjnych działających niezależnie - dublujących informacje. Należą do nich:

- <http://www.roztozewita.pl>;
- <http://roztocze.org>;
- <http://www.roztocze.com>;
- <http://www.wrotaroztocza.pl>;
- <http://www.roztocze.info>.

Budowa systemu rezerwacji pozwoliłaby na monitorowanie obłożenia turystami oraz zapewniłaby mniejszym podmiotom dostęp do nowoczesnej infrastruktury promocyjnej. W celu pozyskania turysty wymagana jest akcja promocyjna mająca na celu zatrzymanie turystów lokalnych na Roztoczu.

Obecnie znaczna liczba turystów z Lubelszczyzny wybiera za miejsce wypoczynku Bieszczady, jedynie przejeżdżając przez obszar Roztocza. Wymagany jest większy rozwój turystyki kwalifikowanej w oparciu o wewnętrzny potencjał obszaru Roztocza wraz z działaniami promocyjnymi turystyki wiejskiej z jednoczesną promocją jakości.

4.4.2. Urządzenia paraturystyczne

Jednym z najstarszych rodzajów turystyki, a jednocześnie najszybciej się rozwijających w ostatnich latach jest turystyka kulturowa⁵¹. Turystyka wiele zawdzięcza kulturze, jednak

⁵⁰Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2013 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, październik 2013 r.

⁵¹ Świadczy o tym dokument *Tourism 2020 - Vision*, opracowany przez UN WTO (Światową Organizację Turystyki).

zachodzi tu reakcja symbiozy. Zainteresowanie turystów sprzyja ochronie dóbr kultury. W celu zwiększenia dochodów z turystyki, należy inwestować w ochronę zabytków i rozwój instytucji kultury - tylko odrestaurowane obiekty staną się „magnesem” przyciągającym turystów. Przy znaczącym natężeniu ruchu turystycznego nawet drobne wydatki turystów, np. na bilety wstępu mogą zapewnić znaczne dochody instytucjom kultury. Warto podkreślić, że niektóre instytucje kultury istnieją tylko dla turystów i dzięki turystom. W przypadku wielu muzeów czy festiwali to właśnie turyści są dominującą grupą odbiorców.

Na obszarze OF Roztoczańsko - Puszczańskim istnieje 14 instytucji muzealnych zarówno publicznych jak i prywatnych.

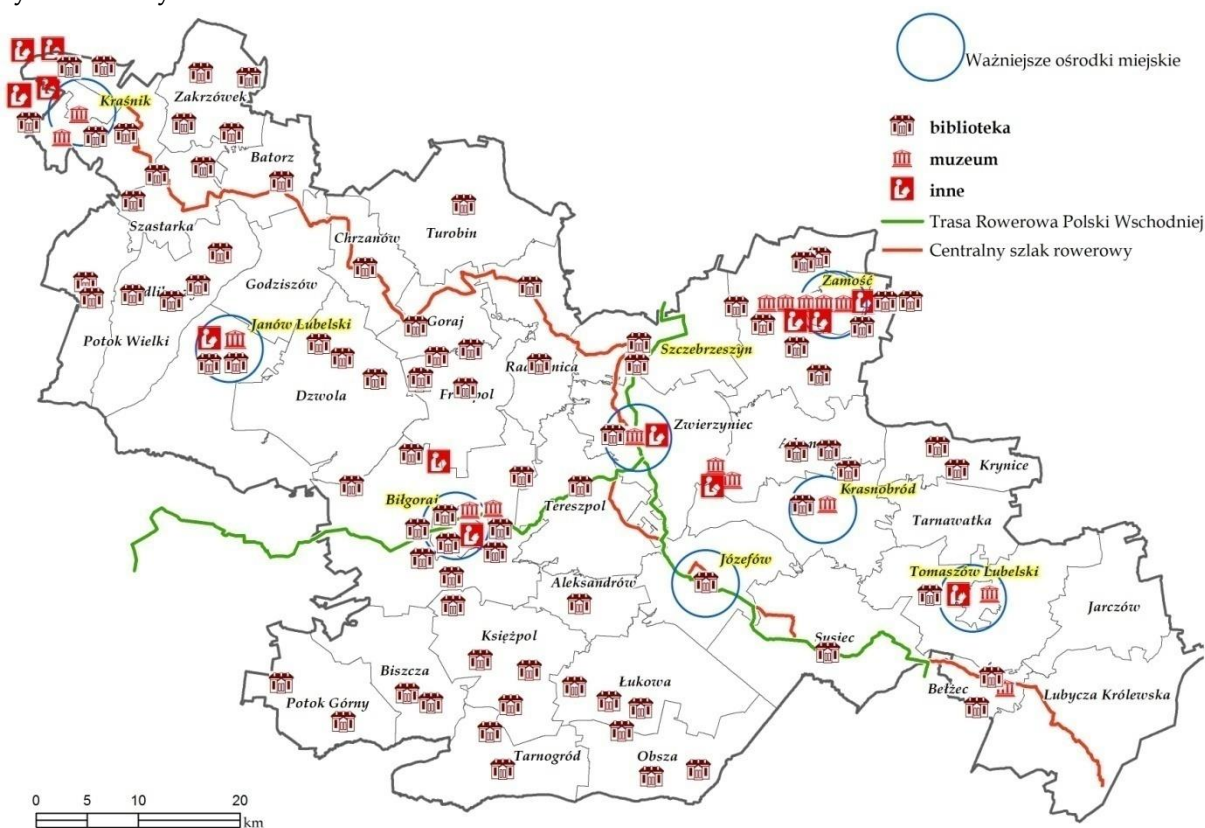
Tabela 13 Wykaz instytucji muzealnych na OF Roztoczańsko-Puszczańskim

Miejscowość	Instytucje muzealne
Zamość	Muzeum Zamojskie Muzeum Barwy i Oręża Arsenal Muzeum Sakralne Kolegiaty Zamojskiej
Biłgoraj	Zagroda Sitarska (skansen) Muzeum Ziemi Biłgorajskiej
Zwierzyniec	Ośrodek Edukacyjno-Muzealny Roztoczańskiego Parku Narodowego
Tomaszów Lubelski	Muzeum Regionalne im. J. Petera
Siedliska Tomaszowskie	Muzeum skamieniałych drzew
Krasnobród	Muzeum Wsi Krasnobrodzkiej i Geologicznej
Janów Lubelski	Muzeum Regionalne
	Muzeum Fotografii (prywatne)
	Muzeum Parafialne w Sanktuarium Matki Boskiej Łaskawej Różańcowej
	Wystawa Leśna w Ośrodku Edukacji Ekologicznej Nadleśnictwa
	Ekspozycja taboru Leśnej Kolejki Wąskotorowej przy Nadleśnictwie Laboratoria wiedzy w Parku Rekreacji ZOOM NATURY
Guciów	Zagroda Wiejska
Bondyż	Muzeum Historyczne Światowego Związku Żołnierzy AK
Zwierzyniec	Izba Muzealna przy Centrum Kultury i Bibliotece Publicznej w Zwierzyńcu
Batorz	Izba Muzealna
Bełzec	Miejsce Pamięci w Bełczu

Źródło: opracowanie własne

Na terenie gmin partnerskich Aktywnego Roztocza znajduje się 85 bibliotek i ich filii.

Ryc. 18 Obiekty kulturalne na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwerendy internetowej

Atrakcyjność turystyczną obszaru w znaczący sposób podnosi bogata baza paraturystyczna. Pojęcie „atrakcji turystycznej” jest bardzo szerokie i obejmuje w ogólnym znaczeniu miejsca i obiekty o szczególnych walorach „skłaniających turystę do opuszczenia domu”⁵². Rolę swoistych magnesów przyciągających turystów spełniają liczne obiekty i wydarzenia na trwale wpisane w krajobraz kulturowy opisywanego obszaru. Niewątpliwie największym skarbem kulturowym Roztocza jest Zamość - określany perłą renesansu - miasto symbol i „Mekka” turystów nie tylko z Polski, ale Europy i Świata. Kolejnym magnesem jest Roztoczański Park Narodowy - instytucja, która nie tylko chroni cenne lasy Roztocza Środkowego, ale również spełnia rolę edukacyjną, promocyjną oraz kreującą turystykę na obszarze swego oddziaływania. Produktem projektowanym przez RPN jest Geopark Kamienny Las na Roztoczu⁵³ - projekt mający podkreślić bogatą georóżnorodność regionu. Obejmuje on najciekawszą pod względem przyrodniczym część Roztocza. Niewątpliwie ważnym produktem turystycznym jest Park Rekreacyjny Zoom Natury w Janowie Lubelskim. Pierwsze w Polsce interaktywne centrum nauki oraz rekreacji dedykowane środowisku naturalnemu i ekologii przyciąga rzesze turystów.

⁵² Z. Kruczek, *Metody oceny atrakcji turystycznych. Przegląd metod i wybranych badań*, Materiały z konferencji "Teoria i praktyka w turystyce", „Zeszyty Naukowe WSG w Bydgoszczy” - seria "Turystyka i rekreacja" nr 2, Bydgoszcz 2005

⁵³http://www.kamiennyilas.lubycza.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&menu=15&dzialy=15&akcja=artyku1&artykul=1

Niezwykle cenną inicjatywą w zakresie rozwoju produktu turystycznego jest idea podjęta przez Fundację Biłgoraj XXI mająca na celu powiązanie przyszłego rozwoju Biłgoraja z ogromnym potencjałem przyrodniczym regionu. *"Głównym celem fundacji jest tworzenie optymalnych warunków do budowy, w dolinie rzeki Białej Łady, „MIASTA NA SZLAKU KULTUR KRESOWYCH”, które będzie pełnić funkcję zaplecza kulturalnego, sportowo-rekreacyjnego i hotelowo-gastronomicznego oraz przyszłego centrum logistyczno-informacyjnego dla wielu nowych, niezależnych przedsięwzięć gospodarczych w regionie, związanych z rozwojem przemysłu turystyczno-rekreacyjnego"*⁵⁴.

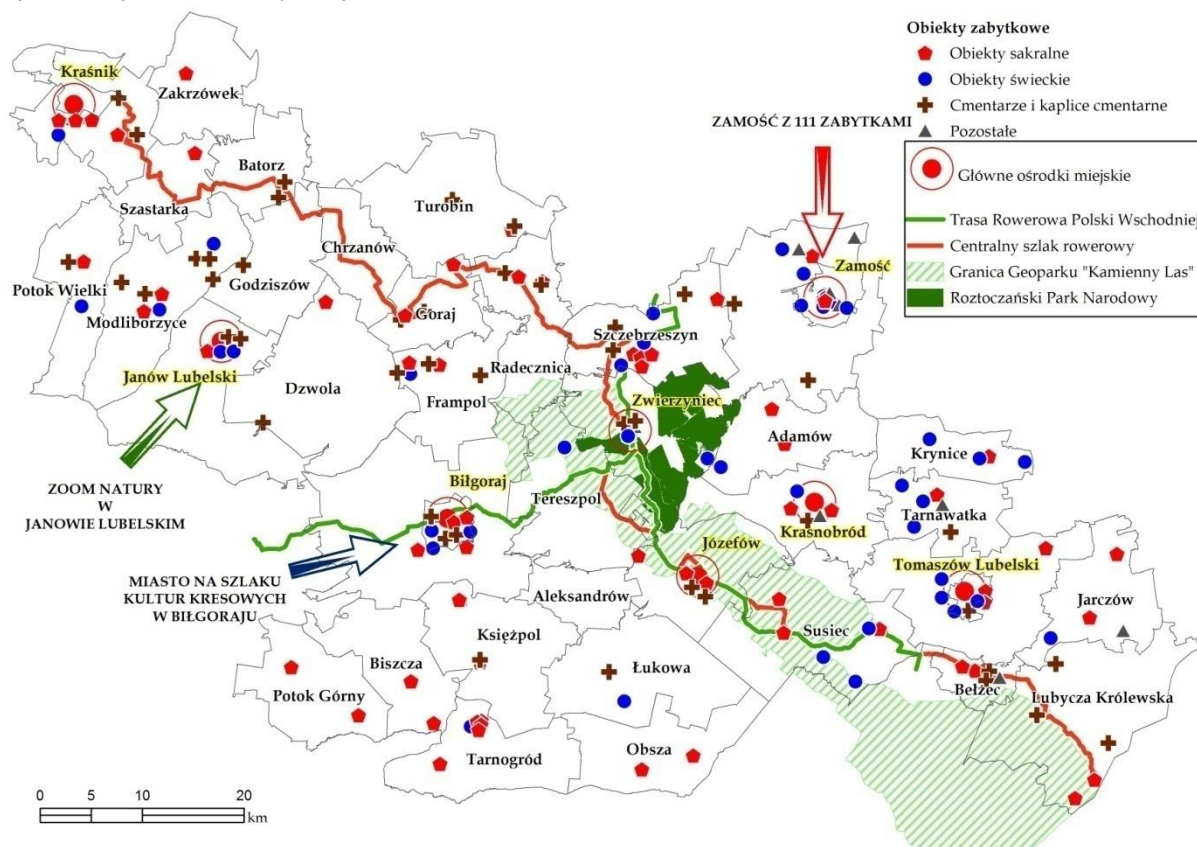
Dziedzictwo kulturowe jest traktowane jako jedna z podstawowych atrakcji turystycznych OF Roztoczańsko - Puszczańskiego. Dziedzictwo może w pewnym sensie stanowić synonim waloru krajoznawczego, a w jego skład wchodzi zarówno obiekty, miejsca - tak kulturowe, jak i przyrodnicze, ale również niematerialne formy kultury - tradycja, folklor, sztuka, literatura⁵⁵. Ze względu na motyw podjęcia podróży turystycznej wyróżnia się trzy podstawowe grupy walorów turystycznych: wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne. OF Roztoczańsko - Puszczański oprócz opisywanych w poprzednim rozdziale walorów z grupy wypoczynkowej i specjalistycznej posiada niezwykle bogate walory krajoznawcze ze względu na stanowiące je obiekty materialne. To właśnie ta grupa walorów niejednokrotnie stanowi główny cel turystyczny nie tylko na opracowywanym obszarze⁵⁶.

⁵⁴ Cyt. za <http://www.bilgoraj21.pl/fundacja/ogolne>

⁵⁵ I. Potocka, *Walory turystyczne*, w:red. Z. Młynarczyk, A. Zajadacz, *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, t. 3, Poznań 2009, s. 10.

⁵⁶Na zlecenie prezydenta Gdańska firma Eurotest przeprowadziła ankietę badającą opinię turystów przyjeżdżających do Gdańska w sezonie letnim 2007. Dwie trzecie ankietowanych stwierdziło, że zabytki są ich głównym celem podróży. A na drugim miejscu (42% ankietowanych) znalazły się imprezy i wydarzenia historyczne także głównie związane z zabytkami.

Ryc. 19 Zabytki z ewidencji zabytków na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Ewidencji Zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Wysokie wskazanie na obszar dóbr kultury i zabytków w zakresie celu podróży zgodnie z prowadzoną ankietą turystów świadczy o istotnym znaczeniu zabytków w rozwoju turystyki. Na Obszarze Funkcjonalnym Roztoczańsko - Puszczańskim znajduje się 276 zabytków wpisanych do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków⁵⁷. Najwięcej bo aż 111 zlokalizowanych jest na terenie miasta Zamość. Zamojskie Stare Miasto, nazwane „Perłą Renesansu”, w 1992 roku w Santa Fe zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, co potwierdziło jego przynależność do elitarnego grona najcenniejszych centrów staromiejskich świata, a 15 lat później w rankingu „Rzeczpospolitej” zostało uznane za jeden z „7 cudów Polski”. Zamość jest niepodważalną perłą regionu przyciągającą turystów nie tylko z Polski, ale co ważne z zagranicy.

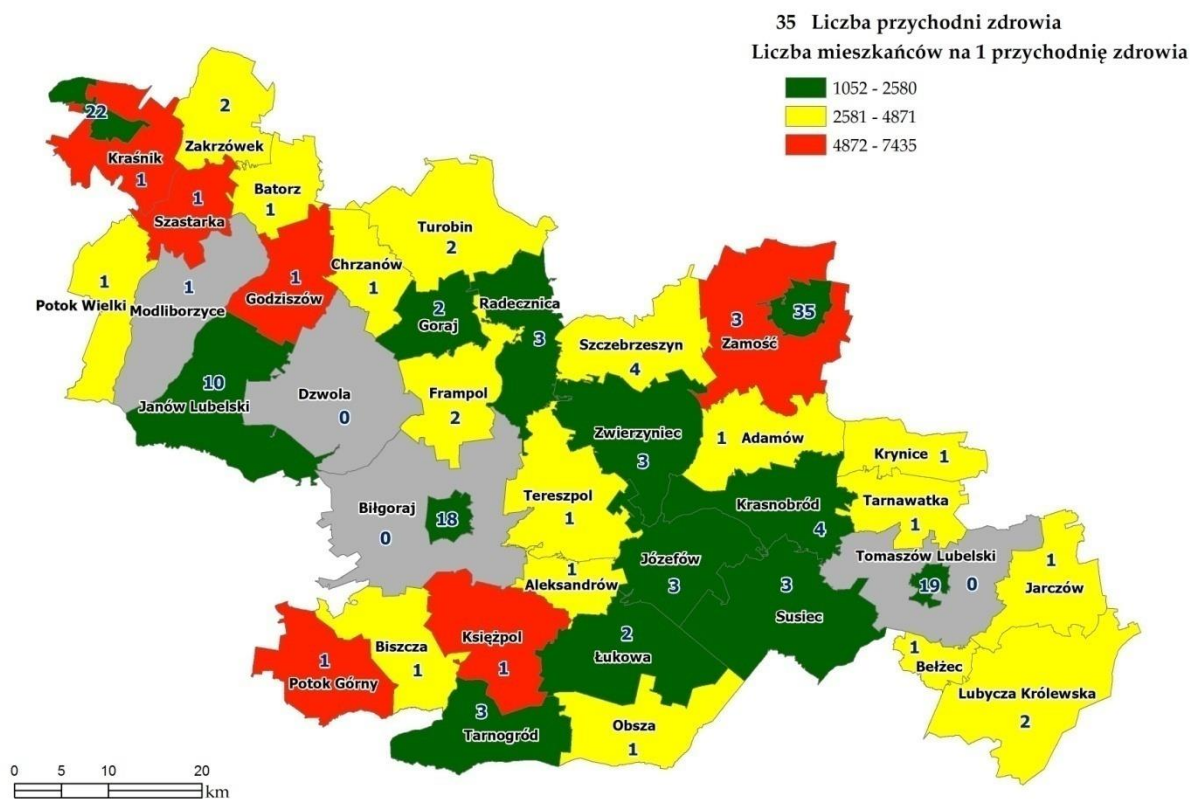
Opieka medyczna

Na Obszarze Funkcjonalnym Roztoczańsko - Puszczańskim według danych GUS, w 2013 roku funkcjonowało łącznie 160 przychodni. Wskaźnik prezentujący dostępność mieszkańców do usług medycznych (liczba przychodni na 10 tys. mieszkańców), w 2013r. (GUS) na tym terenie wypadł niezadowalająco w porównaniu do wartości ww. wskaźnika dla województwa lubelskiego, dla opisywanego obszaru wyniósł 3 natomiast dla województwa lubelskiego wyniósł 5. Na terenie poszczególnych gmin był on zróżnicowany,

⁵⁷Obwieszczenie nr 1/2015 Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie z dnia 15 stycznia 2015 r. w sprawie wykazu zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego.

najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w mieście Tomaszów Lubelski - 10 przychodni na 10 tys. mieszkańców. Na opisywanym terenie wg danych GUS w 2013 roku znajdowało się 159 aptek. Na jedną ogólnodostępną aptekę przypada ok. 2,5 tys. mieszkańców tego obszaru.

Ryc. 20 Liczba mieszkańców przypadająca na jedną przychodnię zdrowia w 2013 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

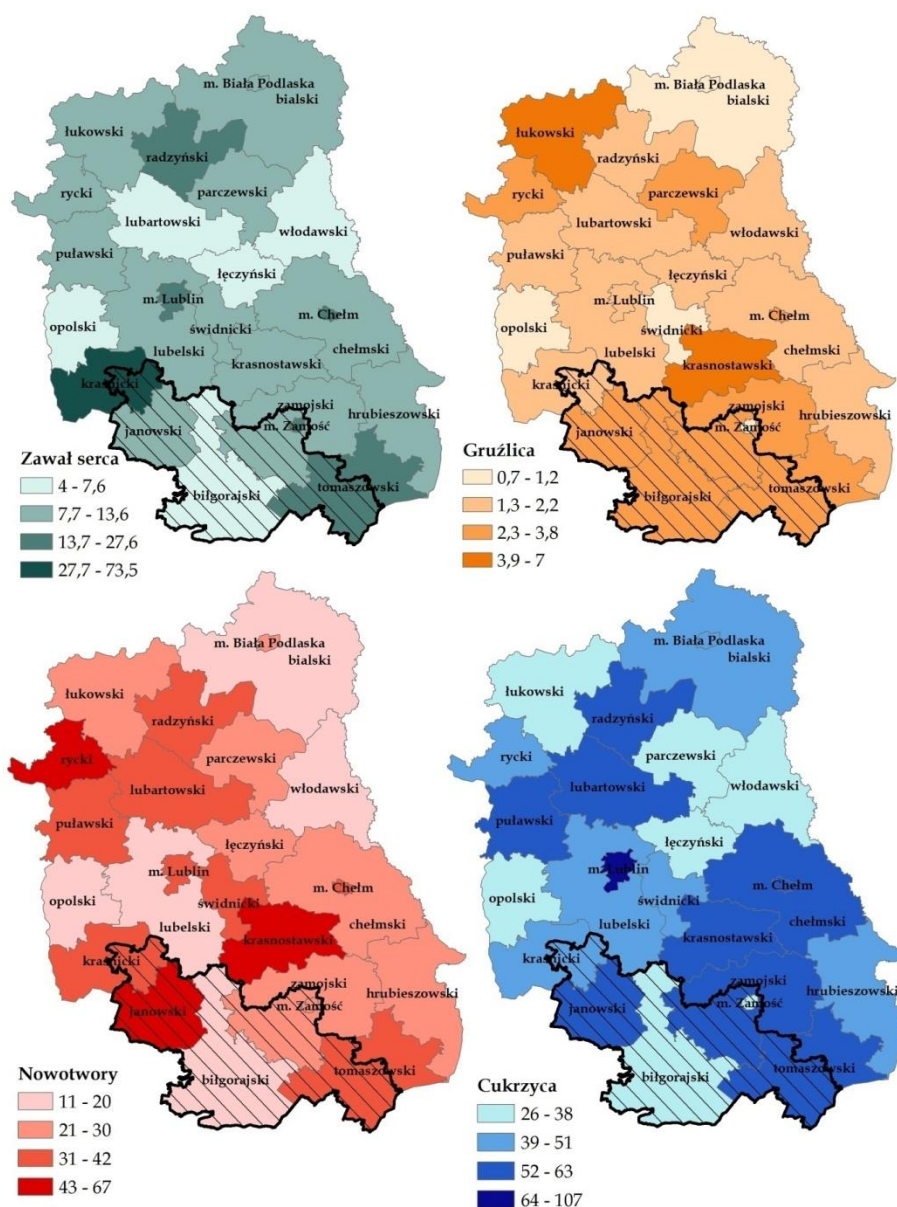
Według danych GUS w 2013r. na OF Roztoczańsko - Puszczański udzielono w sumie 1 682 143 porad lekarskich w zakresie podstawowej opieki zdrowotnej, o 83 283 porad więcej w porównaniu do 2007 r. Najwięcej porad udzielono na terenie miasta Zamość (441 284), a najmniej w gminie Chrzanów (6 334). Liczba udzielonych porad, w porównaniu do roku poprzedniego – 2012 – uległa zwiększeniu o ok. 2,5% (42 053).

Trendy demograficzne zauważalne na obszarze funkcjonalnym i potwierdzające tendencje krajowe w zakresie starzenia się społeczeństwa wskazują na zwiększenie się zapotrzebowania na dostęp do profilaktyki i opieki zdrowotnej. Kolejnym ważnym aspektem determinującym ten wzrost są choroby cywilizacyjne, do których należą m.in. nadciśnienie, cukrzyca, otyłość czy choroba wieńcowa. Schorzenia te są efektem życia w ciągłym stresie, napięciu nerwowym, małej aktywności ruchowej, a także nieprawidłowe odżywianie.

Analizując dane *Informatora Statystycznego Ochrony Zdrowia Województwa Lubelskiego za rok 2011* wskaźniki zachorowalności na wybrane choroby cywilizacyjne wypadają całkiem korzystnie na tym obszarze na tle całego województwa. Analizowany obszar znajduje się na terenie pięciu powiatów ziemskich i jednym grodzkim - miasto Zamość. Gminy powiatu

biłgorajskiego wypadają najkorzystniej w przypadku wskaźnika zachorowalności prezentującego zachorowalność na cukrzycę, nowotwory, zawał serca, natomiast miasto Zamość wypada korzystniej w przypadku zachorowalności na gruźlicę. Obszar w całości wykazuje równe wartości wskaźnika prezentującego zachorowalność na gruźlicę (liczba zachorowań na 10 tys. mieszkańców). Niepokojący jest wskaźnik zachorowalności na nowotwory na obszarze powiatu janowskiego, który jest najwyższy w całym województwie lubelskim.

Ryc. 21 Wskaźnik zachorowalności na wybrane choroby cywilizacyjne w województwie lubelskim w 2011r. na 10 tys. mieszkańców

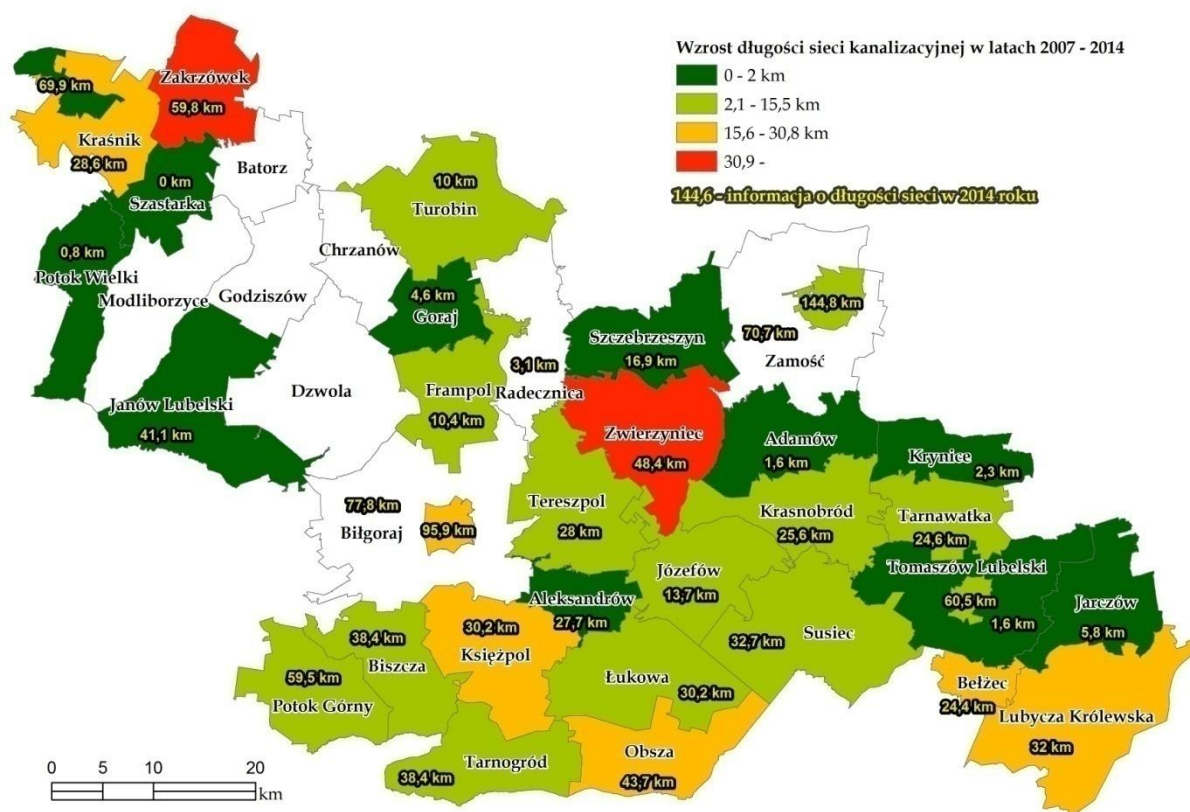
Źródło: opracowanie własne na podstawie Informatora Statystycznego Ochrony Zdrowia Województwa Lubelskiego za rok 2011

Infrastruktura techniczna

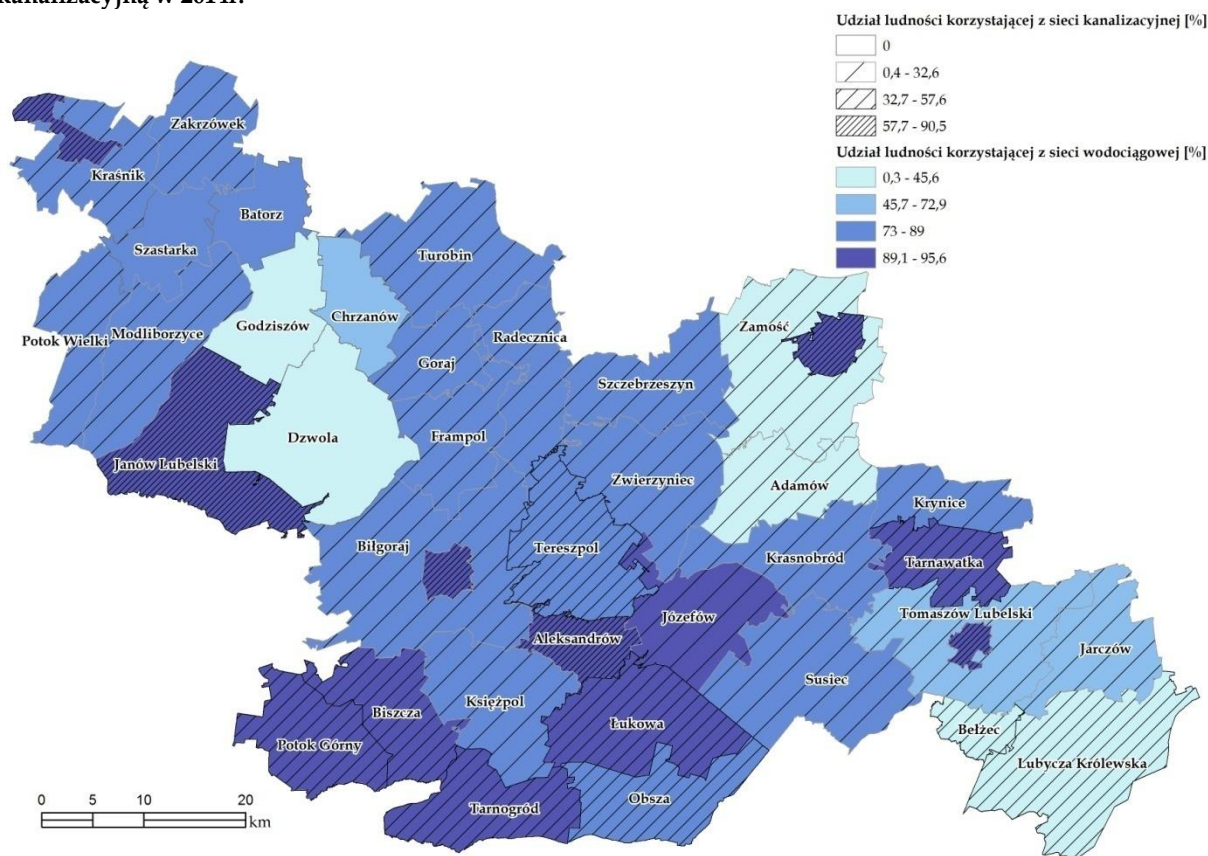
W procesie rozwoju obszarów turystycznych, infrastruktura stanowi podstawę wszelkiej działalności gospodarczej, warunkuje jej zakres, strukturę i przestrzenne rozmieszczenie. Poziom rozwoju infrastruktury może decydować o atrakcyjności bądź nieatrakcyjności danego regionu, a więc stanowić o szansach lub barierach jego dalszego rozwoju.

Analizując wybrane elementy infrastruktury technicznej stwierdzono, iż nie we wszystkich gminach jest równomierny dostęp do infrastruktury technicznej. Najwięcej osób wg stanu na koniec 2013 r. korzystało z **sieci wodociągowej** na terenie miast: Biłgoraj - 95,7%, Kraśnik - 94,9% i Zamość - 94,6% oraz gmin Potok Górny - 93,3% i Łukowa - 93,2%. Najgorzej statystyka ta wypada dla gminy Bełżec gdzie tylko 0,3% ogółu mieszkańców ma dostęp do wodociągów. Średnia dla OF Roztoczańsko - Puszczańskiego wynosi 82% i jest niemalże identyczna z średnią dla województwa która wynosi 81,9%.

Ryc. 22. Wzrost długości sieci kanalizacyjnej w latach 2007 - 2014 w gminach na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Ryc. 23. Stopień wyposażenia gmin partnerskich „Aktywnego Roztocza” w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną w 2014r.

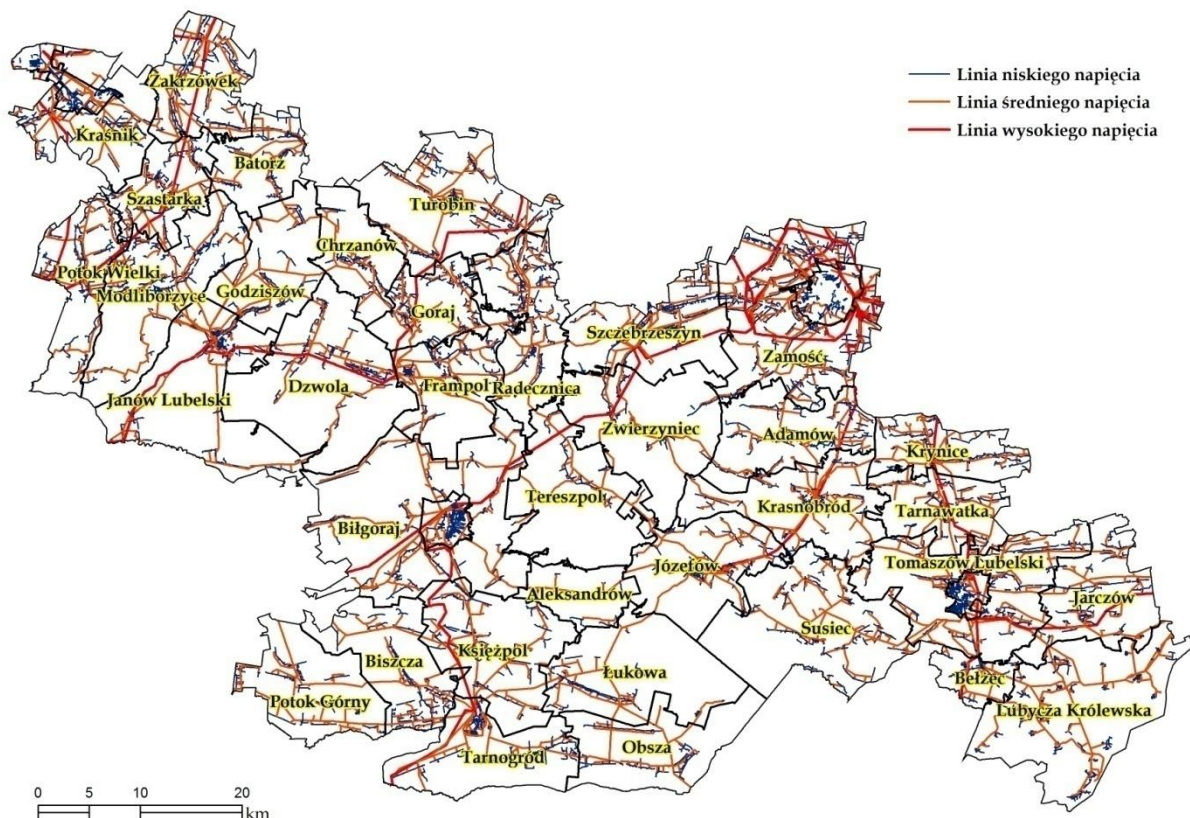

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL, GUS

Sytuacja obszaru w zakresie **infrastruktury gazowej** przedstawia się niekorzystnie. Blisko 60% mieszkańców opisywanego obszaru nie ma dostępu do stałego przyłącza gazowego. Na obszarze 11 gmin nie ma praktycznie infrastruktury gazowej, a dotyczy to głównie gmin obszaru powiatu biłgorajskiego. Najlepiej sytuacja w tym zakresie przedstawia się na terenie miast: Kraśnik - 95,4% ogółu mieszkańców posiada dostęp do gazu ziemnego oraz w Zamościu - 92,7% i Tomaszowie Lubelskim - 92,3%.

Dystrybucją **energii elektrycznej** na terenie obszaru gmin Aktywnego Roztocza zajmuje się PGE Dystrybucja S.A. Oddział Zamość i Oddział Rzeszów. Sieć niskiego napięcia (NN) w przeważającej części prowadzona jest siecią napowietrzną. W wyniku przeprowadzonych modernizacji w ostatnich latach zmniejszeniu uległa awaryjność na urządzeniach SN i NN, niemniej w dalszym ciągu należy dążyć do poprawy wskaźników awaryjności na liniach NN.

Ryc. 24 Napowietrzne linie energetyczne na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

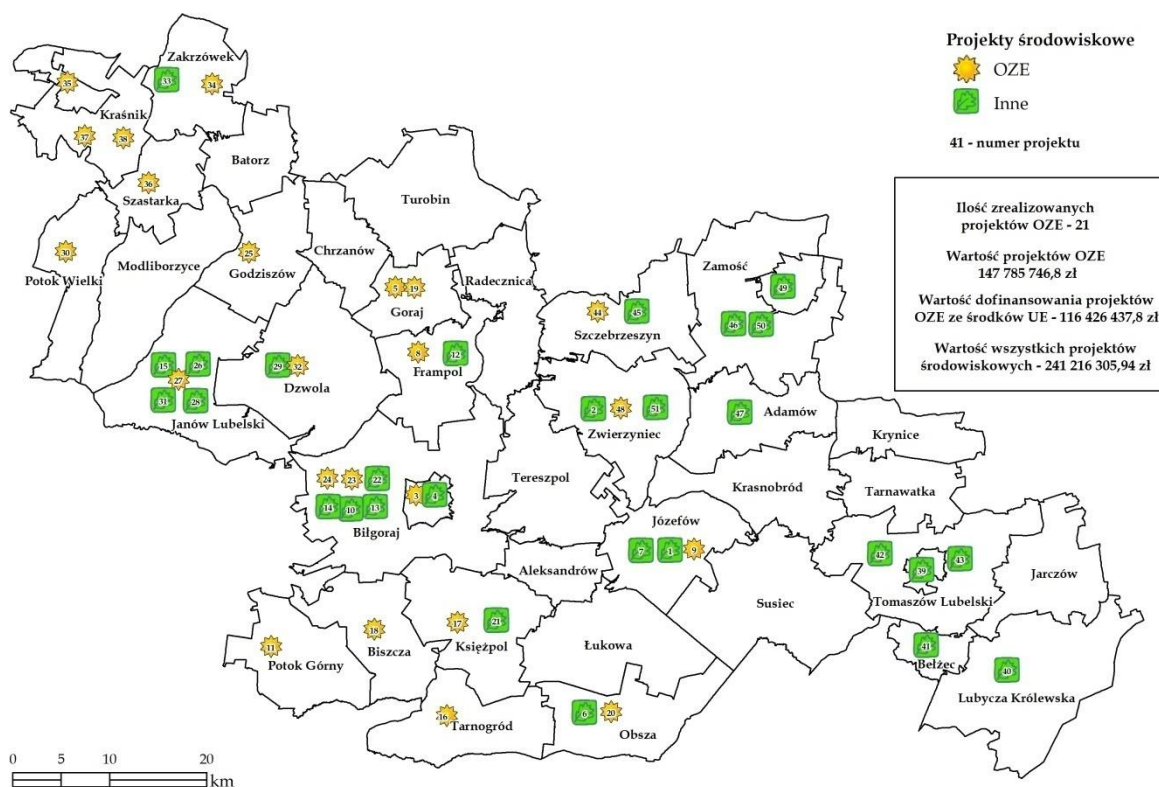
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z CODGiK

W aspekcie budowania konkurencyjności turystycznej, rozwoju obszaru oraz poprawy jakości środowiska - istotne są **działania związane z niskoemisyjnością, efektywnością energetyczną oraz poprawą infrastruktury sanitarnej**. Na OF Roztoczańsko - Puszczańskim zrealizowano w ostatnich latach szereg projektów związanych z działaniami skierowanymi na ochronę środowiska. W zakresie poprawy niskoemisyjności i efektywności energetycznej zrealizowano 23 projekty na łączną kwotę ponad 147 mln zł. W głównej mierze były to przedsięwzięcia związane z zakupem i montażem kolektorów słonecznych⁵⁸. OF Roztoczańsko - Puszczański sprzyja rozwojowi zastosowań czerpiących energię z słońca, gdyż jest położony na obszarze wysokiego nasłonecznienia w porównaniu z innymi terenami Polski⁵⁹. Pozostałe projekty związane z ochroną środowiska wyniosły ponad 93 mln zł i związane były również m.in. z budową kanalizacji sanitarnej czy z rozwojem systemu gospodarki odpadami.

⁵⁸ Szczegółowy wykaz projektów w Aneksie.

⁵⁹<http://renovi.pl/naslonecznienie-w-polsce>

Ryc. 25 Rozmieszczenie przestrzenne projektów środowiskowych na OF Roztoczańsko - Puszczańskim

Źródło: opracowanie własne

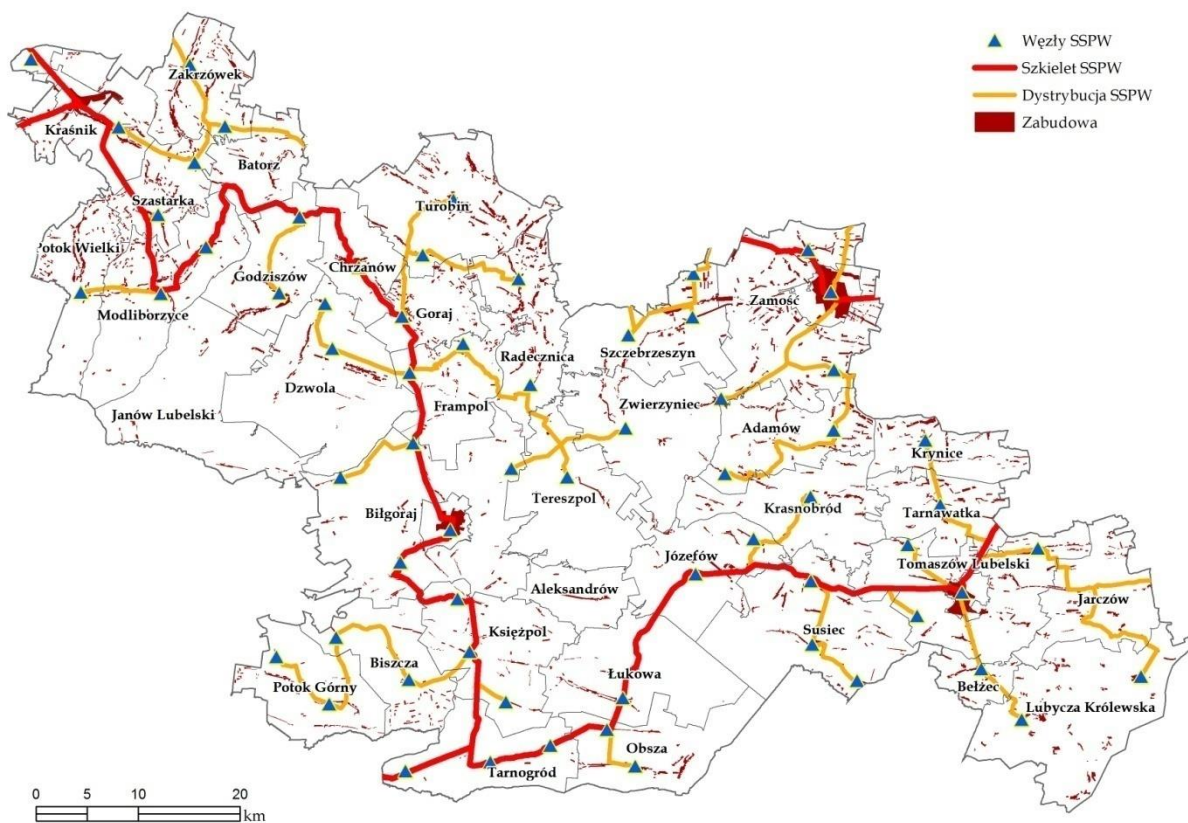
Szczególne znaczenie dla rozwoju obszaru ma **cyfryzacja** rozumiana, jako powszechny dostęp do szerokopasmowego Internetu zgodnie z założeniami strategii „Europa 2020” (a zwłaszcza inicjatywy Europejska Agenda Cyfrowa), w tym wolny dostęp do Internetu w przestrzeni publicznej. Danych dotyczących dostępu do Internetu na terenie obszaru „Aktywne Rztocze” dostarcza analiza studium wykonalności dla projektu pt. „Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej - województwo lubelskie” oraz „Raport pokrycia Polski infrastrukturą telekomunikacyjną w 2013r.”⁶⁰. Na obszarze województwa lubelskiego 189 gmin jest w zasięgu sieci, a jej długość wynosi 2 908 km z 312 węzłami dystrybucyjnymi⁶¹. Analizowany obszar jest stosunkowo dobrze pokryty siecią szerokopasmowego Internetu⁶². OF Roztoczańsko - Puszczański zajmuje 18% powierzchni województwa i posiada 65 węzłów dystrybucyjnych co stanowi 20% wszystkich węzłów.

⁶⁰ Urząd Komunikacji Elektronicznej

⁶¹<http://szerokopasmowe.lubelskie.pl/o-projeckcie>

⁶²<http://szerokopasmowe.lubelskie.pl/wp-content/uploads/2014/04/Mapka-przebiegu-sieci.pdf>

Ryc. 26 Sieć szkieletowa i dystrybucyjna wojewódzka Sieci Szerokopasmowej Polski Wschodniej z węzłami

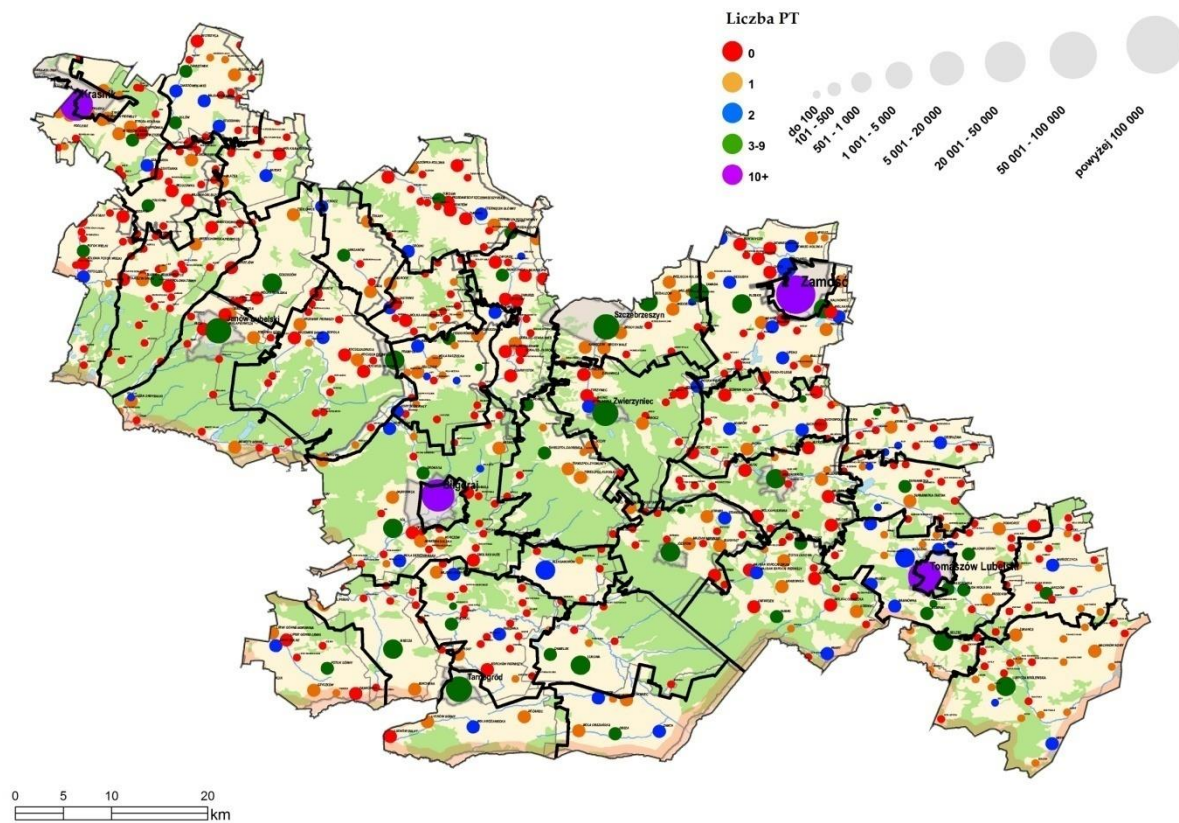

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Studium Wykonalności projektu Sieć Szerokopasmowa Polski Wschodniej

Zmniejszenia wymaga liczba podmiotów położonych w mniejszych miejscowościach, które nie zadeklarowały posiadania węzłów dostępowych⁶³. Liczba tych punktów dominuje w północno-zachodniej części opracowywanego obszaru. Brak poprawy sytuacji w tym zakresie będzie sprzyjał wykluczeniu cyfrowemu społeczeństwa.

⁶³https://www.uke.gov.pl/files/?id_plik=17195

Ryc. 27 Rozmieszczenie podmiotów zadeklarowanych posiadanie węzłów dostępnych

Źródło: https://www.uke.gov.pl/files/?id_plik=17195

5. Bilans uwarunkowań rozwojowych turystyki na terenie „Aktywnego Roztocza”

5.1. Waloryzacja przestrzeni obszaru pod kątem pełnionej funkcji turystycznej

Funkcję turystyczną obszaru warunkują trzy główne elementy:

- zagospodarowanie turystyczne,
- ruch turystyczny,
- walory turystyczne.

W pełni wykształconą funkcję turystyczną posiada obszar, który dysponuje zarówno walorami oraz zagospodarowaniem turystycznym, a także jest chętnie odwiedzany przez turystów.

Ryc. 28. Elementy potencjału turystycznego

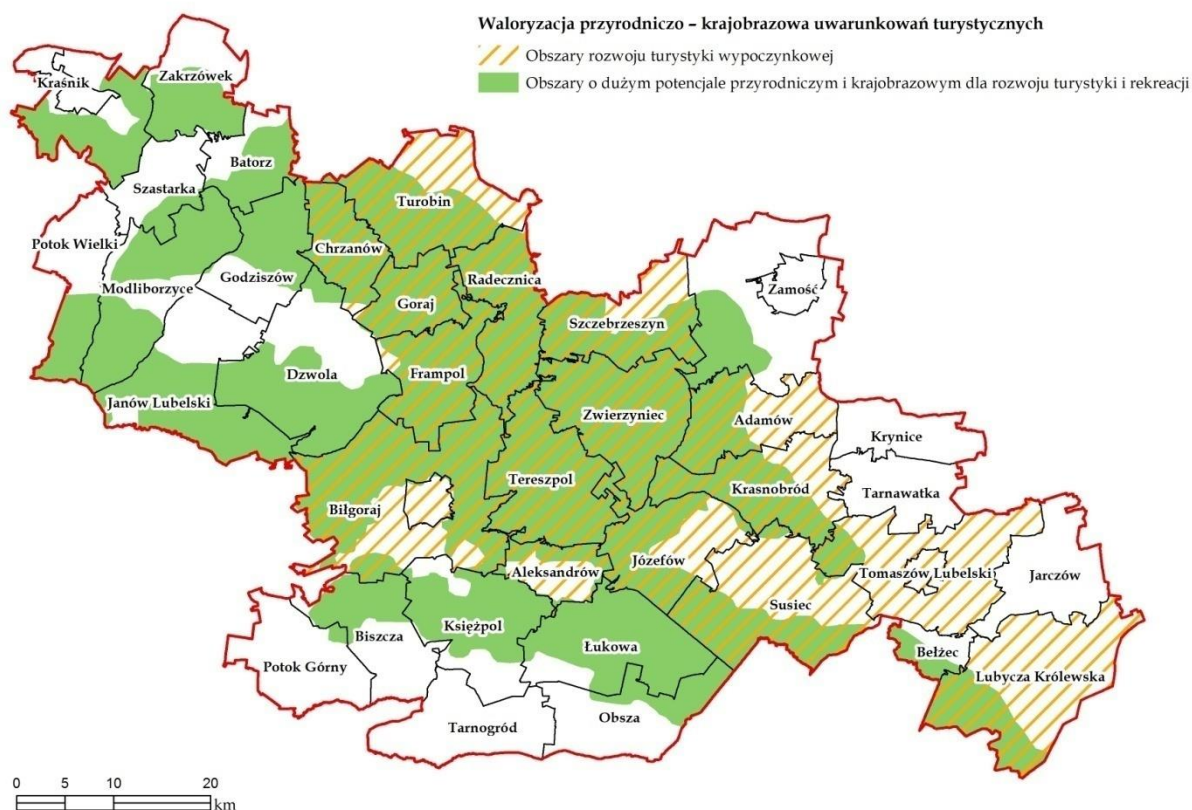
Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Potencjał turystyczny (elementy strukturalne)*, Tucki 2008

W rozdziale 3 oraz 4 dokonano analizy Obszaru Funkcjonalnego Roztoczańsko – Puszczańskiego pod kątem uwarunkowań składających się na poszczególne elementy tworzące funkcję turystyczną.

Na terenie Roztocza przeważają **obszary o bardzo wysokich walorach krajoznawczych i wypoczynkowych**, tj. o bardzo cennych walorach przyrodniczych (rezerwaty przyrody, ostoje sieci Natura 2000), krajobrazowych (parki krajobrazowe chroniące krajobrazy pojezierne i wyżynne bardzo silnie urozmaicone lub przełomowe) i uzdrowiskowych, z przewagą terenów naturalnych, w większości o statusie parku krajobrazowego, tj.: Szczebrzeszyński PK; Krasnobrodzki PK. W dalszej kolejności pod względem powierzchni dominują **obszary o wysokich walorach krajoznawczych i wypoczynkowych** z przewagą terenów półnaturalnych, o krajobrazie wyżynnym lub leśnym i istotnym udziale ostoji sieci Natura 2000, na ogół o statusie obszarów chronionego krajobrazu, to jest: Roztoczański OCK; Środkoworoztoczański PK; południową część otuliny Krasnobrodzkiego PK. Natomiast Zwierzyniec i okolice cechuje **strefa o najwyższych walorach**

krajoznawczych z wykluczeniem turystyki wypoczynkowej z uwagi, iż obejmuje najcenniejsze obszary pod względem przyrodniczym objęte całkowicie ochroną rezerwatową, których podstawową funkcją jest ochrona przyrody – Roztoczański Park Narodowy.

Ryc. 29. Waloryzacja przyrodniczo – krajobrazowa uwarunkowań turystycznych

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego 2015 r.

Strefa o wysokich walorach krajoznawczych i wypoczynkowych obejmuje obszary o cennych walorach przyrodniczych (z przewagą terenów naturalnych i półnaturalnych o statusie parków krajobrazowych, z dużym udziałem ostoje sieci Natura 2000) i krajobrazowych (krajobraz wyżynny urozmaicony, puszczański i łąkowy naturalnych rozległych dolin rzecznych) lub predestynowany do funkcji uzdrowiskowej, tj.: Gorajski Park Krajobrazowy, Biłgorajski Obszar Chronionego Krajobrazu, południowa część otuliny Krasnobrodzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Z uwagi na istniejącą ekspertyzę dotyczącą rozpoznania i przeanalizowania potencjału turystycznego obszaru regionu lubelskiego w kontekście jego atrakcyjności i możliwości rozwoju różnych form turystyki⁶⁴, autorzy niniejszego opracowania zgodnie z przyjętą metodologią wykorzystali do analiz dane wynikające z przeprowadzonej w ekspertyzie waloryzacji. Opierała się ona na wielowymiarowej analizie porównawczej obejmującej: ocenę atrakcyjności zasobów turystycznych (walory turystyczne, dostępność komunikacyjna, zagospodarowanie turystyczne) oraz odpowiedniej ich klasyfikacji.

⁶⁴A. Świeca, Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, *Potencjał turystyczny regionu lubelskiego*, Lublin, 2013

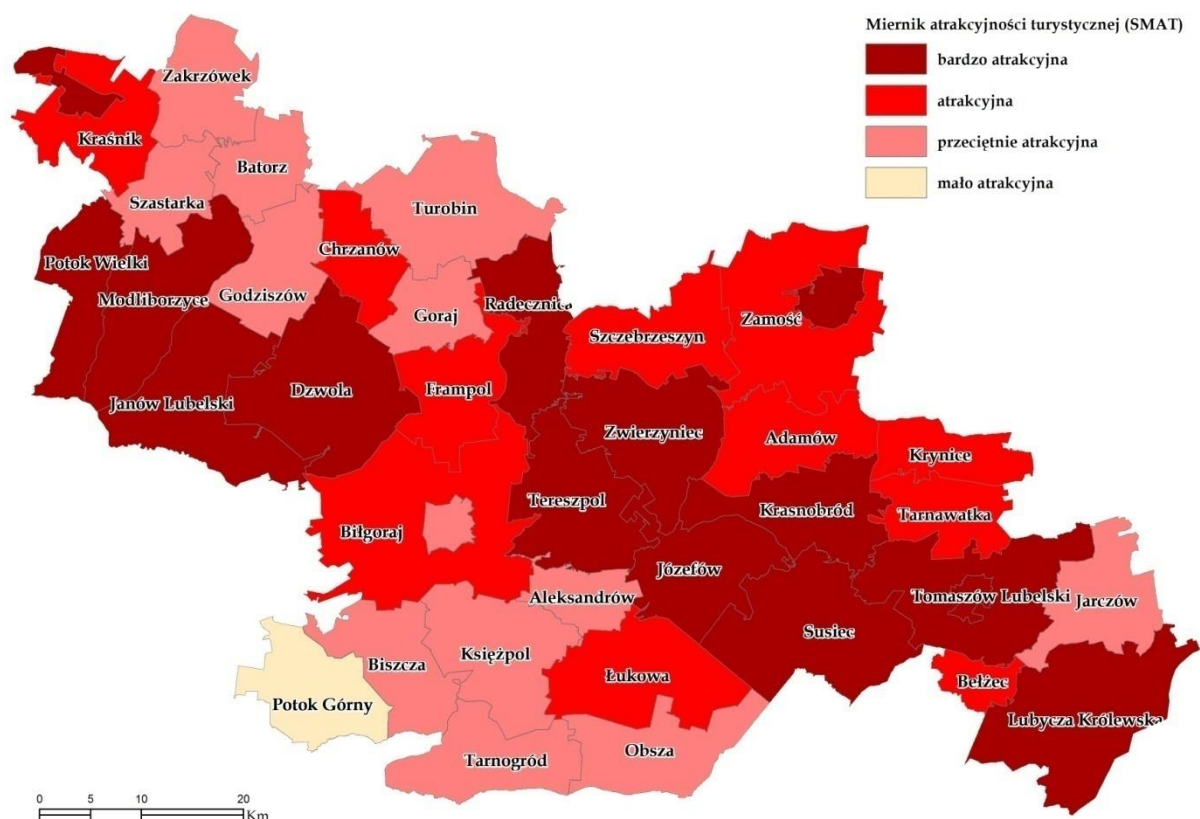
Przeprowadzona w ekspertyzie analiza walorów turystycznych obejmowała:

- ocenę 10 cech walorów turystycznych, w tym - 6 cech z grupy turystyczne walory przyrodnicze (wysokości względne; zalesienie; wody powierzchniowe; łąki i pastwiska; powierzchniowe obszary chronione; pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej) oraz 4 cechy z grupy turystyczne walory kulturowe (zabytki architektury; rezerваты archeologiczne; miejsca pielgrzymkowe; muzea i izby etnograficzne);
- ocenę zagospodarowania turystycznego - 6 cech: baza noclegowa, kąpieliska strzeżone, wyciągi narciarskie, szlaki turystyczne piesze, ścieżki dydaktyczno-przyrodnicze, stadniny i ośrodki jeździeckie;
- ocenę dostępności komunikacyjnej - 2 cechy -drogi wewnętrzne i drogi krajowe.

Zasoby turystyczne, infrastruktura turystyczna i paraturystyczna oraz dostępność komunikacyjna posłużyły autorom ekspertyzy do obliczenia syntetycznego miernika atrakcyjności turystycznej (SMAT). Ustalenie wag poszczególnym kategoriom i cechom diagnostycznym umożliwiło obliczenie końcowych mierników syntetycznych wyrażających kompleksową ocenę strukturalnego potencjału turystycznego gmin regionu lubelskiego.

Na podstawie danych wskaźnika SMAT określono atrakcyjność turystyczną poszczególnych gmin tworzących Roztoczańsko - Puszczański Obszar Funkcjonalny. Waloryzację przestrzenną atrakcyjności przedstawiono na poniższej rycinie.

Ryc. 30. Syntetyczny miernik atrakcyjności turystycznej (SMAT) gmin Roztoczańsko - Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego

Źródło: A. Świeca, Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, *Potencjał turystyczny regionu lubelskiego*, Lublin, 2013, s.22

Istotnym elementem walorów przyrodniczych, decydujących o atrakcyjności przestrzeni turystycznej, są obiekty chronione szczególną rolę odgrywają muzea. Na terenie analizowanego obszaru znajduje się jedyny w regionie Obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO - Stare Miasto w Zamościu oraz Ogród zoologiczny w Zamościu (jedyny taki obiekt w Polsce Wschodniej, po remoncie nastąpił wzrost odwiedzających ZOO i szacuje się, że rocznie odwiedza go ok. 200 tys. osób). Dodatkowym elementem wyróżniającym są warunki przyrodnicze w szczególności Roztoczański Park Narodowy. Elementy te stanowią o atrakcyjności turystycznej obszaru oraz stwarzają potencjalne warunki do rozwoju przyjazdowego ruchu turystycznego.

Otrzymane w ekspertyzie wyniki umożliwiły uszeregowanie badanych gmin według stopnia atrakcyjności turystycznej oraz ze względu na klasę atrakcyjności – pogrupowanie ich pod względem wartości turystycznej.

Tabela 14. Syntetyczny miernik atrakcyjności turystycznej (SMAT) w gminach Roztoczańsko - Puszcząńskiego Obszaru Funkcjonalnego

Gmina	Wielkość wskaźnika	Gmina	Wielkość wskaźnika
Zamość m.	0,463	Adamów	0,203
Janów Lubelski	0,400	Zamość	0,190
Krasnobród	0,386	Łukowa	0,191
Zwierzyniec	0,366	Krynice	0,184
Susiec	0,292	Tarnawatka	0,183
Józefów rozłt.	0,278	Chrzanów	0,166
Modliborzycze	0,275	Batorz	0,151
Lubycza Królewska	0,270	Biszcza	0,137
Tomaszów Lubelski M.	0,254	Aleksandrów	0,131
Dzwola	0,246	Szastarka	0,130
Potok Wielki	0,245	Goraj	0,126
Radecznica	0,244	Godziszów	0,126
Tereszpol	0,241	Turobin	0,124
Tomaszów Lubelski	0,240	Biłgoraj M.	0,119
Kraśnik M.	0,239	Zakrzówek	0,116
Szczebrzeszyn	0,229	Tarnogród	0,110
Kraśnik	0,216	Jarczów	0,102
Frampol	0,209	Obsza	0,099
Bełżec	0,208	Księżpol	0,098
Biłgoraj	0,207	Potok Górny	0,087

Źródło: A. Świeca, Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, *Potencjał turystyczny regionu lubelskiego*, Lublin, 2013, s. 18

W analizowanych gminach różny był wpływ trzech podstawowych kategorii diagnozowanych cech (walory turystyczne, zagospodarowanie turystyczne i dostępność komunikacyjna). Pod względem atrakcyjności turystycznej liderem obszaru jest miasto Zamość z uwagi na wspomniane dziedzictwo kulturowe. W dalsze kolejności Janów Lubelski głównie ze względu na walory przyrodnicze, lasy i obszary chronione, które stanowią po około 70% obszaru gminy. Kolejne miejsce zajmuje Krasnobród w przypadku, którego m.in. walory przyrodnicze wpłynęły na uzyskanie statusu uzdrowiska. Natomiast w przypadku Zwierzynca istotną rolę odgrywa zagospodarowanie turystyczne, które zadecydowało o wysokiej pozycji miasta w klasyfikacji. Charakterystycznym elementem gminy Susiec oraz Józefów są walory przyrodnicze. Istotną rolę w przypadku Tomaszowa

Lubelskiego, Modliborzyc, Kraśnika odgrywa dostępność komunikacyjna, są to bowiem typowe gminy tranzytowe. W przypadku Tomaszowa Lubelskiego atrakcyjność turystyczną wzmacniają uwarunkowania do rozwoju sportów zimowych.

Jak przedstawiono w rozdziale 2. **Zdefiniowanie obszaru**, zgodnie z przeprowadzoną delimitacją w PZPWL gminy wchodzące w skład inicjatywy samorządowej „Aktywne Roztocze” zawierają się w obszarze funkcjonalnym o znaczeniu regionalnym: Roztoczańsko – Puszczański Obszar Funkcjonalny. Obszar funkcjonalny obejmuje tereny południowej części województwa (Roztocze, kompleks Puszczy Solskiej i Lasów Janowskich, a także fragment Równiny Biłgorajskiej i Płaskowyż Tarnogrodzki) o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowo-kulturowych oraz dużej lesistości.

Rejon Roztocza jest obszarem o uznanym wysokim potencjale turystycznym. Istnieją tu sprzyjające warunki klimatyczne dla rozwoju turystyki leczniczej i zimowej oraz odpowiednie warunki hipsometryczne dla uprawiania sportów zimowych. Walory krajobrazowe Roztocza, a w szczególności Roztoczańskiego Parku Narodowego, w którego granicach znajdują się najpiękniejsze partie kompleksów leśnych, predestynują ten obszar do rozwoju aktywnych form wypoczynku, tj.: turystyka krajoznawcza, przyrodnicza, wędrowki piesze i rowerowe, a także edukacji ekologicznej.

Kompleks Puszczy Solskiej i Lasów Janowskich to obszar o złożonej, wielofunkcyjnej strukturze przyrodniczej. Obok szczególnego znaczenia w kształtowaniu powiązań ekologicznych jest to obszar gospodarczy związany z gospodarką leśną. Wyrazem właściwie prowadzonej gospodarki leśnej, bo opartej o podstawy ekologiczne, jest funkcjonujący Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Janowskie”. Rejon ten charakteryzuje się również dużą ilością gospodarstw agroturystycznych oraz ekologicznych. Rozwinięta baza (Ośrodek Edukacji Ekologicznej LKP oraz Park Rekreacji ZOOM NATURY – otwarty w roku 2015) predysponuje teren do rozwoju turystyki edukacyjnej (ekologicznej).

Rejon tarnogrodzki położony jest w Kotlinie Sandomierskiej, na pograniczu dwóch jej subregionów: Równiny Biłgorajskiej i Płaskowyżu Tarnogrodzkiego. Najważniejszym potencjałem rozwojowym tych terenów są zidentyfikowane zasoby uzdrowiskowe (klimat leczniczy i wody mineralne). Ponadto w obszarze tym występują zasoby surowców energetycznych (węglowodory), a także (w środkowej i południowej części tego obszaru) korzystne warunki przyrodnicze do produkcji rolnej: glebowe (przewaga gleb dobrych i średnich) i agroklimatyczne (relatywnie dłuższy okres wegetacyjny), co sprzyja rozwojowi specjalizacji gospodarstw rolnych w uprawie tytoniu, zbóż, buraków cukrowych i rzepaku. Najważniejszym problemem rolniczej przestrzeni produkcyjnej na całym obszarze jest utrzymanie właściwego uwilgotnienia gleb.

Pod względem lesistości wyróżnia się Równina Biłgorajska z obszarem Lasów Janowskich i Puszczy Solskiej. Lesistość w gminach położonych w tym obszarze przekracza często 50% czego przykładem może być gmina Józefów (56%), Zwierzyniec (70%), Tereszpol (72%) i Janów Lubelski (67,5%).

Z uwagi na powyższe, zgodnie ze SRWL, cały obszar „Aktywnego Roztocza” zaliczany jest do obszaru strategicznej interwencji „Gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych”.

Ze względu na potrzeby związane z poprawą bezpieczeństwa obszary gmin: m i gm. Szczebrzeszyn, m i gm. Zwierzyniec, Adamów, m. i gm. Krasnobród, Tarnawatka zaliczono do obszaru strategicznej interwencji „Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych”.

Wyznaczonym priorytetem rozwojowym dla obszaru jest: aktywizacja gospodarcza poprzez wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego, leśnego i turystycznego.

Na podstawie zapisów PZPWL oraz w oparciu o przeprowadzoną diagnozę poniżej dokonano identyfikacji możliwych rodzajów turystyki w poszczególnych gminach wchodzących w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze”.

Tabela 15 Potencjale kierunku rozwoju turystyki w poszczególnych gminach wchodzących w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze”

Gmina	Potencjalne kierunki rozwoju turystyki, obszary tematyczne	Rodzaj turystyki
Miasto Kraśnik	ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej: w szczególności krajoznawczo – kulturowej, turystyki kulinarnej	kulturowa
gm. Kraśnik	krajoznawczo – kulturowej, ośrodek turystyki wypoczynkowej, turystyki kulinarnej	kulturowa
gm. Zakrzówek	turystyka kwalifikowana – narciarska	aktywna
gm. Szastarka	wspomagająca turystyka kwalifikowana	aktywna
gm. Potok Wielki	rozwój turystyki kulturowej, szlak turystyczny wodny o znaczeniu ponadregionalnym	aktywna
Janów Lubelski	ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej w zakresie krajoznawczo – kulturowej oraz kwalifikowanej w zakresie: turystyki pielgrzymkowej, biznesowej, konnej, uzdrowiskowej, wypoczynkowej	aktywna
gm. Modliborzyce	rozwój turystyki kulturowej, szlak turystyczny wodny o znaczeniu ponadregionalnym, turystyka rybacka (Modliborzyce (stawy : Świdry I, Pierki, Wierzchowiska, Stojeszyn Wieś)	aktywna
gm. Batorz	rozwój turystyki kwalifikowanej: narciarskiej,	aktywna
gm. Godziszów	funkcja wspomagająca Janów Lubelskie w zakresie turystyki krajoznawczo – poznawczej	aktywna
gm. Turobin	główne pasmo rozwoju turystyki wypoczynkowej	aktywna
gm. Dzwola	obszar rozwoju turystyki kulturowej	kulturowa
Biłgoraj	ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej: w szczególności krajoznawczo – kulturowej, turystyka wypoczynkowa	aktywna
gm. Biłgoraj	wzmocnienie funkcji turystycznej miasta Biłgoraj	aktywna
gm. Frampol	rozwój turystyki krajoznawczo – kulturowej oraz główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej	aktywna
gm. Biszczka	rozwój turystyki uzdrowiskowej, pasmo kulturowe	aktywna
gm. Tarnogród	wzmocnienie funkcji turystycznej miasta Biłgoraj	aktywna
gm. Księżpol	rozwój turystyki uzdrowiskowej	aktywna
gm. Aleksandrów	obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej	aktywna

gm. Łukowa	turystyka na przyrodniczych obszarach chronionych, aktywna piesza i rowerowa (szlaki)	aktywna
Zwierzyniec	- ponadregionalny ośrodek obsługi turystyki - turystyka wypoczynkowa, pobytowa, turystyka krajoznawczo – poznawcza w szczególności w zakresie: turystyki krajoznawczo – kulturowej oraz geoturystyki, turystyka aktywna: konna, piesza, rowerowa (szlaki i ścieżki dydaktyczne), turystyka miejska kulturowa (zabytki, muzea)	aktywna
gm. Teresopol	rozwój turystyki kwalifikowanej: aktywnej, pieszej, rowerowej, konnej, główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej oraz pasmo kulturowe	aktywna
gm. Szczybrzeszyn	obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej, oraz pasmo kulturowe	kulturowa
Zamość	Ponadregionalny ośrodek obsługi turystyki - ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej, w szczególności krajoznawczo – kulturowej oraz turystyki kwalifikowanej biznesowej	kulturowa
gm. Zamość	wzmocnienie ww. funkcji miasta oraz rozwój turystyki kwalifikowanej – konnej	aktywna
Krasnobród	rozwój turystyki uzdrowskiej, turystyki krajoznawczo – poznawczej: krajoznawczo-kulturowej, turystyki kwalifikowanej: aktywnej – piesza, rowerowa, konna (szlaki), aktywna zimowa (rekreacyjne narciarstwo zjazdowe), pielgrzymkowej o znaczeniu regionalnym, biznesowej, główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej, pobytowej szczególnie uzdrowskiej oraz pasmo kulturowe	aktywno - kulturowa
gm. Adamów	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej oraz pasmo kulturowe, turystyka kwalifikowana: narciarska, konna, nawodna (kąpiele i plażowanie), aktywna zimowa (rekreacyjne narciarstwo zjazdowe i wędrowniki narciarskie)	aktywna
gm. Józefów	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej, pobytowa, pasmo kulturowe oraz obszar rozwoju geoturystyki, rozwój turystyki kwalifikowanej: biznesowej oraz turystyki krajoznawczo-poznawczej: krajoznawczo-kulturowej, aktywna - piesza i rowerowa (szlaki), nawodna (kąpiele i plażowanie)	aktywna
gm. Obsza	rozwój turystyki uzdrowskiej,	aktywna
gm. Susiec	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej, pobytowa, pasmo kulturowe oraz obszar rozwoju geoturystyki, rozwój turystyki krajoznawczo-poznawczej: etnografia, aktywna – jeździectwo, aktywna piesza i rowerowa (szlaki), nawodna (splayy, kąpiele i plażowanie)	aktywna
gm. Krynice	funkcja uzupełniająca	aktywna
Tomaszów Lubelski	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej oraz pasmo kulturowe, rozwój turystyki krajoznawczo-poznawczej: krajoznawczo-kulturowej oraz kwalifikowanej: pielgrzymkowej, turystyka aktywna piesza, rowerowa, konna, ośrodek sportów zimowych w szczególności narciarstwa biegowego,	aktywno - kulturowa

gm. Tomaszów Lubelski	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej oraz pasmo kulturowe, rozwój turystyki krajoznawczo-poznawczej: krajoznawczo-kulturowej oraz kwalifikowanej: konna, narciarska	aktywna
gm. Tarnawatka	główny obszar rozwoju turystyki: pasmo kulturowe, nawodna	kulturowa
gm. Bełżec	główny obszar rozwoju turystyki: pasmo kulturowe, turystyka kulturowa (obiekty martyrologii), obsługa turystyki tranzytowej	kulturowa
gm. Jarczów	funkcja uzupełniająca	aktywna
gm. Lubycza Królewska	główny obszar rozwoju turystyki wypoczynkowej oraz pasmo kulturowe, aktywna piesza i rowerowa (szlaki)	aktywna

Źródło: opracowanie własne

W przytoczonej powyżej ekspertyzie wykorzystano wskaźnik SMAT do określenia regionalizacji turystycznej. Jako najwyższą kategorię określono: I – obszary o znaczeniu ponadregionalnym i krajowym w ramach, której wydzielono siedem obszarów.

Region turystyczny I.A. obejmuje 12 gmin położonych we wschodniej części Roztocza tj.: Bełżec, Lubycza Królewska, Łukowa, Tarnawatka, Teresopol, Tomaszów Lubelski – pełnią one głównie funkcję buforową. Liderem tego obszaru pod względem potencjału i aktywności jest: **Józefów, Krasnobród, Zwierzyniec** oraz **Susiec**.

Z przeprowadzonej w niniejszym opracowaniu analizy diagnostycznej wynika, iż na szczególną uwagę w tej części Roztocza zasługuje miasto **Zamość** oraz miasto **Zwierzyniec**, które zaliczane są do ponadregionalnych ośrodków obsługi turystyki. Pod względem obsługi ruchu turystycznego wyróżniają się również miasta **Krasnobród** (miasto uzdrowiskowe oraz położone w obszarze geoparku), **Józefów** (obszar geoparku oraz turystyki aktywnej, w szczególności rowerowej), a także miasto **Tomaszów Lubelski** (w zakresie turystyki aktywnej wykorzystującej walory naturalne geoparku „Kamienny Las na Roztoczu” ze szczególną rolą narciarstwa biegowego). Pozostałe gminy pełnią rolę wspomagającą – buforową.

Jeżeli chodzi o obszar Roztocza Wschodniego obejmuje on również region turystyczny II kategorii. W ramach wyznaczonego obszaru **II.B.** zaliczają się do niego gminy.: Zamość, Szczebrzeszyn, Krynice, Łabunie, Radecznica, Sułów. Tereny tego regionu pod względem położenia fizycznogeograficznego zbliżone są do regionu I.A. Z uwagi jednak na mniejszą atrakcyjność turystyczną tak w zakresie zasobów przyrodniczych, jak i zagospodarowania turystycznego stanowią jego otulinę.

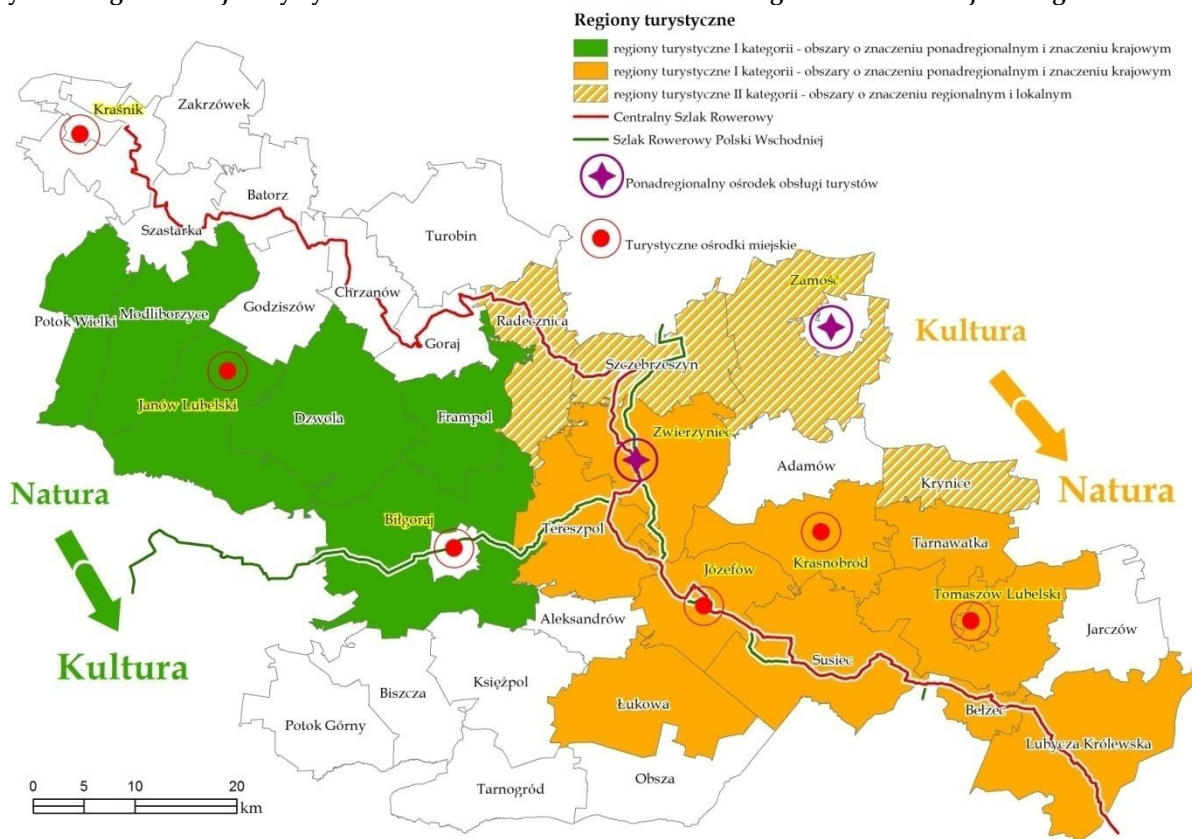
Natomiast w zachodniej części Roztocza wyznaczony został rejon turystyczny **I.B.**, który obejmuje sześć gmin położonych na Równinie Biłgorajskiej tj.: Biłgoraj, Dzwola, Frampol, Modliborzyce, Potok Wielki - pełnią tzw. rolę buforową. Z przeprowadzonej dla tej części Roztocza analizy diagnostycznej wynika, iż główną funkcję turystyczną pełni gmina **Janów Lubelski**, która w zakresie kierunków rozwoju w PZPW określona została jako: ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej, w szczególności krajoznawczo – kulturowej oraz kwalifikowanej (turystyka pielgrzymkowa, biznesowa, konna, uzdrowiskowa). Decydującą rolę w potencjale turystycznym gminy odgrywiają walory przyrodnicze; lasy i obszary chronione, które stanowią po około 70% obszaru gminy, w związku z czym głównym elementem wyróżniającym Janów Lubelski w skali kraju jest Park Rekreacji „Zoom Natury”.

Drugim ośrodkiem charakterystycznym dla Roztocza Zachodniego bazującym na endogenicznym potencjale w zakresie kultury jest miasto **Biłgoraj**, dla którego w PZPWL wyznaczono kierunek rozwoju jako: ośrodek turystyki krajoznawczo – poznawczej: w szczególności krajoznawczo – kulturowej. Biłgoraj wyróżnia produkt turystyczny pn. „Miasto na szlaku kultur kresowych”.

Analiza diagnozy wskazuje również na następujące wyróżniające aspekty:

- miasta Roztocza posiadają łącznie 61% wszystkich obiektów i 66% wszystkich udzielonych noclegów,
- gminy: Zwierzyniec (74 gospodarstwa agroturystyczne), Susiec (60 gospodarstw agroturystycznych), Krasnobród (51 gospodarstw agroturystycznych), Józefów (20 gospodarstw agroturystycznych), stanowią 67% wszystkich gospodarstw agroturystycznych z terenu Roztoczańsko – Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego,
- obiekty kulturowe, zabytki przeważają we wschodniej części Roztocza, w zachodniej części pod tym względem wyróżnia się Biłgoraj.

Ryc. 31. Regionalizacja turystyczna na tle Roztoczańsko – Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego

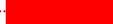
Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Świeca, Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS, Potencjał turystyczny regionu lubelskiego, Lublin, 2013

5.2. Analiza SWOT

Mocne Strony

-
- zidentyfikowane miasta na terenie Roztocza posiadają wykształconą specjalizację jako ośrodki kulturowo-turystyczne, z perspektywą rozwoju oferty wzbogacającej funkcje społeczne i gospodarcze z koncentracją miejsc noclegowych
 - dobrze rozwinięta sieć punktów gastronomicznych,
 - przebiegające przez obszar szlaki rowerowe o znaczeniu ponadregionalnym,
 - duża ilość szlaków i ścieżek turystycznych,
 - bogactwo kulturowe obszaru, ze szczególną rolą miasta Zamość tzw. „perła renesansu” wpisanego na listę UNESCO,
 - warunki do rozwoju różnych i wielosezonowych form turystyki,
 - duża powierzchnia obszarów prawnie chronionych ze szczególną rolą Roztoczańskiego Parku Narodowego,
 - dość duża gęstość zaludnienia,
 - korzystne warunki do produkcji rolnej o czym świadczy wysoki wskaźnik rolniczej przestrzeni produkcyjnej (75,4),
 - duża liczba gospodarstw ekologicznych

Słabe Strony

-
- zróżnicowany stopień zainwestowania rekreacyjno - wypoczynkowego i intensywności użytkowania przestrzeni związany z turystycznym wykorzystaniem środowiska przyrodniczego,
 - brak zintegrowania szlaków turystycznych, szczególnie rowerowych oraz zintegrowanej oferty turystycznej,
 - niewystarczająca współpraca punktów informacji turystycznej (również zbyt mała ilość punktów),
 - dostępność komunikacyjna zewnętrzna i wewnętrzna wymagająca poprawy, brak scentralizowanej informacji związanej z komunikacją pasażerską,
 - zbyt mała ilość dróg rowerowych (na terenie 25 gmin nie występują),
 - niekorzystny wskaźnik pracujących na 1000 mieszkańców w stosunku do średniej wojewódzkiej,
 - wskaźnik przedsiębiorczości dla obszaru poniżej średniej wojewódzkiej,
 - niewykorzystany potencjał produktów lokalnych,
 - zróżnicowany stopień zagospodarowania w infrastrukturę służącą ochronie środowiska,

Szanse

- rozwiązanie problemów konfliktowych narosłych w wyniku niekontrolowanego rozwoju turystyki oraz niedorozwoju i słabej jakości infrastruktury technicznej w tym komunalnej,
- wykorzystania wewnętrznego potencjału Roztocza oraz rozbudowa właściwych powiązań funkcjonalnych na obszarach o wysokich walorach wypoczynkowo-turystycznych i sprzyjających warunkach klimatycznych, hipsometrycznych, krajoznawczych dla rozwoju różnorodnych form wypoczynku i turystyki, w tym: krajoznawczej, ekoturystyki, leczniczej, pobytowej, sportowej rekreacji nadwodnej i agroturystyki,
- stworzenie i rozwój sieci partnerskiej współpracy,
- powstanie Transgranicznego Rezerwatu Biosfery „Roztocze”,
- rozwój koncepcji „Kamienny Las na Roztoczu”,
- bliskość granicy stwarza dodatkowe szanse rozwojowe

Zagrożenia

- wykorzystanie potencjału ekonomicznego obszarów przygranicznych napotyka na problemy związane przede wszystkim z istniejącymi ograniczeniami w przepływie osób, dóbr, kapitału oraz usług,
- zbyt duża ilość szlaków turystycznych i związane z tym koszty utrzymania może prowadzić do ich zatarcia lub skasowania,
- odpływ turystów do sąsiedniego województwa podkarpackiego,

5.3. Główne kierunki rozwoju turystyki

W poprzednich rozdziałach zidentyfikowano wszelkie zasoby oraz potrzeby, które tworzą podstawę dla konkurencyjnej oferty: zarówno te o charakterze warunkującym możliwość i czas pobytu (baza noclegowa, transportowa, gastronomiczna, informacja turystyczna), jak i te, które stanowią rdzeń oferty, prawdziwą przyczynę przyjazdu. Dlatego też przyszłe działania powinny koncentrować się na tym co buduje tożsamość i odmienność Roztocza z uwzględnieniem interesariuszy (władze lokalne, inne instytucje, przedsiębiorcy, organizacje pozarządowe, inne), rozwoju funkcji turystycznej. Podstawą rozwoju turystyki na analizowanym obszarze powinna być sieciowa oferta turystyczna. Celem tworzenia oferty jest wartość – podstawa marki, która powinna być rozumiana w trzech aspektach:

- **dla klienta (turysty)** – źródło przeżyć, doświadczeń, emocji,
- **dla przedsiębiorców** – źródło zysków i rentowność długookresowa,
- **dla Roztoczańsko – Puszcząńskiego Obszaru Funkcjonalnego** – zrównoważony rozwój w ujęciu społecznym, ekonomicznym i ekologicznym.

Działalność podmiotów reprezentujących władze lokalne może przynieść znaczne korzyści sieciowemu produktowi turystycznemu w szczególności poprzez:

- przygotowywanie infrastruktury pod rozwój produktu turystycznego, w tym również zadania nie związane wprost z branżą turystyczną np. drogi, kanalizacja, efektywność energetyczna, oświetlenie ulic i obiektów,
- współpraca z podmiotami odpowiedzialnymi za produkt turystyczny i jego rozwój,
- aktywny udział i prowadzenie działań związanych z transferem wiedzy,
- promowanie produktu, logo i innych elementów wizualizacji sieciowego produktu turystycznego.

W okresie programowania 2014 - 2020 wyzwania rozwojowe w większym niż dotychczas stopniu muszą się koncentrować zarówno w wymiarze terytorialnym jak i tematycznym na wykorzystaniu potencjałów decydujących o przewadze konkurencyjnej danego obszaru. Głównie uwarunkowane jest to przynależnością do określonego obszaru funkcjonalnego oraz obszaru strategicznej interwencji. Jak wykazano w rozdziale 2. **Zdefiniowanie obszaru**, gminy wchodzące w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze” przynależą do Roztoczańsko - Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego z następującymi obszarami strategicznej interwencji:

- Obszar gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych - cały obszar;
- Obszar ochrony i kształtowania zasobów wodnych (gminy: Szczepreszyn, Zwierzyniec, Adamów, Krasnobród, Tarnawatka);
- Obszary przygraniczne (gminy: Susiec, m. Tomaszów Lubelski, Tomaszów Lubelski, Tarnawatka, Krynice, Jarczów, Lubycza Królewska, Bełzec).

ROZTOCZAŃSKO - PUSZCZAŃSKI OBSZAR FUNKCJONALNY

W ramach Roztoczańsko – Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego wyznaczonym priorytetem rozwojowym jest: **aktywizacja gospodarcza poprzez wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego, leśnego i turystycznego**. Natomiast podstawową funkcją rozwojową: **gospodarcza (ukierunkowana na przetwórstwo drewna) oraz turystyczna**. Funkcją towarzyszącą **rolnicza (ukierunkowana na rolnictwo ekologiczne i produkcję roślin przemysłowych) i uzdrowiskowa**.

W oparciu o przeprowadzoną diagnozę oraz powyższą analizę, głównych wyzwań rozwojowych obszaru gmin wchodzących w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze” należy upatrywać w następujących wiodących kierunkach rozwoju:

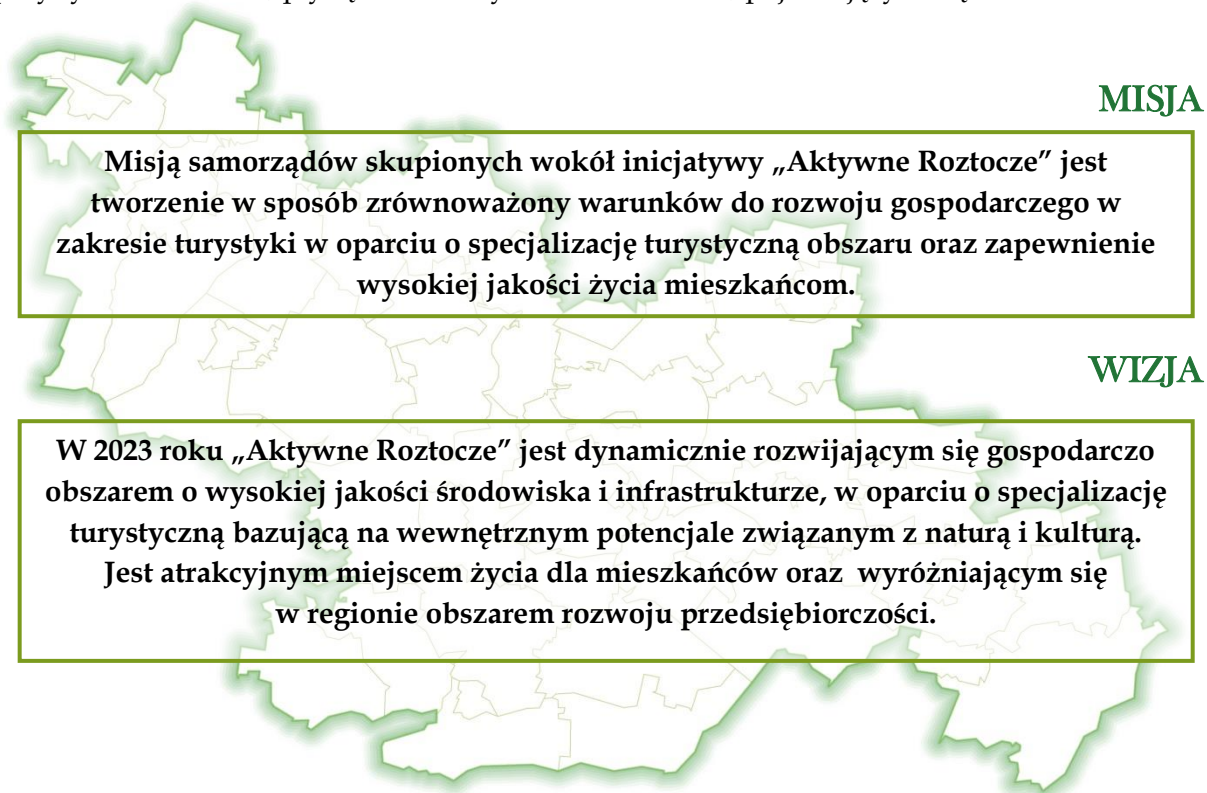
- w zakresie gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych:
 - działania zmierzające do wykorzystania potencjału obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo dla tworzenia warunków wzrostu społeczno-gospodarczego tych obszarów oraz określenia charakteru i natężenia funkcji turystycznej, aby nie powodowała ona dewaloryzacji lub zniszczenia walorów i zasobów przyrodniczych, które na tym terenie są podstawą jej wykształcenia,
 - rozwój gospodarstw agroturystycznych i ekologicznych,
 - aktywna ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrody, rozwój infrastruktury transportowej,
 - poprawa dostępu do usług społecznych, poprawa warunków fitosanitarnych;
- w zakresie ochrony i kształtowania zasobów wodnych:
 - poprawa bezpieczeństwa poprzez eliminowanie zagrożeń powodziowych oraz zrównoważony rozwój funkcji ochronnych i gospodarczych (w tym np. turystycznych) na obszarach o różnym stanie zainwestowania i statusie ochrony przyrody i krajobrazu,
 - rozwiązywanie problemów konfliktowych narosłych w wyniku degradacji technicznej urządzeń przeciwpowodziowych i melioracyjnych, niedoboru zbiorników niezbędnych do przetrzymywania wody, jak też niedoinwestowania gospodarki komunalnej;
- w zakresie obszarów przygranicznych:
 - wykorzystanie potencjału obszaru przygranicznego i budowania funkcji obsługujących UE dla tworzenia warunków wzrostu społeczno-gospodarczego (rozwój infrastruktury granicznej i obsługi granicy, infrastruktury społecznej, poprawa bezpieczeństwa),
 - przywrócenia miastom funkcji społecznych i gospodarczych z jednoczesnym wsparciem zasobów ludzkich i przedsiębiorczości (ośrodek obsługi ruchu tranzytowego: Tomaszów Lubelski, Lubycza Królewska),
 - zwiększenie powiązań komunikacyjnych oraz usprawnienie ruchu turystycznego po obu stronach granicy.

6. Część strategiczna

6.1. Misja i wizja

Misja wskazuje ogólny kierunek, w którym powinna rozwijać się społeczność lokalna obszaru funkcjonalnego. Określa to co partnerskie gminy zamierzają osiągnąć w przyjętym horyzoncie czasowym, tj. do roku 2023 roku. Misja jest swego rodzaju celem nadrzędnym, któremu podporządkowane są priorytetowe obszary działania i wokół których budowana jest aktywność władz gminnych i społeczności lokalnej.

Wizja rozwoju obszaru stanowi projekcję pożądanego stanu, jaki samorzady chcą osiągnąć do roku 2023. Określa stan docelowy, do którego będzie dążyć cała społeczność lokalna, tj. władze samorządowe oraz ich partnerzy (lokalni i ponadlokalni), wykorzystując przy tym możliwości, płynące z własnych atutów i szans, pojawiających się w otoczeniu.

Wizja rozwoju „Aktywnego Roztocza”, a tym samym cel główny strategicznego planu terytorialnego dotyczącego rozwoju turystyki do 2023 roku opiera się na trzech obszarach działań z zakresu:

(1) polepszenia jakości środowiska oraz lepszej infrastruktury

O potencjale gospodarczym obszaru w głównej mierze decydują walory przyrodnicze. Dlatego też niezbędne są działania związane z aktywną ochroną przyrody, zasobów dziedzictwa naturalnego w szczególności poprzez zwiększenie jakości wód oraz powietrza przy jednoczesnym rozwoju w sposób zrównoważony infrastruktury komunikacyjnej, w taki sposób by nie powodowała ona dewaloryzacji lub zniszczenia walorów i zasobów przyrodniczych.

(2) specjalizacji turystycznej opartej na naturze i kulturze

Jednym z warunków wzrostu społeczno – gospodarczego na terenie Roztocza jest wykorzystanie potencjałów obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo. Z jednej strony działania powinny koncentrować się na ochronie tych zasobów, z drugiej na ich udostępnieniu. Niezbędnym elementem jest rozbudowa i właściwe powiązanie sieci szlaków i ścieżek przyrodniczych, szczególnie ze szlakami o znaczeniu ponadregionalnym przebiegającym przez obszar. W ten sposób wykorzystane zostaną regionalne potencjały i zasoby do zbudowania specjalizacji turystycznej jako elementu nowoczesnej i konkurencyjnej gospodarki Roztoczańsko – Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego. Ważnym elementem jest również budowa sieci powiązań w zakresie produktu turystycznego, współpracy pomiędzy podmiotami oraz wzmacnianie systemów certyfikacji produktowej i jakościowej jako jednego z walorów marketingowych i promocyjnych.

(3) poprawy jakości życia mieszkańców oraz prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorców

Bezpośrednio ze środowiskiem naturalnym oraz gospodarką obszaru wiąże się jakość życia mieszkańców, na którą wpływa m.in. ochrona zdrowia, opieka społeczna, a także system kształcenia. Istotnym przedsięwzięciem ze strony samorządów jest tworzenie korzystnych warunków dla rozwoju potencjału innowacyjnego i wsparcie rozwoju przedsiębiorczości szczególnie w oparciu o lokalne zasoby.

Odpowiedzią na zdefiniowaną misję i wizję obszaru są cele strategiczne. W strategicznym planie terytorialnym wyznaczono trzy równoważne cele strategiczne obejmujące najistotniejsze potrzeby i oczekiwania interesariuszy rozwoju obszaru gmin partnerskich.

6.2. Priorytetowe obszary rozwoju i kierunki działań

W niniejszym dokumencie obowiązuje hierarchiczny układ celów, składający się z trzech poziomów:

- misji, która stanowi cel nadrzędny działań strategicznych do osiągnięcia do 2023 roku,
- celów strategicznych, czyli priorytetów, pozwalających na strategiczne ukierunkowanie działań obszaru,
- celów operacyjnych, uszczegóławiających cele strategiczne i będących podstawą do zaplanowania działań realizacyjnych do 2023 roku.

Struktura dokumentu jest spójna i została zbudowana w oparciu o elementy składowe wzajemnie sobie podległe w hierarchii ważności, tj. obszary priorytetowe, cele i wynikające z nich działania.

Zgodnie z Programem rozwoju turystyki do 2020 r.⁶⁵ głównymi filarami nowego podejścia do rozwoju turystyki powinny być następujące elementy:

- wzmacnianie kompetencyjne i jakościowe sektora turystyki,

⁶⁵ Ministerstwo Sportu i Turystyki, Program rozwoju turystyki do 2020 r., Warszawa 2015

- rozbudowa i zastosowanie nowoczesnych narzędzi ICT w biznesie turystycznym i wdrożenie inicjatyw e-usług oraz nowoczesnych projektów usług w turystyce,
- promocja produktów i marek turystycznych oraz wymiana dobrych praktyk,
- rozwój zintegrowanych sieci rozwoju turystyki, obejmujących różne podmioty zaangażowane w proces konkurencyjności gospodarki turystycznej (przedsiębiorcy, instytucje otoczenia biznesu i nauki, instytucje finansowe), co wpłynie na powstawanie silnych powiązań międzysektorowych turystyki i zwiększy siłę oddziaływania gospodarczego tego sektora.

Przyjęte w dokumencie cele strategiczne są odpowiedzią na przytoczone powyżej filary rozwojowe. Wynikają one również bezpośrednio z przyjętej wizji rozwoju obszaru „Aktywnego Roztocza” i są odpowiedzią na główne wyzwania rozwojowe, przed którymi stoją samorzady i ich społeczność w perspektywie najbliższych kilku lat przyczyniając się do dalszej specjalizacji obszaru w zakresie turystyki.

Wrażenia turysty kształtowane są przez całą gamę czynników: od poziomu atrakcyjności walorów turystycznych i usług przedsiębiorców po ogólnie rozumianą jakość życia (dostępność i jakość infrastruktury społecznej i technicznej, poziom bezpieczeństwa). Niektóre elementy podaży turystycznej stanowią usługi i urządzenia infrastruktury ogólnej (np. sieć dróg i kanalizacji). Ich istnienie nie jest związane wyłącznie z obsługą ruchu turystycznego, ale w ujęciu wartościowym stanowią ważną część podaży turystycznej, co sprawia, że bez inwestycji infrastrukturalnych turystyka szybko napotyka na bariery dalszego rozwoju⁶⁶.

Cele strategiczne są priorytetowymi obszarami interwencji, w ramach których będą podejmowane działania, służące rozwojowi obszaru funkcjonalnego w zakresie turystyki w długofalowej perspektywie. Wyzwania te głównie związane są z gospodarczym wykorzystaniem walorów przyrodniczych i kulturowych poprzez zwiększenie dostępności i jednocześnie ochronę tych obszarów, a także poprzez integrację lokalnych szlaków turystycznych prowadzących do atrakcji i ich powiązanie ze szlakami o znaczeniu ponadregionalnym. Ważnym elementem jest powiązanie poszczególnych atrakcji turystycznych w zintegrowany produkt turystyczny. Dla rozwoju specjalizacji turystycznej obszaru charakteryzującego się cennymi walorami przyrodniczymi szczególne znaczenie ma ochrona środowiska oraz jakość powietrza. Należy dążyć również do zwiększenia dostępności komunikacyjnej obejmującej zarówno drogi, kolej oraz nowoczesną komunikację elektroniczną. Równolegle należy koncentrować działania na poprawie warunków do rozwoju działalności przedsiębiorstw. Wyzwaniem partnerskich samorządów „Aktywnego Roztocza” jest również podniesienie jakości życia mieszkańców m.in. poprzez większą dostępność usług zdrowotnych oraz działań z zakresu włączenia społecznego. Istotnym elementem z punktu widzenia specjalizacji gospodarczej jest podniesienie jakości kształcenia, co powinno również wpłynąć na zmniejszenie bezrobocia. Ważne będą inicjatywy prowadzące do większej aktywności i integracji społeczności lokalnej m.in. poprzez rozwój organizacji pozarządowych oraz bliską współpracę z nimi, a także aktywne angażowanie mieszkańców w realizację wspólnych przedsięwzięć i projektów rozwojowych.

⁶⁶ M. Kachniewska, Model tworzenia sieciowego produktu turystycznego, MROT, Warszawa 2014/2015

Kluczowymi elementami bezpośrednio wpływającymi na jakość życia oraz na rozwój lokalnej gospodarki będzie kształtowanie przestrzeni publicznej w szczególności poprzez wdrażanie gminnych planów rewitalizacji, które mają decydujące znaczenie na zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej.

Sprostanie wyżej wymienionym wyzwaniom będzie wymagało sprawnej i otwartej na zmiany administracji publicznej. Partnerska współpraca samorządów skupionych wokół inicjatywy „Aktywne Roztocze” w realizacji swoich zadań ustawowych oraz celów określonych w przedmiotowym dokumencie powinna prowadzić z jednej strony do wypracowania wewnętrznych rozwiązań i wprowadzania nowych modeli dobrego rządzenia, z drugiej strony powinna wykazać się dużą aktywnością w zakresie współpracy z organami administracji publicznej wyższego szczebla i innymi partnerami. Niezbędne są więc działania prowadzące do wdrożenia docelowego modelu strategicznego zarządzania gospodarczym rozwojem obszaru, rozwoju praktyki wieloletniego planowania finansowego, elektronicznej administracji oraz szkolenia kadr. Od sprawnego partnerskiego zarządzania obszarem funkcjonalnym zależy jego spójność terytorialna. Ważnym aspektem zarządzania jest rozwój współpracy międzyregionalnej ze szczególną rolą współpracy transgranicznej zarówno z podmiotami krajowymi jak i zagranicznymi. Z uwagi na położenie oraz specjalizację gospodarczą obszaru istotną kwestią pozostaje bezpieczeństwo.

Poniżej zaprezentowano obszary priorytetowe, w ramach których będą podejmowane działania operacyjne, służące realizacji przyjętej misji i wizji rozwoju „Aktywnego Roztocza” Przy czym należy podkreślić, że kolejność prezentowanych priorytetów nie stanowi o hierarchii ich ważności lub kolejności wdrażania. Wszystkie wskazane poniżej priorytety są na takim samym poziomie ważności i powinny być realizowane równolegle z zachowaniem zasad synergii i efektywności wdrażania poszczególnych działań.

Cel Strategiczny 1.

Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska

Cel strategiczny 2.

Zintegrowany rozwój turystyki

Cel Strategiczny 3.

Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia

Stopień osiągnięcia przyjętych priorytetów będzie monitorowany przez pryzmat realizacji celów operacyjnych, których strukturę w ramach poszczególnych obszarów priorytetowych przedstawiono poniżej.

Wizja

W 2023 roku „Aktywne Roztocze” jest dynamicznie rozwijającym się gospodarczo obszarem o wysokiej jakości środowiska i infrastrukturze, w oparciu o specjalizację turystyczną bazującą na wewnętrznym potencjale związanym z naturą i kulturą. Jest atrakcyjnym miejscem życia dla mieszkańców oraz wyróżniającym się w regionie obszarem rozwoju przedsiębiorczości.

Cele strategiczne

Cel strategiczny 1.

Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska

Cel strategiczny 2.

Zintegrowany rozwój turystyki

Cel strategiczny 3.

Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia

Cele operacyjne

Cel operacyjny 1.1.

Poprawa zewnętrznej dostępności komunikacyjnej obszaru

Cel operacyjny 2.1.

Zwiększenie dostępności do obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo poprzez integrację lokalnych szlaków turystycznych z ponadregionalnymi szlakami rowerowymi

Cel operacyjny 3.1.

Aktywizacja lokalnej społeczności poprzez rozwój przedsiębiorczości ze szczególną rolą przetwórstwa produktów lokalnych

Cel operacyjny 1.2.

Wewnętrzna spójność komunikacyjna z rozwiniętym ekologicznym transportem zbiorowym

Cel operacyjny 2.2.

Zachowanie atrakcji dziedzictwa naturalnego i kulturowego

Cel operacyjny 3.2.

Zwiększenie dostępności do usług edukacyjnych na wysokim poziomie

Cel operacyjny 1.3.

Zwiększenie dostępności sieci wodno - kanalizacyjnej oraz poprawa czystości obszaru

Cel operacyjny 2.3.

Rozwój specjalizacji turystycznej poprzez integrację produktów oferty turystycznej

Cel operacyjny 3.2.

Wzrost bezpieczeństwa oraz opieki zdrowotnej na terenie obszaru o funkcji turystycznej

Cel operacyjny 1.4.

Wzrost efektywności energetycznej obiektów i budynków wraz z wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii

Cel operacyjny 3.3.

Efektywne kształtowanie przestrzeni publicznej

6.2.1. Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska

Jak wynika z przeprowadzonej diagnozy o rozwoju gospodarczym obszaru decyduje w głównej mierze jego potencjał endogeniczny. Efektywne i jednocześnie zrównoważone wykorzystanie walorów przyrodniczych i kulturowych może przyczynić się do specjalizacji gospodarczej obszaru w zakresie turystyki. Czyste środowisko jest podstawowym warunkiem utrzymania atrakcyjności turystycznej obszaru turystycznego jakim jest Roztocze.

Podstawą do poprawy stanu środowiska i ochrony przyrody jest dobry stan infrastruktury technicznej. Z przeprowadzonych analiz wynika, że poziom wyposażenia gmin w podstawową infrastrukturę techniczną jest zróżnicowany. Szczególnie dotyczy to słabo rozwiniętej infrastruktury kanalizacyjnej, gazowej oraz niskiej jakości infrastruktury drogowej. Brak lub niska jakość tej infrastruktury wpływa negatywnie nie tylko na jakość życia mieszkańców, ale również skutecznie ogranicza funkcjonowanie lokalnej gospodarki oraz obniża atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną gminy. Niska atrakcyjność praktycznie uniemożliwia przyciąganie inwestycji zewnętrznych, a jest to jeden z warunków modernizacji struktury lokalnej gospodarki i przyspieszenia procesów rozwojowych w gminach obszaru funkcjonalnego.

Szczególne znaczenie dla obszaru turystycznego ma zewnętrzna dostępność komunikacyjna. Główne arterie komunikacyjne Roztoczańsko-Puszczańskiego OF, a zarazem łączniki z pozostałymi częściami województwa i kraju to trzy drogi krajowe o nr: 17, 19 i 74. Elementem uzupełniającym jest sieć dróg wojewódzkich (DW nr: 835, 848, 849, 853, 858, 863) oraz część powiatowych. Fundamentalne znaczenie w określaniu dostępności komunikacyjnej ma fakt nie tylko odległości wyrażonej w kilometrach, ale również czas jaki jest potrzebny na pokonanie danej odległości, który jest pochodną m.in. jakości dróg oraz dostępności komunikacji publicznej. Obszary o lepszej dostępności komunikacyjnej są częściej odwiedzane przez turystów. Dlatego też należy dążyć do zwiększenia dostępności obszaru poprzez dostosowanie dróg zaliczanych do układu krajowego.

Wymagana jest również kontynuacja działań związanych z tworzeniem infrastruktury ostatniej mili sieci szerokopasmowej (budowa sieci szerokopasmowej wraz z infrastrukturą telekomunikacyjną pomiędzy węzłem dystrybucyjnym, a użytkownikiem końcowym). Zgodnie z założeniami Programu Polska Cyfrowa 2014-2020 do 2020r. każdy mieszkaniec Polski będzie miał dostęp do internetu o przepustowości co najmniej 30 MB/s oraz do nowoczesnych usług i otwartych informacji publicznych.

Równie ważnym elementem jest wewnętrzna dostępność komunikacyjna i ekologiczny transport zbiorowy. Rozpiętość obszaru funkcjonalnego oraz ilość atrakcji turystycznych sprawia, iż dobrze zorganizowany transport publiczny jest jednym z warunków rozwoju turystyki na obszarze m.in. w oparciu o zintegrowany produkt turystyczny.

Szczególne znaczenie dla ochrony przyrody obszaru ma infrastruktura wodno - kanalizacyjna. Gminy wchodzące w skład inicjatywy „Aktywne Roztocze” charakteryzuje nierównomierny dostęp do infrastruktury technicznej. Oprócz wpływu na środowisko, jest

to również ograniczenie dla lokalnej gospodarki, szczególnie obniża atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną gmin obszaru funkcjonalnego.

Na jakość pobytu turysty wpływają również warunki bioklimatyczne. Oprócz podstawowych elementów meteorologicznych takich jak: promieniowanie słoneczne i usłonecznienie, temperatura i wilgotność powietrza, ciśnienie atmosferyczne oraz ruch powietrza i opady, uwzględnia się także zanieczyszczenia pyłowe i gazowe powietrza⁶⁷. Dlatego też ważnym elementem jest podejmowanie działań z zakresu efektywności energetycznej oraz stosowania odnawialnych źródeł energii. Z przeprowadzonej w diagnozie analizy wynika, iż istnieją nadal duże potrzeby w powyższym zakresie z uwagi m.in. na niski stan techniczny i technologiczny nie odpowiadający obecnym standardom. Władze samorządowe powinny koncentrować się także na poprawie efektywności energetycznej w odniesieniu do budynków użyteczności publicznej do nich należących zarówno już istniejących, jak i nowo wznoszonych. Podejście takie powinno wpisywać się w zobowiązania nakładane na państwa członkowskie UE przez dyrektywy odnoszące się do efektywności energetycznej i jakości powietrza⁶⁸. Od 1 stycznia 2019r. wszystkie nowe budynki zajmowane przez władze publiczne oraz będące ich własnością mają być budynkami o niemal zerowym zużyciu energii, natomiast po 31 grudnia 2020r. wszystkie nowe budynki mają charakteryzować się niemal zerowym zużyciem energii. Do planowanych działań z zakresu niskoemisyjności i efektywności energetycznej punktem odniesienia powinny być dokumenty przygotowywane i przyjmowane przez władze samorządowe – plany gospodarki niskoemisyjnej. Ważna jest również kontynuacja działań związanych z efektywnością energetyczną w sektorze mieszkaniowym oraz przedsiębiorstwach. Wraz z działaniami z zakresu efektywności energetycznej dążyć należy do rozbudowy sieci gazowniczej. W chwili obecnej sytuacja obszaru w zakresie infrastruktury gazowej przedstawia się niekorzystnie. Blisko 60% mieszkańców opisywanego obszaru nie ma dostępu do stałego przyłącza gazowego.

Poniżej zaprezentowano cele operacyjne, w ramach których będą podejmowane działania, przyczyniające się do osiągnięcia zakładanych efektów wdrażania strategicznego programu na poziomie pierwszego priorytetu.

Cel operacyjny 1.1. Poprawa zewnętrznej dostępności komunikacyjnej obszaru

Cel operacyjny 1.2. Wewnętrzna spójność komunikacyjna z rozwiniętym ekologicznym transportem zbiorowym

Cel operacyjny 1.3. Zwiększenie dostępności sieci wodno – kanalizacyjnej oraz poprawa czystości obszaru

Cel operacyjny 1.4. Wzrost efektywności energetycznej obiektów i budynków wraz z wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii

⁶⁷Bioklimatyczne uwarunkowania rekreacji i turystyki w Polsce, Krzysztof Błażejczyk, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa, 2004

⁶⁸ Dyrektywa 2010/31/UE w sprawie charakterystyki energetycznej budynków, Dyrektywa 2012/27/UE w sprawie efektywności energetycznej.

Główne kierunki działań / typy projektów:

- prowadzenie działań na rzecz przebudowy i modernizacji wybranych dróg krajowych i wojewódzkich,
- budowa, przebudowa, zmiana nawierzchni i modernizacja wybranej infrastruktury drogowej (gminnej oraz powiatowej⁶⁹), współpraca z samorządem województwa, powiatu na rzecz modernizacji dróg wojewódzkich i powiatowych,
- budowa i przebudowa chodników i parkingów, parkingów buforowych,
- realizacja/inicjowanie działań na rzecz tworzenie infrastruktury ostatniej mili sieci szerokopasmowej na terenie obszaru funkcjonalnego,
- kompleksowe działania związane z budową, rozbudową i modernizacją sieci kanalizacyjnych dla ścieków komunalnych oraz budową, przebudową i modernizacją oczyszczalni ścieków komunalnych,
- budowa przydomowych oczyszczalni ścieków,
- budowa i rozbudowa kanalizacji deszczowej,
- budowa i modernizacja systemów zaopatrzenia w wodę, w tym również wyposażenia w systemy zmniejszające straty w dostawach i zmniejszające ryzyko wystąpienia awarii,
- działania z zakresu gospodarowania odpadami niebezpiecznymi, w szczególności w zakresie unieszkodliwiania azbestu,
- tworzenie punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych,
- kampanie informacyjne, dotyczące segregacji odpadów, selektywnej zbiórki oraz negatywnego wpływu na środowisko i zdrowie mieszkańców nielegalnych wysypisk i składowisk,
- gazyfikacja gmin obszaru funkcjonalnego,
- wytwarzanie energii pochodzącej z odnawialnych źródeł energii z wykorzystaniem potencjału obszaru,
- modernizacja, przebudowa oraz rozbudowa sieci oświetleniowej,
- poprawa efektywności energetycznej w przedsiębiorstwach komunalnych,
- termomodernizacja budynków mieszkalnych jednorodzinnych i wielorodzinnych – spółdzielnie mieszkaniowe i wspólnoty mieszkaniowe,
- działania z zakresu termomodernizacji obiektów użyteczności publicznej,
- inne.

Możliwe źródła finansowania działań/projektów:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (wszystkie rodzaje infrastruktury poza drogami lokalnymi i zabezpieczeniem przeciwpowodziowym),
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (infrastruktura wodno-kanalizacyjna, odnowa miejscowości, drogi lokalne),
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (infrastruktura wodno-kanalizacyjna, gospodarki odpadami, efektywność energetyczna, wykorzystanie OZE),
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowiska na lata 2014-2020 (infrastruktura przeciwpowodziowa),
- Dotacja celowa udzielana na podstawie ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych (infrastruktura drogowa),

⁶⁹ Realizacja projektów w zakresie przebudowy, modernizacji i zmiany nawierzchni dróg powiatowych możliwa będzie na podstawie odpowiedniej umowy pomiędzy gminą i powiatem

- inne.

6.2.2. Zintegrowany rozwój turystyki

Sektor turystyczny jest obecnie dynamicznie rozwijającym się działem światowej gospodarki. Ma wysoki udział w tworzeniu produktu krajowego brutto oraz nowych miejsc pracy. Przemysł turystyczny stanowił w 2011 r. około 3% światowego PKB oraz 3,3% światowego zatrudnienia. Udział gospodarki turystycznej w światowym PKB szacuje się na 9,1%, zaś udział gospodarki turystycznej w światowym zatrudnieniu to około 8,7% (ok. 260 mln miejsc pracy). Ponadto, szacuje się, iż 1 miejsce pracy w sektorze turystyki generuje dodatkowo do 3-4 miejsc pracy w infrastrukturze okołoturystycznej. W Polsce udział gospodarki turystycznej w PKB ulegał w latach 2007-2011 nieznacznym wahaniom, jednak utrzymywał się na wysokim poziomie wnosząc wkład do PKB na poziomie ok. 5-6%, z zatrudnieniem szacowanym na ok. 760 tys. (4,7% ogółu pracujących), przy czym ok. 170 – 200 tys. osób zatrudnionych jest w działalności związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi. Wpływy z przyjazdu cudzoziemców sięgają w Polsce rocznie 8 – 9 mld euro, z czego około połowa, to wpływy z tytułu przyjazdów turystów zagranicznych⁷⁰.

Specjalizacja gospodarcza obszaru w zakresie turystyki w znacznym stopniu przyczynić się może do poprawy spójności gospodarczej, terytorialnej i społecznej Roztocza. Turystyka jest czynnikiem dywersyfikacji gospodarki, wywołującym zapotrzebowanie na wykwalifikowane kadry, innowacyjne usługi i nowoczesne narzędzia zarządzania (w tym ICT - Information and Communication Technologies) oraz badania i analizy wspierające zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na turystyce. Wszystko to stwarza nowe możliwości ujęcia rozwoju turystyki jako części polityki regionalnej, wzmacniającej konkurencyjność danego terytorium. Jak wynika z przeprowadzonej diagnozy, analizowany obszar funkcjonalny zgodnie z prowadzonymi przez GUS badaniami⁷¹ cechuje się jednym z większych wskaźników w regionie dotyczącym ilości turystów, tj. korzystający z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych. Na obszarze Roztocza w 2014 r. funkcjonowało 89 turystycznych obiektów noclegowych, stanowiło to 24,5% wszystkich obiektów w województwie lubelskim. Na przestrzeni ostatnich 8 lat nastąpił wzrost na obszarze o 9% tych obiektów. W roku 2007 było ich 77 oferując 5 174 miejsc noclegowych, a w 2014 – 89 z liczbą miejsc noclegowych 4 913, spadek odnotowany został tylko w 2011 roku, w którym na opisywanym obszarze było 60 hoteli z 4 156 miejscami noclegowymi. Problemem pozostaje nierównomierny rozwój bazy noclegowej, najwięcej turystycznych obiektów noclegowych zlokalizowanych było w 2014 r. na obszarze gminy Zwierzyniec - 19 oraz Krasnobrodu i miasta Zamość po 16. Osiem głównych ośrodków OF Roztoczańsko - Puszczańskiego posiadało łącznie 55 turystycznych obiektów noclegowych, co stanowiło 61% wszystkich obiektów. Przekłada się to również na liczbę udzielonych noclegów która wynosiła 89 612 i stanowiła 66% wszystkich noclegów na opisywanym obszarze. Wskazuje to na wysokie natężenie bazy noclegowej w pobliżu występowania atrakcji turystycznych w postaci zabytków oraz na obszarze większych ośrodków miejskich.

⁷⁰ Ministerstwo Sportu i Turystyki, Program rozwoju turystyki do 2020 r., Warszawa 2015

⁷¹GUS, Lubelski Ośrodek Badań Regionalnych, Turystyka w województwie Lubelskim

Jak wykazano w rozdziale 5. **Bilans uwarunkowań rozwojowych turystyki na terenie „Aktywnego Roztocza”** oraz waloryzacji obszaru pod kątem pełnionej funkcji, gminy ze **wschodniej części Roztocza** zaliczane są do tzw. **Regionu turystycznego I kategorii – I.A obszary o znaczeniu ponadregionalnym i znaczeniu krajowym**. Natomiast gminy z **zachodniej części Roztocza** zaliczane są do tzw. **Regionu turystycznego I kategorii – I.B obszary o znaczeniu ponadregionalnym i znaczeniu krajowym**.

Wschodnia część Roztocza

Zgodnie z PZPWL **we wschodniej części Roztocza** występują dwa ponadregionalne ośrodki obsługi turystyki: **Zamość** oraz **Zwierzyniec**. Miasto Zamość jako wzorcowe miasto renesansu, od 1992 roku umieszczone (starówka) na Liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, zajmuje drugie miejsce w regionie spośród miast grodzkich pod względem syntetycznego wskaźnika atrakcyjności turystycznej (SMAT) uzyskując wielkość 0,463. W PZPWL klasyfikowane jest jako ośrodek turystyki krajoznawczej – poznawczej, w szczególności krajoznawczo – kulturowej oraz turystyki kwalifikowanej biznesowej. Drugi charakterystyczny ośrodek miejski **Zwierzyniec**, zgodnie z PZPWL wyróżnia: turystyka krajoznawczo – poznawcza w szczególności w zakresie: turystyki krajoznawczo – kulturowej oraz geoturystyki. W oparciu o wewnętrzny potencjał obszaru została wykreowana marka Zwierzyńca, która brzmi: **Zwierzyniec – prozdrowotna przyjemność wypoczynku**⁷². Pod względem atrakcyjności turystycznej (SMAT) miasto osiąga piąty wynik w województwie, który wynosi 0,366. Atrakcyjność turystyczną tych dwóch ośrodków uzupełniają pozostałe ośrodki miejskie wykorzystujące potencjał naturalny obszaru, tj.: **Krasnobród**, miasto uzdrowiskowe – turystyka zdrowotna, **Józefów** – warunki naturalne predysponują do rozwoju turystyki aktywnej, **Tomaszów Lubelski** – turystyka aktywna, stolica narciarstwa biegowego województwa lubelskiego (siedziba Lubelskiego Okręgowego Związku Narciarskiego).

Głównym problemem **wschodniej części Roztocza** są braki w infrastrukturze (głównie szlaki rowerowe, piesze), punkty informacji turystycznej, niedoinwestowane atrakcje turystyczne oraz brak powiązań. Wymienione problemy stwarzają bariery turystyce, które mają bezpośredni wpływ na przemieszczanie się oraz długość pobytu.

Szansą rozwojową dla tej części Roztocza jest powiązanie poszczególnych atrakcji w jeden zintegrowany produkt turystyczny, który oferuje pakiet ofert turystycznych **miejskich ośrodków turystycznych związanych z „kulturą” – Zamość oraz „naturą” – Zwierzyniec ze wspomagającą rolą ośrodków miejskich: Krasnobród, Józefów, Tomaszów Lubelski** uzupełnioną przez sieć powiązań atrakcji turystycznych gmin tworzoną przez różnorodne szlaki i ścieżki turystyczne:

- Zamość w zakresie aktywnej rekreacji kulturowej z uzupełniającą rolą gminy Zamość;
- Zwierzyniec w zakresie prozdrowotnego wypoczynku z uzupełniającą rolą gmin: Radecznica, Szczebrzeszyn, Adamów, Turopolin, Tereszpol;
- Józefów oraz Krasnobród w zakresie geoparku „Kamienny Las na Roztoczu” wraz z uzupełniającą rolą gminy: Susiec;

⁷² Strategia marki Zwierzyniec, Synergia Sp. z o.o.

- Tomaszów Lubelski w zakresie turystyki aktywnej wykorzystującej walory naturalne geoparku „Kamienny Las na Roztoczu” ze szczególną rolą narciarstwa biegowego wraz z uzupełniającą rolą gmin: Bełzec, Jarczów, Tarnawatka, Krynice, Lubycza Królewska, Tomaszów Lubelski.

Zachodnia część Roztocza

W zachodniej części Roztocza główną funkcję turystyczną pełni **Janów Lubelski**, który w zakresie kierunków rozwoju w PZPWL określony został jako: ośrodek turystyki krajoznawczo - poznawczej, w szczególności krajoznawczo - kulturowej oraz kwalifikowanej (turystyka pielgrzymkowa, biznesowa, konna, uzdrowiskowa). Jak wynika z analizy wskaźnika SMAT najbardziej atrakcyjnymi gminami Lubelszczyzny (z wyłączeniem miast: Lublina, Zamościa, Chełma i Białej Podlaskiej) są Kazimierz Dolny (miernik 0,493) i **Janów Lubelski (miernik 0,400)**. W przypadku Janowa Lubelskiego, decydującą rolę odgrywają walory przyrodnicze; lasy i obszary chronione, które stanowią po około 70% obszaru gminy. Elementem wyróżniającym Janów Lubelski w skali kraju jest **Park Rekreacji „Zoom Natury”**. Drugą stroną charakterystyczną dla Roztocza bazującą na endogenicznym potencjale jest kultura z wyróżniającym się miastem **Biłgoraj**, dla którego w PZPWL wyznaczono kierunek rozwoju jako: ośrodek turystyki krajoznawczo - poznawczej; w szczególności krajoznawczo - kulturowej. Biłgoraj wyróżnia produkt turystyczny pn. **„Miasto na szlaku kultur kresowych”**, który od ponad 10 lat tworzony jest przez Fundację⁷³ w ramach obywatelskiej przedsiębiorczości na rzecz integracji, rozwoju gospodarczego, kultury i sportu oraz zachowania tradycji regionów kresowych.

Ofertę turystyczną miejskich ośrodków turystycznych związanych z „naturą” - Janów Lubelski oraz „kulturą” - Biłgoraj uzupełnia sieć powiązań atrakcji turystycznych gmin pełniących tzw. funkcję buforową tj.: **Potok Wielki, Dzwola, Frampol, Biłgoraj, Biszczka, Księżpol, Aleksandrów, Łukowa, Tarnogród** poprzez różnorodne szlaki i ścieżki turystyczne. Bariery rozwojową jest brak właściwych powiązań mających wpływ na przemieszczanie turysty, długość i atrakcyjność pobytu. W celu integracji przedsięwzięcia, którego końcowym produktem jest spójna oferta turystyczna należy dążyć do rozbudowy sieci powiązań i współpracy oraz połączenia z głównymi ośrodkami miejskimi oferującymi kluczowe produkty turystyczne w zakresie „natury” i „kultury”. Szczególną rolę w zakresie zwiększenia dostępności do atrakcji turystycznych obszaru będzie odgrywało powiązanie lokalnych szlaków ze szlakami turystycznymi o znaczeniu ponadregionalnym tj. **Centralnym Szlakiem Rowerowym Roztocza, a także Wschodnim Szlakiem Rowerowym Green Velo.**

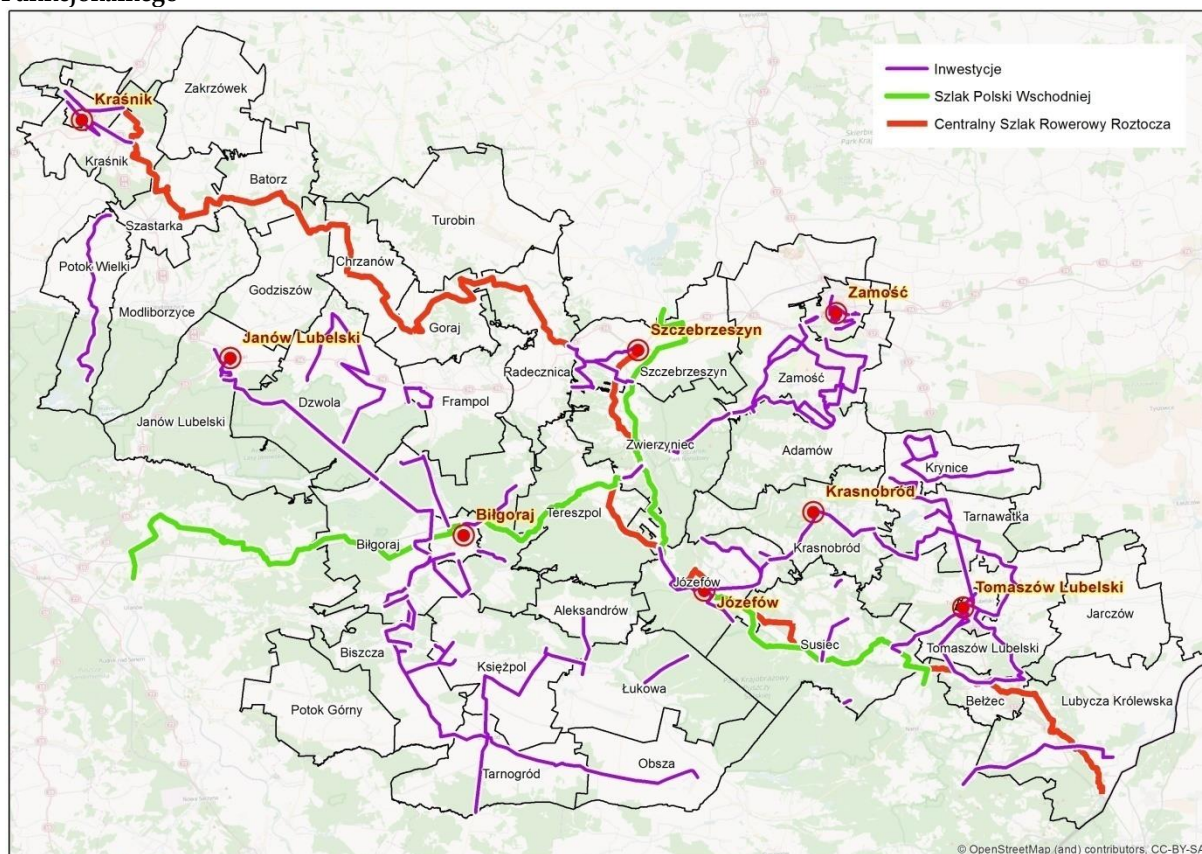
Głównym problemem zachodniej części Roztocza są braki w infrastrukturze (głównie szlaki rowerowe, piesze), punkty informacji turystycznej, niedoinwestowane atrakcje turystyczne oraz brak powiązań. Stanowią one barierę, na którą napotyka turysta, ma to bezpośredni wpływ na przemieszczanie się oraz długość pobytu, a także funkcjonującą bazę noclegową.

⁷³ Fundacja: Obywatelska przedsiębiorczość na rzecz Integracji Rozwoju Gospodarczego, Kultury, Turystyki i Sportu oraz Zachowania Tradycji Regionów Kresowych - Biłgoraj XXI

Szansą rozwojową jest powiązanie poszczególnych atrakcji w jeden zintegrowany produkt turystyczny, który oferuje kompleksową ofertę turystyczną miejskich ośrodków turystycznych związanych z „naturą” – Janów Lubelski oraz „kulturą” – Biłgoraj poprzez uzupełniającą sieć powiązań atrakcji turystycznych następujących gmin pełniących funkcję buforową tj.: **Kraśnik, Potok Wielki, Dzwola, Frampol, Biłgoraj, Biszczka, Księżpol, Aleksandrów, Łukowa, Tarnogród, Obsza** (różnorodne szlaki i ścieżki turystyczne, a także atrakcje tworzone również przez MSP).

Barierą rozwojową obydwu stron Roztocza jest brak właściwych powiązań mających wpływ na przemieszczanie turysty, długość i atrakcyjność pobytu. W celu integracji przedsięwzięcia, którego końcowym produktem jest spójna oferta turystyczna, należy dążyć do rozbudowy sieci powiązań i współpracy oraz połączenia z głównymi ośrodkami miejskimi oferującymi kluczowe produkty turystyczne w zakresie „natury” i „kultury”. Szczególną rolę w zakresie zwiększenia dostępności do atrakcji turystycznych obszaru będzie odgrywało powiązanie lokalnych szlaków ze szlakami turystycznymi o znaczeniu ponadregionalnym tj. **Centralnym Szlakiem Rowerowym Roztocza oraz Green Velo**.

Ryc. 32. Proponowany zintegrowany rozwój turystyki na terenie Roztoczańsko – Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego

Źródło: opracowanie własne

Powyższa koncepcja zintegrowanego rozwoju turystyki na Roztoczańsko – Puszczańskim Obszarze Funkcjonalnym obejmuje podstawowe cechy produktu sieciowego⁷⁴, tj.:

- rozproszoną strukturę podmiotów (sektora publicznego, prywatnego i społecznego),

⁷⁴ Zgodnie z wytycznymi Polskiej Organizacji Turystycznej

- różnorodność usług, udogodnień, infrastruktury, walorów turystycznych,
- wspólną (jednorodną) koncepcję funkcjonowania,
- współpracę i porozumienie partnerów,
- istnienie podmiotu zarządzającego (lidera),
- nazwę produktu (markę),
- łamanie „sztucznych” granic administracyjnych i geograficznych.

Poniżej zaprezentowano cele operacyjne, w ramach których będą podejmowane działania, przyczyniające się do osiągnięcia zakładanych efektów wdrażania strategicznego programu na poziomie drugiego priorytetu.

Cel operacyjny 2.1. Zwiększenie dostępności do obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo poprzez integrację lokalnych szlaków turystycznych z ponadregionalnymi szlakami rowerowymi

Cel operacyjny 2.2. Zachowanie atrakcji dziedzictwa naturalnego i kulturowego

Cel operacyjny 2.3. Rozwój specjalizacji turystycznej poprzez integrację produktów oferty turystycznej

Główne kierunki działań/typy projektów:

- rozwój publicznej infrastruktury turystycznej (ścieżki rowerowe, szlaki turystyczne, przyrodnicze itp., punkty widokowe),
- powiązanie lokalnych szlaków turystycznych z ponadregionalnymi szlakami Centralnym Szlakiem Rowerowym Roztocza, a także Wschodnim Szlakiem Rowerowym Green Velo,
- zwiększenie dostępności do miejsc i obszarów chronionych z jednoczesnym zabezpieczeniem przed nadmierną i niekontrolowaną presją turystów,
- tworzenie i poprawa funkcjonowania geoparku „Kamienny Las na Roztoczu”, parków krajobrazowych, centrów ochrony bioróżnorodności, parków botanicznych, arboretów, ostoi zwierząt, wolier i innych form prezentacji przyrody,
- odnowa obiektów dziedzictwa kulturowego,
- ochrona zabytków ruchomych,
- zagospodarowanie i ochrona terenów dziedzictwa naturalnego,
- kompleksowe działania z zakresu edukacji ekologicznej łączące różne formy ochrony z ukierunkowaniem ruchu turystycznego,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- roboty budowlane i modernizacja infrastruktury kultury (w szczególności ośrodki kultury, biblioteki publiczne itp.) przyczyniającej się do aktywnego udziału społeczeństwa w kulturze,
- działania z zakresu ochrony dziedzictwa niematerialnego,
- tworzenie cyfrowych zasobów w zakresie, e-turystyki, e-kultury,
- rozwój infrastruktury sportowej i rekreacyjnej,
- działania związane z kreowaniem transgranicznego produktu turystycznego,
- rozwój wspólnej struktury instytucjonalnej do świadczenia usług w ramach sieciowego produktu turystycznego,
- współpraca punktów informacji turystycznej,
- promocja gospodarcza zintegrowanej oferty turystycznej obszaru funkcjonalnego,
- inne.

Możliwe źródła finansowania działań / projektów:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (edukacja ekologiczna),
- Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2014 – 2020,
- Szwajcarsko – Polski Program Współpracy 2014 – 2020,
- Norweski Mechanizm Finansowy 2014 – 2020,
- programy wspierania bazy sportowej i rekreacyjnej finansowane przez ministra właściwego ds. sportu,
- inne.

6.2.3. Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia

Jednym z głównych problemów obszaru Roztocza jest niewykorzystany potencjał kształtującej się specjalizacji gospodarczej w zakresie turystyki. Konsekwencją niewykorzystanego potencjału jest m.in. zróżnicowany na terenie obszaru wskaźnik bezrobocia oraz przedsiębiorczości. Dla obszaru funkcjonalnego wartość wskaźnika przedsiębiorczości wynosi 639 i jest niższa niż dla województwa lubelskiego – 799.

Oprócz potencjału w zakresie turystyki, obszar funkcjonalny dysponuje rozwiniętym sektorem rolnym. Zarejestrowanych jest tu 233 gospodarstw ekologicznych. Ze względu na kategorię działalności wszystkie gospodarstwa zajmują się produkcją roślin, z czego 86% (201) gospodarstw zajmuje się tylko ww. produkcją. Ponadto wytwarzanych jest ponad 25 produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych. Stwarza to możliwość powiązania przetwórstwa lokalnego z ofertą turystyczną. Taki sposób myślenia o produkcie turystycznym poszerza zakres sieci partnerskiej o przedstawicieli wielu różnych branż. Pojedyncze gospodarstwo agroturystyczne może stworzyć ofertę związaną z gotowaniem lub twórczością ludową, sołectwo posiada potencjał rozwoju wiejskiego SPA, natomiast cała gmina może stworzyć ofertę z zakresu turystyki aktywnej w oparciu o szlaki konne, rowerowe lub kajakowe. Dlatego istotnym elementem wpływającym na specjalizację obszaru jest aktywizacja lokalnej społeczności. Niezbędnym warunkiem zwiększenia konkurencyjności obszaru jest wykształcone społeczeństwo. Należy więc podjąć działania dotyczące modernizacji obiektów dydaktycznych szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w zakresie dostosowania infrastruktury, zakup niezbędnego wyposażenia gwarantującego wysoką jakość kształcenia oraz organizację zajęć przyczyniających się do rozwoju kompetencji kluczowych na rynku pracy (ICT, matematyczno – przyrodnicze, języki obce).

Z punktu widzenia poprawy jakości życia, kluczowym działaniem jest poprawa świadczonych usług z zakresu ochrony zdrowia. Wskaźnik prezentujący dostępność mieszkańców do usług medycznych w 2013r. (GUS) wypadł niezadowolająco w porównaniu do wartości ww. wskaźnika dla województwa lubelskiego, dla opisywanego obszaru wyniósł nieco ponad 3 natomiast dla województwa lubelskiego wynosi 5. Dostępność i jakość usług z zakresu ochrony zdrowia jest szczególnie ważne na obszarach o specjalizacji turystycznej wpływa bowiem na bezpieczeństwo pobytu.

Uzupełnieniem prowadzonych działań powinna być rewitalizacja służąca zarówno podniesieniu atrakcyjności danej przestrzeni obszaru dla podmiotów gospodarczych, jak i wsparciu rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego, a także przyczyniająca się do podniesienia jakości życia obecnych i nowych mieszkańców. Jako jeden z głównych mechanizmów działań rewitalizacyjnych powinno być traktowane wzmocnienie potencjału endogenicznego obszaru związanego bezpośrednio z turystyką. Narzędziem niezbędnym do wdrażania działań powinien być Gminny Plan Rewitalizacji.

Poniżej zaprezentowano cele operacyjne, w ramach których będą podejmowane działania, przyczyniające się do osiągnięcia zakładanych efektów wdrażania strategii na poziomie trzeciego priorytetu.

Cel operacyjny 3.1. Aktywizacja lokalnej społeczności poprzez rozwój przedsiębiorczości ze szczególną rolą przetwórstwa produktów lokalnych

Cel operacyjny 3.2. Zwiększenie dostępności do usług edukacyjnych na wysokim poziomie

Cel operacyjny 3.3. Wzrost bezpieczeństwa oraz opieki zdrowotnej na terenie obszaru o funkcji turystycznej

Cel operacyjny 3.4. Efektywne kształtowanie przestrzeni publicznej

Główne kierunki działań/typy projektów

- przygotowanie terenów inwestycyjnych na terenie obszaru,
- stymulowanie rozwoju przetwórstwa rolno - spożywczego oraz marketingu produktów rolnych,
- rozwój lokalnych produktów turystycznych (potrawy regionalne, tradycyjne produkty rękodzielnicze itd.),
- inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów,
- działanie z zakresu tworzenia inkubatorów przetwórstwa lokalnego,
- inicjowanie powstawania podmiotów ekonomii społecznej, odpowiadającej na zapotrzebowanie mieszkańców oraz turystów,
- działania marketingowe, kreowanie dobrego wizerunku obszaru pod kątem potencjalnych inwestorów i kontrahentów jako atrakcyjnego miejsca,
- utworzenie kompleksowego systemu informacji przestrzennej w zakresie aktywności gospodarczej i podmiotów funkcjonujących,
- aktywne wspieranie istniejących i potencjalnych przedsiębiorców w pozyskiwaniu środków na rozwój,
- współpraca z lokalnymi przedsiębiorcami w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy w oparciu o lokalne zasoby naturalne,
- wspieranie rozwoju przedsiębiorczości (w tym bazy noclegowo-gastronomicznej, usług turystycznych) wykorzystującej publiczną infrastrukturę turystyczną (szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, obiekty zabytkowe i lokalne pomniki historii itd.), oraz innych usług okołoturystycznych na terenie obszaru,
- dostosowanie infrastruktury edukacyjnej gminy do zmieniających się standardów i potrzeb (modernizacja budynków),
- podnoszenie jakości kształcenia w szkołach (doskonalenie kadr nauczycielskich, komputeryzacja i wyposażenie szkół w niezbędny sprzęt, wymiana młodzieży i współpraca międzynarodowa szkół itd.),

- rozwijanie u uczniów kompetencji cyfrowych, językowych, miękkich (komunikatywność, kreatywność, współdziałanie itd.),
- prowadzenie efektywnej polityki społecznej (prowadzącej do integracji i aktywizacji osób zagrożonych wykluczeniem, zabezpieczającej potrzeby osób starszych),
- prowadzenie działań w zakresie dostępu do usług medycznych i opiekuńczych również dla turystów,
- współpraca z przedsiębiorcami w zakresie wykorzystania dostępnych budynków, które utraciły swoje funkcje, do rozwijania nowych działalności (w tym przekształcania ich w obiekty służące turystyce, opiece osób starszych itp.),
- opracowanie i wdrożenie Gminnego Planu Rewitalizacji uwzględniającego potencjał turystyczny obszaru,
- kształtowanie przestrzeni publicznej w miejscowościach na terenie gminy,
- inne.

Możliwe źródła finansowania działań/projektów:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020,
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020,
- Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój na lata 2014 - 2020,
- Program Współpracy Transgranicznej Polska - Białoruś - Ukraina 2014 - 2020,
- Szwajcarsko - Polski Program Współpracy 2014 - 2020,
- Norweski Mechanizm Finansowy 2014 - 2020,
- inne.

6.3. Spójność z dokumentami strategicznymi

Powiązania z dokumentami strategicznymi i planistycznymi na poziomie wspólnotowym, krajowym oraz regionalnym są istotnym elementem wspierającym trwały wzrost społeczny i gospodarczy na danym terenie. W tym podrozdziale przedstawiono powiązania z niniejszym dokumentem strategicznym przedstawiając analizę spójności z ww. dokumentami.

6.3.1. Poziom wspólnotowy

Pakiet legislacyjny polityki spójności na lata 2014-2020

Komisja Europejska w ramach pakietu legislacyjnego zaproponowała 11 celów tematycznych ściśle powiązanych ze strategią „Europa 2020”. Odnoszą się one również do wszystkich Funduszy Wspólnych Ram Strategicznych, w tym Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Społecznego. *Strategiczny Plan Terytorialno - Funkcjonalny w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* zgodnie z przyjętą zasadą programowania został oparty na celach wskazanych w dokumentach programowych, toteż cele operacyjne Planu przyczyniają się do osiągnięcia celów strategicznych odzwierciedlających priorytetowe cele Unii Europejskiej.

Strategia Europa 2020 - Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu

Wyznaczone cele w *Strategicznym Planie Terytorialno - Funkcjonalnym w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* wpłyną bezpośrednio na wzrost spójności gospodarczej, społecznej oraz terytorialnej, co wskazuje na pełną zgodność z priorytetami określonymi w Strategii Europa 2020, są to:

- rozwój inteligentny – rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji,
- rozwój zrównoważony – wspieranie gospodarki efektywnie korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej,
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu – wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną.

Efektom realizacji powyższych priorytetów powinno być osiągnięcie następujących celów:

- wzrost wydatków na działalność B+R,
- wzrost wskaźnika zatrudnienia,
- wzrost udziału osób z wyższym wykształceniem w społeczeństwie oraz zmniejszenie odsetka osób wczesnie kończących naukę,
- ograniczenie emisji CO₂ i osiągnięcia celów 20/20/20 w zakresie klimatu i energii,
- ograniczenia liczby osób żyjących w ubóstwie.

Ponadto należy zaznaczyć, że wizja określona dla obszaru „Aktywnego Roztocza” wpisuje się w zasadę zrównoważonego rozwoju, przyczyniając się do aktywizacji ekonomicznej i społecznej obszaru przy jednoczesnym racjonalnym korzystaniu z zasobów przyrodniczych.

6.3.2. Poziom krajowy

Określone cele i kierunki rozwojowe, system zarządzania oraz monitoringu, a także główne źródła finansowania wpisują się w schemat przedstawiony w projekcie Umowy Partnerstwa. Współpraca samorządów w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” z innymi samorządami oraz podmiotami społecznymi i gospodarczymi wesprze realizację wspólnych przedsięwzięć oraz rozbudowę powiązań funkcjonalnych na terenie całego obszaru. Jest to zgodne z innowacyjnym podejściem do terytorialnego wymiaru polityki rozwoju na danym obszarze. Wyznaczona wizja rozwoju obszaru „Aktywnego Roztocza”:

W 2023 roku „Aktywne Roztocze” jest dynamicznie rozwijającym się gospodarczo obszarem o wysokiej jakości środowiska i infrastrukturze, w oparciu o specjalizację turystyczną bazującą na wewnętrznym potencjale związanym z naturą i kulturą. Jest atrakcyjnym miejscem życia dla mieszkańców oraz wyróżniającym się w regionie obszarem rozwoju przedsiębiorczości

zostanie osiągnięta w wyniku realizacji poszczególnych celów i jest spójna z głównymi celami dokumentów:

1. *Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020 (ŚSRK)*: wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów, zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności;
2. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie*: Efektywne wykorzystanie specyficznych regionalnych oraz terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności

w horyzoncie długookresowym. Jednocześnie Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego postuluje trzy cele polityki regionalnej do 2020 roku. Są one następujące:

- wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów („konkurencyjność”),
- budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych („spójność”),
- tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych, ukierunkowanych terytorialnie („sprawność”).

Cele strategiczne *Strategicznego Planu Terytorialno – Funkcjonalnego w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* wpisują się we wszystkie trzy ww. cele. Sprzyjają one zwiększeniu konkurencyjności obszaru poprzez określenie jego funkcji gospodarczej opartej na kształtujących się specjalizacjach w zakresie turystyki. Co więcej integracja działań wywiera pozytywny wpływ na zwiększenie spójności terytorialnej w układzie regionalnym, a nawet krajowym. Sprzyja to rozwojowi ekonomicznemu na terenach wiejskich.

3. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.*

Strategiczny Plan Terytorialno – Funkcjonalny w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” wpisuje się w powyższy cel, uwzględniając potencjały rozwojowe obszaru w zakresie: rozwoju turystyki również w powiązaniu z lokalnym przetwórstwem. Jednocześnie w wyznaczonej wizji podkreślono zrównoważone zarządzanie prowadzące do lepszych warunków działalności gospodarczej oraz życia mieszkańców. Co więcej określone cele wpisują się w następujące cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (określone w KPZK 2030):

- a. Cel 2. *Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;*
 - b. Cel 3. *Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;*
 - c. Cel 4. *Kształtowanie struktur przestrzennych, wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;*
 - d. Cel 6. *Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.*
4. *Zintegrowane, ponadsektorowe strategie: Strategia Innowacyjności i Efektywności Gospodarki – Dynamiczna Polska 2020 (SIEG), Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego (SRKL), Strategia Rozwoju Transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku) (SRT), Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko (BEiŚ), Strategia Sprawne Państwo (SSP), Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS), KSRR, Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego RP (SRSBN RP), Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa (SZRWiR).*

6.3.3. Poziom regionalny

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Dokument jest spójny pod względem przewidzianych działań z wyznaczonym w *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020* obszarem Strategicznej Interwencji:

- Obszar gospodarczego wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych;
- Obszary Przygraniczne;
- Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych.

Proponowane działania wpisują się wprost w przewidziany dla tego obszaru rodzaj interwencji. Powiązania pomiędzy poszczególnymi priorytetami strategii przedstawione zostały w poniższej tabeli.

Tabela 16 Zestawienie powiązań pomiędzy priorytetami Strategicznego Planu Terytorialno - Funkcjonalnego w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” do 2023 r., a Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030r.)

Strategiczne cele rozwoju regionu lubelskiego	Cel strategiczny 1. Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska	Cel strategiczny 2. Zintegrowany rozwój turystyki	Cel strategiczny 3. Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia
Cel strategiczny 1: Wzmacnianie urbanizacji regionu		✓	✓
Cel strategiczny 2: Restrukturyzacja rolnictwa oraz rozwój obszarów wiejskich			✓
Cel strategiczny 3: Selektywne zwiększanie potencjału wiedzy, kwalifikacji, zaawansowania technologicznego, przedsiębiorczości i innowacyjności regionu			✓
Cel strategiczny 4: Funkcjonalna, przestrzenna, społeczna i kulturowa integracja regionu	✓	✓	✓

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030r.)*

Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku (projekt)

Zaktualizowana Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 roku stanowi uszczegółowienie *Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020* w części, dotyczącej określenia potencjału innowacyjnego województwa oraz wskazania

kierunków jego wzmocnienia i wykorzystywania w poszukiwaniu przewag konkurencyjnych, opartych zwłaszcza na inteligentnych specjalizacjach regionu.

W *Strategicznym Planie Funkcjonalno – Terytorialnym w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* określono **Cel strategiczny 3. Efektywna lokalna gospodarka wykorzystująca wewnętrzny potencjał obszaru**, który wpisuje się w realizację następujących celów strategicznych Regionalnej Strategii Innowacji:

- *Priorytet 1. Zwiększenie zdolności podmiotów gospodarczych do tworzenia i absorpcji wiedzy oraz wdrażania innowacji, zwłaszcza w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji.*
- *Priorytet 2. Wzrost zdolności podmiotów sektora naukowo-badawczego do tworzenia i komercjalizacji wiedzy w regionalnych obszarach inteligentnej specjalizacji regionu.*
- *Priorytet 3. Wzmocnienie instytucji otoczenia biznesu i otwartej na innowacje administracji publicznej.*

Kluczowym elementem w osiągnięciu powyższych powiązań strategicznych będzie stymulowanie szeroko pojętej współpracy przez samorząd lokalny z instytucjami otoczenia biznesu oraz turystyki i rolnictwa, przedstawicielami sektora naukowo-badawczego, a także przedsiębiorcami. Niezbędnym elementem będzie również rozwijanie łańcuchów kooperacyjnych. Tak prowadzone działania powinny doprowadzić do powstania:

- nowoczesnej turystyki ze szczególnym uwzględnieniem turystyki zdrowotnej;
- nowoczesnych sektorów biogospodarki, bazujących na efektywnym przetwarzaniu biozasobów na cele żywnościowe, energetyczne;
- rozwoju sektora energetycznego, opartego na technologiach niskoemisyjnych, wykorzystującego zarówno odnawialne, jak i nieodnawialne źródła energii;
- rozwoju zidentyfikowanych branż z zastosowaniem informatyki i automatyki.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego (RPO WL) jest trzecim szczeblem planowania strategicznego⁷⁵. RPO WL jest zasadniczym narzędziem realizacji strategii, ocenianym pod kątem zgodności z celami strategicznymi. System wdrażania ukierunkowany jest na realizację projektów spełniających następujące aspekty:

- projekty partnerskie, w tym partnerstwa publiczno-prywatnego i w obszarach funkcjonalnych,
- inwestycje i działania, zapewniające efekt prorozwojowy.

W ramach RPO WL określone zostały cele szczegółowe, które będą realizowane poprzez 13 Osi Priorytetowych, odpowiadających celom tematycznym pakietu legislacyjnego Unii Europejskiej.

⁷⁵ Ramowy System Organizacji Programowania Strategicznego w Województwie Lubelskim, UMWL, Zał. do Uchwały Nr CII/1911/2012 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 20 marca 2012r. Pierwszy szczebel systemu stanowi: Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego oraz Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, drugim szczeblem programowania strategicznego jest Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego, a także strategie sektorowe.

Szczegółowe powiązania pomiędzy *Strategicznym Planem Terytorialno – Funkcjonalnym w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* i RPO WL zostały przedstawione w poniższej tabeli, wskazując jedynie te priorytety, które będą realizowane przez plan.

Tabela 17. Powiązania pomiędzy celami strategicznymi Strategicznego Planu Terytorialno-Funkcjonalnego w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” i Regionalnym Programem Operacyjnym Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

Oś priorytetowa RPO WL	Cel strategiczny 1. Efektywna lokalna gospodarka wykorzystująca wewnętrzny potencjał obszaru	Cel strategiczny 2. Lepsza jakość usług publicznych oraz wzrost aktywizacji kapitału społecznego	Cel strategiczny 3. Aktywna ochrona środowiska wraz z doskonaleniem infrastruktury technicznej z tym związanej
1. Badania i innowacje			✓
2. Cyfrowe Lubelskie		✓	
3. Konkurencyjność przedsiębiorstw			✓
4. Energia przyjazna środowisku	✓		
5. Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna	✓		
6. Ochrona środowiska oraz efektywne wykorzystanie zasobów	✓		
7. Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego		✓	
8. Mobilność regionalna i ekologiczny transport	✓		
9. Rynek pracy			✓
10. Adaptacyjność przedsiębiorstw i pracowników do zmian			✓
11. Włączenie społeczne			✓
12. Edukacja, umiejętności i kompetencje			✓
13. Infrastruktura społeczna			✓

Źródło: opracowanie własne na podstawie RPO WL na lata 2014-2020

Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014-2020

Cele wskazane w *Strategicznym Planie Terytorialno – Funkcjonalnym w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze”* przyczyniają się do podniesienia konkurencyjności społeczno-gospodarczej obszaru transgranicznego tym samym wpisują się w Cel generalny Strategii Transgranicznej oraz określone w niej dziedziny działań strategicznych:

1. Współpraca gospodarcza.

2. Środowisko naturalne, kultura i turystyka.
3. Infrastruktura komunikacyjna i graniczna.

7. System wdrażania strategii

7.1. Partnerskie zarządzanie obszarem

Współpraca partnerska pn. „Aktywne Roztocze” na rzecz wspólnego rozwoju samorządów gmin z terenu Roztoczańsko - Puszczańskiego Obszaru Funkcjonalnego zainicjowana została w 2013 r. z chwilą przygotowywania dwóch przedsięwzięć strategicznych do realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020.

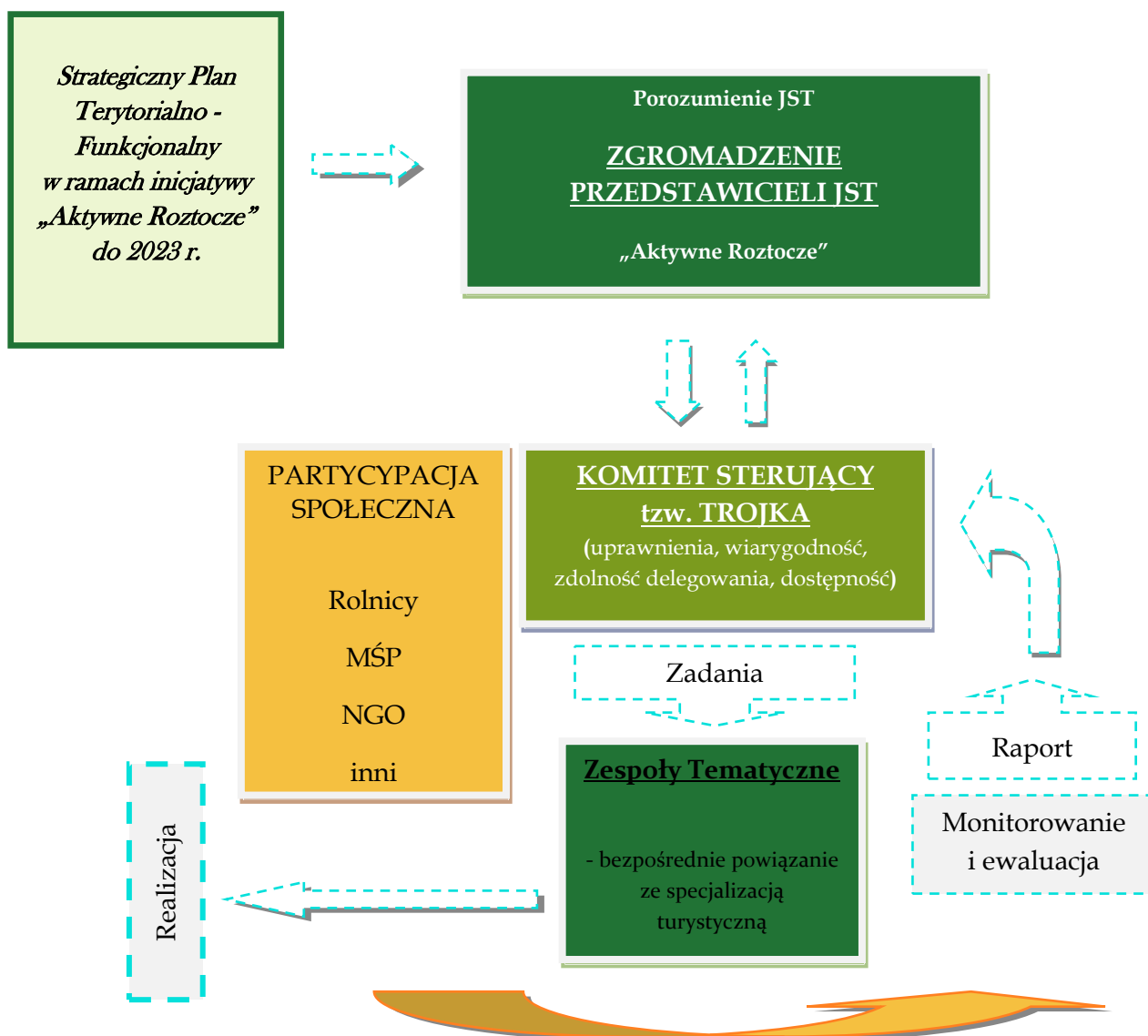
Celem głównym zawiązanego partnerstwa jest zwiększenie szans na rozwój oraz specjalizację gospodarczą obszaru w zakresie turystyki poprzez efektywne pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych na rzecz gmin wchodzących w skład partnerstwa.

Z uwagi na nowe uwarunkowania, w szczególności wynikające z dokumentów strategicznych i planistycznych szczebla krajowego i regionalnego, zarządzanie partnerskim obszarem pn. „Aktywne Roztocze” wymaga wykorzystania dotychczasowych doświadczeń i wdrożenia nowego modelu strategicznego zarządzania.

W celu właściwego wdrażania strategii i zarządzania rozwojem obszaru zaleca się w oparciu o zawarte porozumienie jednostek samorządu terytorialnego gmin wchodzących w skład partnerstwa „Aktywne Roztocze” wskazanie organu reprezentującego w postaci Komitetu Sterującego. Powołany Komitet powinien wyróżniać się następującymi cechami:

- odpowiedzialność za sukces lub porażkę w kategoriach korzyści dla zarządzanego obszaru,
- jednolite ukierunkowanie działań, ponieważ jednym z kluczowych obowiązków Komitetu Sterującego jest ukierunkowanie działań oraz wyznaczenie Lidera, ważne jest aby wszyscy członkowie posiadali jednolity pogląd, jaki to ma być kierunek działań,
- efektywne delegowanie, z wykorzystaniem struktury organizacyjnej poszczególnych urzędów gmin,
- ułatwienie integracji zespołów realizujących projekt ze Zgromadzeniem Przedstawicieli JST, urzędami oraz jednostkami organizacyjnymi gmin oraz podmiotami zewnętrznymi zaangażowanymi w projekt,
- zapewnienie efektywnego podejmowania decyzji,
- zapewnienie skutecznej komunikacji zarówno wewnątrz struktury porozumienia, jak i z interesariuszami.

Komitet Sterujący powinien posiadać cztery kluczowe cechy: uprawnienia, wiarygodność, zdolność delegowania, dostępność.

Komitet Sterujący (KS) składał się będzie z 3 członków – przedstawiciele samorządów wchodzących w skład porozumienia „Aktywne Roztocze” (tzw. Trojka):

- Prezydent, Burmistrz, Wójt, który obecnie pełni rolę przewodniczącego organizacji,
- Prezydent, Burmistrz, Wójt, który poprzednio pełnił to stanowisko,
- Prezydent, Burmistrz, Wójt, który wyznaczony zostanie do pełnienia tego stanowiska w przyszłości.

Przewodniczenie KS jest pełnione przez okres półroczny, rotacyjnie przez wszystkich członków porozumienia „Aktywne Roztocze” w ustalonej wcześniej kolejności. W celu powołania KS niezbędne jest uprzednie wyznaczanie przyszłych przewodniczących, np. przez przyjęcie reguły rotacji w kolejności alfabetycznej gmin. Funkcjonowanie Trojki ma na celu zachowanie ciągłości prowadzonej polityki rozwoju obszaru i płynne wchodzenie kolejnych przewodniczących w swoje obowiązki. Szczegółowe zasady funkcjonowania Komitetu Sterującego zostaną określone w zawartym porozumieniu.

Komitet Sterujący – zadania:

1. Roczny plan działań – ustalenie priorytetów do realizacji m.in. w oparciu o plan działań operacyjnych zawartych w Strategicznym Planie Terytorialno - Funkcjonalnym.
2. Zgłaszanie propozycji Zgromadzeniu Przedstawicieli JST dotyczących powołania Zespołów Tematycznych.
3. Przygotowanie partnerskich projektów.
4. Współpraca z innymi podmiotami na poziomie subregionalnym, regionalnym, krajowym.
5. Przygotowanie rocznego sprawozdania z realizacji strategii i przedłożenie Zgromadzeniu Przedstawicieli JST „Aktywne Roztocze” w celu zatwierdzenia.

Po dokładnej analizie Komitet Sterujący wybiera lidera przedsięwzięcia (projektu), który od tego momentu – jest w ścisłej współpracy z partnerami: przygotowuje wniosek aplikacyjny, składa do odpowiedniej instytucji, a później merytorycznie i formalnie odpowiada za jego prawidłową realizację i rozliczenie. Kluczowe decyzje (pomimo, iż dana gmina jest Liderem) są konsultowane za pośrednictwem Komitetu Sterującego ze Zgromadzeniem Przedstawicieli JST „Aktywne Roztocze”. Zgromadzenie Przedstawicieli JST odbywa swoje narady co najmniej raz w miesiącu podczas, których szczegółowo omawiane są wszelkie zagadnienia związane z realizacją wspólnych działań i opracowywane są plany pracy na przyszłość w oparciu o Strategiczny Plan Terytorialno-Funkcjonalny. Podczas Zgromadzenia Przedstawicieli JST każdy z przedstawicieli ma równe prawo głosu.

W celu lepszej koordynacji kluczowych działań dla obszaru m.in. związanych ze specjalizacją obszaru zostaną powołane Zespoły Tematyczne m.in. proponuje się powołanie Zespół ds. Specjalizacji turystycznej poprzez integrację produktów oferty turystycznej, Zespół ds. odnawialnych źródeł energii oraz efektywności energetycznej, Zespół ds. rozwoju produktów tradycyjnych i lokalnych.

W proces realizacji strategii będą pośrednio zaangażowane inne podmioty działające na obszarze „Aktywnego Roztocza”. Dlatego też niezbędna jest partycypacja społeczna mieszkańców reprezentowanych w szczególności przez następujące grupy: rolnicy, MŚP, NGO, koła gospodyń wiejskich i inne.

Skuteczne wdrażanie strategii będzie wymagało zmian polegających na dostosowaniu w urzędach struktury organizacyjnej do realizacji funkcji koordynacyjnych, organizacyjnych, informacyjnych na potrzeby wdrażania strategicznego planu.

Podczas realizacji Strategicznego Planu Terytorialno - Funkcjonalnego będą stosowane cztery podstawowe zasady postępowania:

1. Zasada zintegrowanego zarządzania rozwojem obszaru funkcjonalnego - skoordynowanie działań realizowanych przez różne podmioty na rzecz rozwoju poprzez włączenie i dostosowanie instrumentów programowych i finansowych do systemu realizacji strategii oraz ukształtowanie mechanizmów skutecznego wpływania przez samorząd lokalny na zakres i kierunki interwencji podejmowanych w wymiarze lokalnym i subregionalnym w celu zwiększenia spójności z działaniami podejmowanymi dla obszaru funkcjonalnego.

2. Zasada efektywności ekonomicznej, społecznej i przestrzennej – ocena wpływu i znaczenia kluczowych interwencji publicznych oraz planowanych do realizacji dla osiągnięcia celów strategicznych, ponadto interwencja oparta na efektywności w ujęciu ekonomicznym, społecznym oraz przestrzennym.
3. Zasada ochrony środowiska – wdrażanie warunków dla poprawy jakości i zabezpieczenia środowiska naturalnego jako czynnika współkształtującego zrównoważony rozwój obszaru w warstwie społecznej i gospodarczej.
4. Zasada partnerstwa – otwarta i efektywna współpraca samorządów obszaru funkcjonalnego oraz podmiotów reprezentujących różne środowiska na tym terenie w tym angażowanie różnorodnych zasobów i kompetencji do osiągnięcia celów strategicznych. Aktywna współpraca jest warunkiem koniecznym do powodzenia realizacji strategii.

7.2. System monitorowania i ewaluacji

Odpowiednio dobrany system monitorowania jest podstawowym i jednym z najważniejszych instrumentów w procesie wdrażania strategii. Zebranie odpowiednio dobranych danych monitoringowych pozwoli na ocenę skuteczności podjętych i realizowanych działań w tym ocenę wdrażanej strategii, a także na efektywniejsze inwestowanie środków publicznych i mobilizację władz oraz społeczności lokalnej do czynnego udziału w realizacji strategii. Głównymi elementami systemu monitoringu są:

- instytucje odpowiedzialne za proces monitorowania wdrażania strategii;
- przyjęty system raportowania z procesu monitorowania wdrażanej strategii;
- zestaw wskaźników służących do oceny postępów ze wdrażanej strategii.

Za koordynację procesu monitorowania realizacji Strategicznego Planu Terytorialno – funkcjonalnego w ramach inicjatywy „Aktywne Roztocze” będzie odpowiedzialny organ reprezentujący gminy partnerskie, tj. powołany Komitet Sterujący.

W celu przeprowadzenia procesu monitorowania i raportowania rekomenduje się wybór jednego z trzech proponowanych rozwiązań:

1. Podmiotem realizującym monitoring całości wdrażanej strategii jest jedna z gmin partnerskich inicjatywy „Aktywne Roztocze”.
2. Przedmiotem realizującym monitoring wdrażanej strategii są gminy aktualnie tworzące Komitet Sterujący.
3. Przedmiotem realizującym monitoring wdrażanej strategii jest specjalistyczny podmiot ekspercko-doradczy.

Ocena wdrażanej strategii będzie odbywać się w cyklu corocznym na podstawie opracowanego raportu obejmującego analizę zebranych danych na bazie przyjętych wskaźników monitoringowych. W pierwszym kwartale 2018 roku zostanie sporządzony raport z wdrażanej strategii w latach 2016-2017. Na podstawie sporządzonego raportu (wniosków oraz rekomendacji) Zgromadzenie Przedstawicieli JST dokona śródkresowej oceny stanu wdrażanej strategii, a także zaproponują ewentualne zmiany skorygowania jej treści.

Przyjęty zestaw wskaźników, zarówno na poziomie strategicznym (odnoszącym się do celów strategicznych), jak i operacyjnym (odnoszącym się do celów operacyjnych), pozwala na ocenę stopnia osiągnięcia zakładanych celów operacyjnych. Wybrany system wskaźników ograniczono do niezbędnego minimum, dopasowując wskaźniki prezentowane i dostępne w ogólnej statystyce Głównego Urzędu Statystycznego. Dla każdego wskaźnika przedstawiono wartość bazową oraz wskazano możliwe źródła pozyskania informacji o wartościach monitorowanych wskaźników.

Cele strategiczne

Cel strategiczny 1 Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska				
Lp.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary	Wartość bazowa (rok 2014)	Źródło danych
1.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej	%	83	GUS:BDL
2.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej	%	37	GUS:BDL
Cel Strategiczny 2. Zintegrowany rozwój turystyki				
3.	Korzystający z noclegów ogółem	osoba	134 310	GUS:BDL
Cel Strategiczny 3. Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia				
4.	Liczba zarejestrowanych podmiotów w systemie REGON na 10 tys. mieszkańców	szt.	639	GUS:BDL
5.	Pracujący na 1000 ludności	osoba	105	GUS:BDL

Cele operacyjne

Cel Strategiczny 1. Lepsza dostępność komunikacyjna obszaru oraz poprawa stanu ochrony środowiska				
Cel operacyjny 1.1. Poprawa zewnętrznej dostępności komunikacyjnej obszaru				
Lp.	Nazwa wskaźnika	Jednostka miary	Wartość bazowa (rok 2014)	Źródło danych
1.	Gospodarstwa domowe w zasięgu dostępu do internetu przepustowości co najmniej 30 Mb/s	szt.	0	UG
Cel operacyjny 1.2. Wewnętrzna spójność komunikacyjna z rozwiniętym ekologicznym transportem zbiorowym				
2.	Udział wydatków na drogi publiczne w wydatkach ogółem	%	8	GUS:BDL
Cel operacyjny 1.3. Zwiększenie dostępności sieci wodno – kanalizacyjnej oraz poprawa czystości obszaru				
3.	Długość sieci wodociągowej	km	2 848,8	GUS:BDL
4.	Długość sieci kanalizacyjnej	km	1 217,3	GUS:BDL
Cel operacyjny 1.4. Wzrost efektywności energetycznej obiektów i budynków wraz z wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii				
5.	Liczba projektów zrealizowanych na terenie obszaru funkcjonalnego przez JST w zakresie OZE	szt.		GUS: BDL
Cel strategiczny 2. Zintegrowany rozwój turystyki				
Cel operacyjny 2.1. Zwiększenie dostępności do obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo poprzez integrację lokalnych szlaków turystycznych z ponadregionalnymi szlakami rowerowymi				
6.	Ścieżki rowerowe na 10 tys. km ²	km	20 932,3	GUS:BDL
Cel operacyjny 2.2. Zachowanie atrakcji dziedzictwa naturalnego i kulturowego				
7.	Liczba muzeów	szt.	10	GUS:BDL

8.	Liczba osób zwiedzających muzea na 10 tys. mieszkańców	osoba	2 720	GUS:BDL
9.	Liczba odnowionych obiektów dziedzictwa naturalnego i kulturowego	szt.	0	GUS:BDL
Cel operacyjny 2.3. Rozwój specjalizacji turystycznej poprzez integrację produktów oferty turystycznej				
10.	Liczba miejsc noclegowych	szt.	4 913	GUS:BDL
11.	Liczba punktów informacji turystycznej	szt.	9	UG
Cel Strategiczny 3.Rozwijająca się specjalizacja gospodarcza oraz wzrost jakości życia				
Cel operacyjny 3.1. Aktywizacja lokalnej społeczności poprzez rozwój przedsiębiorczości ze szczególną rolą przetwórstwa produktów lokalnych				
12.	Liczba utworzonych inkubatorów przetwórstwa lokalnego	szt.	0	UG
13.	Liczba gospodarstw ekologicznych	szt.	233	UG/IJHARS
14.	Liczba funkcjonujących na terenie obszaru funkcjonalnego grup producentów rolnych	szt.	4	Rejestr UMWL
15.	Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym	%	8,6	GUS:BDL
Cel operacyjny 3.2. Zwiększenie dostępności do usług edukacyjnych na wysokim poziomie				
16.	Liczba utworzonych/wyposażonych pracowni matematyczno-przyrodniczych oraz ITC	szt.	0	GUS:BDL
Cel operacyjny 3.3. Wzrost bezpieczeństwa oraz opieki zdrowotnej na terenie obszaru o funkcji turystycznej				
17.	Liczba jednostek służb ratowniczych wyposażonych w sprzęt do prowadzenia akcji ratowniczych i usuwania skutków katastrof	szt.	0	UG
18.	Liczba przychodni na 10 tys. ludności	szt.	4	GUS:BDL
19.	Liczba porad lekarskich w zakresie ambulatoryjnej opieki zdrowotnej	szt.	2 782 994	GUS:BDL
Cel operacyjny 3.4. Efektywne kształtowanie przestrzeni publicznej				
20.	Liczba zrealizowanych projektów dotyczących rewitalizacji lub kształtowania przestrzeni publicznej	szt.	0	UG
21.	Liczba opracowanych aktualnych Lokalnych Programów Rewitalizacji	szt.	0	UG

8. Strategiczna Ocena Oddziaływania na Środowisko - podsumowanie

9. Konsultacje społeczne - podsumowanie

Spotkania w Tomaszowie Lubelskim

22.06.15

05.08.15

18.09.15

Pod koniec roku

10. Załączniki

10.1. Indykacyjny wykaz wstępnie zidentyfikowanych projektów inwestycyjnych i nieinwestycyjnych gmin partnerskich